

اسلام

او

د اسلام نقش

د فرد او جامعې په جوړولو کښې

Ketabton.com

د گل پا چا «افت»

مرتب او مهتمم: عزيز الرحمن «الفت»
د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰- کال ۱۳۵۲ هجري ش.

فهرست

عنوان

مخ

ج	تقریظ
1	مقدمه
2	مُحمد صلی اللہ علیہ وسلم
2	اسلام ته خفی دعوت
3	د اسلام اظهار:
3	بلال:
4	یاسر، عمار بن یاسر اوسمیہ د یاسر نسخہ:
4	خیاب:
4	صہیب:
4	عامر بن فہیرہ:
5	لہیہ:
5	اسلام
9	اسلامی جامعہ جوړول
11	طبقاتی جامعہ د اسلام په نظر کښې:
13	مساوات:
51	اسلامی تصوف
60	د تصوف درې مدرسې
71	متکلمین او علم کلام
72	وعد او وعید
73	احباط
73	شفاعت
74	د پیغمبرانو عصمت:
74	معجزه او نبوت:

تقریظ

د پلار له مرگه وروسته ملگرو راته وویل چه پس لدې ته باید دهغه په هرنا چاپ شوی اثرباندې چه وروسته تردې راوځي یوڅه ولیکې.

دهمدې مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثرچه اسلام او داسلام نقش د فرد او جامعې په جوړولو کښې نومېږي خو ځلې ولوست او په نتیجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغوندې یوه سړي ته چه په دین باندې اساسي مطالعه نه لري پدغسې یوه کتاب باندې چه مؤلف ئې شل کاله ددیني علومو په تحصیل او څلویښت کاله ئې پدې لاره کښې په څیړنو او مطالعوتېرکړې وي، څه لیکل اسانه کارندی.

په حقیقت کښې همدا کتاب زما داسلامي مطالعې شروع او آغازگڼل کېږي. بیا هم دغه څوکرښې دیوه متجسس او دهغه دپیروپه حیث چه دځوی ولی ډیره ټینگه مینه او جذبه ئې هم ملگرې ده لیکم.

څلویښت کاله پخواکله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې دصرف، نحوي، منطق، بدیع بیان، معاني، فقه، وصول الفقه، تفسیر او حدیث کتابونه ولوستل او په ځان ئې دا اعتماد حاصل شو چه د مطالعې له لارې دنالوستلو کتابونو تدریس هم کولی شي، درس لوستل ئې پریښوده او د فامیل دمعیشت دتامین دپاره ئې ماموریت ته مخه وکړه. د الفت صاحب دهغې زمانې دیني لوست او تحصیل پنځوس کاله وروسته نتیجه ورکړه او څو تکمیل یانا تکمیل واړه او غټ دیني کتابونه ورنه جوړ شوه چه یوئې همدغه کتاب دی. په دې ترتیب دا خبره صحیح شوه چه الفت صاحب له ملائې نه شاعری او لیکوالۍ ته، له هغه نه سیاست او پارلمان ته اوله دغه ځای نه د پیرو تجربو او علمي ذخیرو سره بېرته غاځي او نهائې حقیقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.

دا کتاب د مرحوم الفت صاحب د ژوندانه دوروستیو شیو وروستی اثر دی چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او دخدای دکور د زیارت له ادا کولونه وروسته (د ۱۳۵۳ هجری کال شروع) ئې دهغه په لیکوپیل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلگیو د پای ته رسیدو سره ئې پای ته ورساوه (د قوس آخره ۱۳۵۲).

پدې اساس عالم الغیب خدای ددې کتاب هست او ژوند د الفت صاحب له نیست او مرگ سره له اذله یوله بله تړلی او ملگری کړی و.

دا کتاب که څه هم د متن له حیثه تکمیل ومگر نور کارئې پاتې و.

مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځینو برخو باندې ځینې علامې ایښې وې اوله ځینو برخونه ئې سره خطونه تاو کړي ویا دا چه ځینې کرښې ئې یو ځل محوه کړې او بیائې بیرته پدغومحوه شوو خطونو د صحت علامې لگولې وې. ځینې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په ښه شوی او نه معلومېږي چه د څه دپاره؟

د کتاب ډیرې پاڼې پاکنویس شوی هم نه وې او په مشکل سره لوستل کیدې. دکتاب سره د ماخذونو فهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شاید دا وی چون کتاب اصلاً تحلیلی لیکل شوی او دخپل فکر او نظر نه ورکښې کار اخیستل شوی نو ځکه کتاب ماخذونه نلری یا ممکن وروسته به دا کار شوی وای.

دغه دلایل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کار پاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بیا غور او فکر وکړي مگر اجل نور مهلت ورنکړ.

دتجدید نظریه وخت کښې شاید دکتاب ځینې مطالب وړاندې وروسته شوی هم وای.

قدرت له یوې خوا غوښتل چه دغه اثر دالفت صاحب د فکر او نظر محصول وي دده په تحليلي فکر او نظر وليکل شي مگر له بلې خواې داهم اراده وه چه د تجديد نظر دپاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او دغه ضرورت بې ضرورته وگڼي.

ماد کتاب په تدوين او نقلولو کښې ځانته دهیڅ راز مداخلې، تصرف یا لاس وهنې حق ورنکړ او یواځې مې داصلي نسخې له مخې نه یو بل نقل تهیه کړ.

علاوه ددې کتاب دآيتونو له تطبيق نه دقرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم دقرآن داعرا بوسره برابر کړه ځکه چه دکتاب ايتونه اصلا اعراب گذاري شوی نه و، ماد کتاب دآيتونو حروف هم په قرآني تورو او حروفو وارول. داکتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څيړنه کوي:

- ۱- اسلام
- ۲- صالح عمل.
- ۳- اسلام او ايمان.
- ۴- داسلامی جامعه جوړول.
- ۵- طبقاتی جامعه داسلام په نظر کښې.
- ۶- امر په معروف او نهی له منکر څخه.
- ۷- دظلم مخنیوی.
- ۸- مرسته او تعاون.
- ۹- د فرد جوړول.
- ۱۰- مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې.
- ۱۱- داسلامی اخلاقو غايه او اغیزه.
- ۱۲- جود او سخا.
- ۱۳- اسلامي تصوف.
- ۱۴- شریعت او حقیقت یا تشریع او تحقیق.
- ۱۵- دصوفیانو مقامونه او احوال.
- ۱۶- دتصوف طریقي.
- ۱۷- دتصوف مدرسي.
- ۱۸- دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه.
- ۱۹- متکلمین او علم کلام.
- ۲۰- اجتهاد.

ددغو مطالبو نه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څیرل شويدي هغه آیتونه او احادیث هم ورسره یو ځای بیان شويدي چه دهمدې مطلب یا موضوع داثبات دپاره لازم او ضرور و. وروسته بیا ددغو مطالبو د عملي جنبې دښه روښانه کولو او ترسیمولو دپاره دحضرت محمد (ص) دیارانو، اصحابو او نورو واقعی پیروانو په لنډې پېژندنې سربیره دهغوی دهر یوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردار هم دهغوی دحیات په مختلفو مراحلو کښې څیرل شوی دی ترڅو پدې ترتیب دهرې موضوع او هر مطلب دنظر او عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنګی ښه څرګنده شي او دا مطلب ډېر ښه افاده شي چه اسلام بې عمله ایمان یا بې ایمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه داسلام په صدر کښې هغه څه چه داسلام پیغمبر حضرت محمد (ص) او نورو یارانو ښې ویلي هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبیق کړيدي.

دا کتاب چه ډېر ساده، سلیس، روان او عام فهمه لیکل شوی تر ټولو زیات د عامو خلکو د پاره گټور ثابتېږي او هغه محروم عوام د دین په اصلي ماهیت او واقعیت بڼه خبروي کوم چه تر اوسه له هرڅه نه محروم او بې خبره ساتل شوی و حتی دخپل دین دمزیت نه هم.

په افغانستان کښې تر اوسه چه د اسلام په باب په پښتو ژبه کښې څه لیکل شوی اکثرآ په فرایضواو واجباتو یا د دین د ارکانو په باب دي او د صالحه اعمالو په برخه کښې د مسلمانانو اجتماعي وجایبو او مکلفیتونو باندې څه ندی لیکل شوي.

ځینې کتابونه داسې هم دي چه د آیاتو او احادیثو ترجمه ئې دومره مغلقه او پیچیده وي چه د جامعي ډېر لږ خلک یا یواځې خواص ئې په مطلب بڼه پوهیدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دین نه د عامو خلکو بې خبري او ناخبري شاید چه ډېر دلایل او عوامل ولري مگر یو علت به ئې همدغه د ترجمو موضوع هم وي.

داسې کتابونه هم شته چه دیوې واقعي یا یوه مطلب په افاده او بیان کښې دهغې واقعي په عملي روش یا تاریخي جنبې باندې چه د اسلام په صدر کښې هم پېښ شوی وي او د حضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابو عملي تجویز یا تصمیم هم په هغه مورد کښې معلوم او مشهور وي څه نه وائي او جریان مجهول پرېږدي.

دا کتاب علاوه تردې چه دخپل متن د هرې موضوع د پاره د تحلیل او تحقیق شکل لري پورتنی مطالب ئې هم ټول په نظر کښې نیولی دی اولدې لحاظه ویل کیدی شي چه ممکن دابه په پښتو ژبه کښې اولین اثر او کتاب وي چه ددې هیواد عام خلکو ته وړاندې کیږي ترڅو چه له یوې خوا د دوی فکري او ذهني سطحې د لوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي اوله بلې خوا د اجتماعي وجایبو او تکالیفو یا د صالحه اعمالو په سلسله کښې عامو خلکو ته یولږ ډېر عمده ټکي او مطالب په لاس ورکړي او پدې وسیله دوی پخپلو اجتماعي او انساني روابطو کښې خپلو هغودیني وجایبو او مکلفیتونو ته بڼه متوجه او ملتفت شي چه تر اوسه ورته نه و متوجه شوي او یانې نه و پیژندلي.

همدغه د مسلمانانو اجتماعي وظایف او مکلفیتونه دي چه په تودې او جامعي ئې اثر پرېوزي او تعلق ورسره نیسي او دغه مکلفیتونه دي چه مسلمانان اجتماعي خدماتو ته چمتو کوي او دخدای له مخلوق سره ئې مینې او همدري ته راکاږي، اجتماع ته شکل او صورت ورکوي او تنظیم پکښې راولي.

نوځکه دغه موضوع د دغسې خاص اهمیت په اثر ددې کتاب د بحث او څیړنې اساسي محور تشکیلولی. دهغو آیاتو په اتکاء او استناد چه پدې کتاب کښې بیان شوي دي هغه څوک چه په اجتماعي وجایبو او تکالیفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهی عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. یوه مسلمان او د اسلامي ټولنې افرادو ته لازم او واجب دی چه خپل اجتماعي وظایف، تکالیف او مکلفیتونه چه د صالحه اعمالو عمده رکن دی او د اسلام د دین ټول اجتماعي اساسات ورباندې ولاړ دی د فرایضواو واجباتو سره یوځای څنگ په څنگ او په مساوي او موازي توگه پرمخ بوځي، یواځې مونځ د دیندارۍ دلیل او عامل ونه گڼي، ځکه چه پاک خدای دخپل هر بنده سره دهغه د اجتماعي روابطو او مکلفیتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.

کوم بل عمده نقش چه د کتاب ئې لري دادی چه هغه فکر او نظر چه وائي دین باید د ژوندانه په سیاسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چارو کښې مداخله ونکړي او یواځې د عبادت په چوکاټ کښې په مساجدو او کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي اوقاطه توگه تردیدوي او د اثباتوې چه د اسلام دین پخپل نهاد او تهداب کښې د مسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او دهغوی د ژوندانه په ټولو امورو او ساحو باندې کامل تسلط او نفوذ لري او یواځې په عباداتو پورې مربوط او منحصر نه پاتې کیږي د اسلام دین چه د بشر د سعادت تضمین کوي طبعاً باید دهغوی د ژوندانه په ټولو امورو باندې کنترول ولري.

دا کتاب په ډېر بڼه ترتیب او بڼه صورت سره د ډېرو تاریخي پېښو او واقعیتونو په بیانولو او د ښو مثالونو په څرگندولو سره د اثباتوې چه اسلام دخپلو پیروانو د اداري او سیاسي تنظیم او سمون د پاره ډېر سودمند او جامع مقررات لري، تقوی او اهلیت هغه دوه عمده پرنسیپونه دي چه اولاً د اسلام له خوا د ادارې د پاره وضع شويدي

او د اکتاب پدغه لړ کښې دهغې اسلامي جامعې خصوصيات، شکل، اساسات، ماهيت، اقتصادي او حقوقي سيستمونه داسې تشرېح کوي چه په هروخت او هر عصر کښې دخپلو پيروانو ددغو ضرورتونو او احتياجاتو داساساتو او کلياتو ډېر ښه جوابگوۍ وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر و الفاظو کښې داسې اشاره کړيده: ((هغه سياسي جامعه چه اسلام د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله دنيا ته وړاندې کړه يوه داسې جامعه وه چه سياسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره ډېر صالح خدمتگار په حيث استعمال شو او عدالت و تقوی، مساوات، مشوره، حریت، قناعت او په نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات و چه نظير ئې بيا چاونه ليد.))

د سياسي، اجتماعي او اقتصادي ديموکراسۍ په واقعي مفهوم او ددغه اصل درېښو او نيولوپه وده او انکشاف باندې پوهيدل چه څنگه، څه وخت او په څه ترتيب مينځ ته راغله د اکتاب ډېر ښه رڼا اچوي او دغه پديده دنورو پيغمبرانو او په تېره بيا د اسلام د پيغمبر او اسلامي دورې دنهضت مولود او محصول گڼي او لدغه رهگذره کله چه د اکتاب د اسلامي صدر د جامعې اساسات څيري او مطالعه کوي ددغې جامعې د جوړونکويغني افرادو شخصيت، نظر، عمل او روش ته گوري چه دغه جامعه له څنگه او کومو افرادونه جوړه شوې وه او بيا کله چه ددغې جامعې د افرادو شخصيتونه مطالعه کوي هلته په جامعې باندې نظر اچوي او د جامعې ماهيت او ساختماني شکل او حالت څيري. يعنې د جامعې څيره او عکس دهغې د افرادو په څيرو کښې گوري او د افرادو څيري او عکسونه ئې په جامعې کښې مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوې يو د بل ممثل، معرف او ممد وي د جامعې او جوړونکو ماهيت او خاصيت يوشي، طبيعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي او مينځ ته ئې راوړي بيانو دغه شرايط خود په خوده او په اتوماتيکي ډول دهغې حقيقي او واقعي ديموکراسۍ دپاره ښه زمينه آماده کوي چه د اسلام د صدر جامعه ئې بهترين مثال و.

د افرادو او جامعې تر مينځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول او ساتل او ددواړو خواو د حقوقو، منافعو او آزاديو تر مينځ د توازن رعايت او حمايه، دهغوی د هريوه د منافعو تر مينځ د تصادم مخنيوی او په نتيجه کښې ددواړو خواو د قوت، قدرت او صلاحيتونو تر مينځ داسې حدود او سرحد ټاکل چه يوه خوا هم هغه قوت او طاقت ونلري چه بله خوا و خوري يائې نابود او ختم کړي د اسلامي جامعې د بارزو خصوصياتو او مشخصاتو عمده او بارز صفت دی چه پدې کتاب کښې ئې ډيره ښه څيړنه شويده. دکتاتوره جامعه چه فرد او فرديت په کلي توگه محوه کړي يافردی دکتاتوري چه دکتاتور لکه لويه هيولا او بلاوی خلک خپل مخلوق وگڼي او جامعه ورته هيڅ قيمت او ارزښت ونه لري دواړه د اسلام له نظره منفور دي.

د غلام او غلامۍ د سيستم کلي اضمحلال، الغاء او دهغه ريښې شنول چه د اسلام تر راتلودمخه ئې لکه هيولی ډيرو انسانانو په سرنوشت باندې لوبې کولې د اسلام د پيغمبر او په دنيا کښې د اجتماعي عدالت د برقرارولو د يواځني قهرمان حضرت محمد (ص) او دهغه ديارانو په سيستماتيکي حرکت او عملی اقداماتوله مينځه ويوړل شو او دغه تاريخي او انقلابی افتخار هم د اسلام د اجتماعي عدالت د تامين په برکت دی چه برجسته مثالونه ئې پدې کتاب کښې ډېر په ښه صورت راټول او څيړل شويدي.

په اقتصادي لحاظ د اسلام اقتصادي سيستم او روش ډېر قاطع او مشخص دی او صريح احکام لري، اسلامي عدالت او مساوات دانه خوښوی چه په يوې اسلامي ټولنې کښې يو ئې نادار او پریشانه اوبل ئې دقارونی جايدادونو مالک او خاوند وي.

که د اسلام اقتصادي سيستم په يوه جمله کښې خلاصه کيدی شي نو ویلی شو چه له شتمنونه اخيستل او په نادارو ئې ویشل د اسلام اقتصادي پاليسي ده او دغه ویش هم بايد داسې وي چه د نادار حیثيت او انساني کرامت ته هېڅ راز صدمه ونه رسوي.

فاحشه سرمایه او غنا په اسلام کښې د سرکشي، فتنې، فساد، ظلم، کبر او تکبر تومنه او منبع نبوده شویده چه دهر راز ببعده التیو سبب گرځي.

له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له ببعده التیو سره مجادله د حق حمایه او د عدالت قایمول اسلامی امر او تعلیم دی نوځکه د اسلام دین ملاکي، سرمایه داري، خاني او سرداري نه خوښوي او په ښه نظر ورته نه گوري.

ځکه چه د پیغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرمانی همدغو خلکو کړیده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او د زاره حال طرفداران هم دوی پاتې شويدي.

فاحشه سرمایه او شتمنی پخپل اصل کښې د ظلم، ظالمانو او نورو ببعده التیو په مقابل کښې خپل خاوند او مالک زبون، جبون، ترسو او بزدله کوي او د مجادلې او مبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ور نه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون او جبون وي او د حق او عدالت په برقرارولو کښې د ظلم او ظالم له مقابلې نه وو پرېږي یا ودرشي.

نوځکه اسلام سرمائې او شتمنی ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمایه دار چه خپله سرمایه د جامعې د خیر او دخلکو دگټې دپاره په کار اچوي په اسلام کښې ډېر غټ حیثیت او مقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابېږي.

اسلام نه یواځې فاحشه غنا او سرمایه چه د انسانیت د ښمن دی بدگنې بلکه هر هغه شی چه له یوه انسان نه دهغه انسانیت اخلي نه خوښوي او دایدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانیت پروره دین دی.

غیر ملي، غیر دیموکراتیک، غیر ولسي مسلکونه او نظامونه چه د ځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار، ملاک، خان او سرمایه دار اتکا کوي، همدوی دخپلو اجراتو د پرمخ بیولو دپاره جذبي ځکه چه عقیدوي او مفکوروي نژدیهوالی او اشتراک دوی یوله بله سره تړي او ملگری کوی دایدې چه دغه راز خلک په ټولنې کښې د تخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری او غیر ملي او غیر ولسي مسلکونه یا نظامونه خوپه ټولنې کښې غیر د فساد له خپرولو نه بله سرمایه گذاري اصلاً نه منلی شي او نه ئې کولی شي.

بیاهم همدا د اسلام دین دی چه هدف او مقصد ئې د اجتماعی عدالت تامین، د مساواتو براقاری او د واقعی دیموکراسۍ تعمیم دی نوځکه ئې د فتنې، فساد او ظلم له منیځه وړلو دپاره له خپله آغازه د دغو ظالمانو، سردارانو او سرکشو خلکو د مخالف قطب یعنی د تودې په اکثریت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده او دخپلو اجراتو او اهدافو د پرمخ بیولو دپاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک او ملگری کړی دی.

د حضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابو حیرانوونکی کارنامې، اجرات، اقدامات او تعیینات پدغه مورد کښې هم د اسلام د دغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.

د اړوش دغه حقیقت ثابتوي چه د اسلام د صدر جامعې د اجتماعی عدالت، کاملې برابری او دیموکراسۍ دپاره خپل اداري او اقتصادي سیستمونه دواړه یوله بل سره هم آهنګ کړی او د یوه هدف د تامین دپاره ئې یوځای پرمخ بیول.

د حضرت محمد (ص) په مبارکو لاسونو باندې د حضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان او د اسلام دنورو ډیرو واقعی پیروانو د ثروت او دارایی د توزیع کولو طرز همدغو نادارو او بیوزلو ته داپه ټینګه ثابتوی چه یواځې او یواځې همدا د اسلام دین او هغه هم د حضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابو دوخت اسلام وچه رفتار ئې د گفتار او کردار سره یو وچه هغه په ډېر وسیع معنی عبارت و دیوې سالمې او آزادې جامعې له جوړولو څخه.

عزیز الرحمن ((الفت))

د حوت ۱۰ - کال ۱۳۵۲

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

چاچه په بشري تاريخ کښې بې تعصبه صحيح تحقيق کړی او دمنصف نظر خاوند دی دامنې چه پيغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران دبشریت لارښوونکي دي چه دانسان په تهذيب او اصلاح کښې ستره برخه لري او دجوامعوپه ښه کولو اوسمولو کښې ئې کار او زیار دډېر قدر وړ دی. دوی ددې دپاره چه نیکي په بدی او حق په باطلو غلبه ومومي، کړاونه گاللي، اورو نو ته غورځول شوي، په کانیو ویشتل شوي، په سولې خپژول شوي او رټل شويدي. ددوي په تعلیم او تربیت ډېر ښه سړي سړي شويدي او قومونه دانسانیت په سمه لار منزل مقصود ته رسیدلي دي.

هر دین په خپل وخت کښې دتکامل او ترقی په لور کاملاً یومفید حرکت و چه بشریت ئې وړاندې بیولی او فرهنگ ته ئې لوی خدمت کړیدی، د فرد جوړښت او دټولنې ټولښت دلویو ادیانو میوه ده چه اسلام دغه میوه نوره هم خوږه کړیده. په دې کښې شک نشته چه د فرد او جامعی ښه والی اوسموالی یوپه بل پورې کلک تړون لري. افراد جامعه جوړوي او جامعه دافرادوپه جوړولو کښې مؤثر نقش لري. د فرد درشد اوتکامل دپاره ښه جامعه په کار ده اوبنه جامعه دښو اشخاصو په لاس جوړېږي. که د فرد او جامعی ترمنځ توازن ونه ساتل شي نوبیا یوپه بل تېري کوي او خوري ئې.

په یوه ټولنه کې که فرد او فردیت ته زیاته اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وکړي نوبیا ځینې افراد دخپلو خاصو استعدادونو یا د مساعدو شرایطو او حالاتوپه وجه ډېر پیاوړي کیږي اوپه نورو افرادو تسلط پیدا کوي چه په دغه صورت کښې دانساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغیان کوي. که بالعکس فرد بیخي بې اهمیتته وگڼل شي او دټولنې دقربانۍ گډوډی شي نوبیا دجامعی دروند سیوری په افرادو لوېږي او استعدادونه ئې وده نشي کولی. د فرد او جامعی په معامله کښې افراط او تفریط دواړه ډېر خطرناک دي او ددغې موازنې ساتنه ډېر زیات دقت غواړي. که ددې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي. اسلام د فرد او جامعی په جوړولو کښې داجتماعي نظام په حیث هم د فرد شخصیت او حیثیت محترم گڼلی، هم ئې دجامعی خیر او مصلحت په نظر کښې نیولی دی، هم ئې یوقوي اوستر جماعت یعنی اسلامي امت جوړکړی چه عرب او عجم، تور او سپین، بډای او فقیرته ئې مساوي حقوق ورکړي او اجتماعي عدالت ئې له هرڅه پورته او لوړ گڼلی دی، هم ئې دشخصیت او استعداد رشد اوتکامل ته زمینه مساعده کړې چه افراد دقابلیت په صورت کښې ښوې او قهرمانۍ ته ورسېږي او فردیت تجلی وکړي.

د فرد او جامعی جوړول د دواړو دپخلا کولو اوملگري کولو په معنی هم په اسلامي نظام کښې په ډېر دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد کښې اسلام موندلی د فرد او جامعی متضادي گټې خوندي کوي اویوله بله ئې مربوطوي.

اسلام د فردیت له روزلو سره په افرادو کښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي کړی چه فرد دجامعی په خدمت کښې دسراو مال قربانۍ ته چمتو شو او په خپله اراده ئې عمومي خیر او مصلحت په شخصي گټو مقدم وگاڼه اوشخصیت ئې دخلکو په خدمت کښې وموند.

د اسلام دبریالیتوب راز په همدې کښې دی چه په خپلو پیروانو ئې دایثار اوقربانۍ رښتیاۍ جذبه اوتینگه اراده پیدا کړه چه داجبارځای اختیار ونيوه.

په اسلام کېنې د جامعي د خير او مصلحت د پاره د سر او مال قربانول يولوړ هدف وگرځيد او تقدس ئې وموند چه په روحي او نفسياتي لحاظ څه بايلل څه گټل وگټل شوه او په ذهن او شعور کېنې ډېر لوی اساسي او حسي بدلون راغی او د قرباني افتخار د افرادو نصيب شو.

که چيرې اسلام فرد ته د مالکيت حق نه وای ورکړی څه به ئې قربان کړي و؟
که فرد په فداکاری مجبور وای او دده اراده پکېنې دخپله نه وای دايتار او فداکاری معنی به څه وه؟
د بې ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشيني و او د فکر کولو ضرورت به نه و موجود.
پخواتر دې چه د اسلام فعال او خلاق نقش د فرد او جامعي په جوړولو کېنې په دواړو معناؤ و څير و ښه به دا وي چه دا اختصار په ډول د اسلام په حقيقت او ماهيت ځان پوه کړو او پخواتر دې چه د اسلام ماهيت او حقيقت ځانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم د نبوت اورسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

محمد صلی الله عليه وسلم

۵۷۰-۶۳۲ م

کله چه د وحې ورځې رانژدې شوې محمد (ص) له خلوت سره مينه پيدا کړه ځکه به د حرا غارته ورته او په شپو شپو به ئې هلته عبادت کاوه او آسمانی خوبونه به ئې ليدل. دده رښتياني خوبونه د وحې مقدمات وچه د چاپه قول ئې شپږ مياشتې دوام وکړ.

د عمر څلويښت کاله ئې چه پوره شوه حضرت جبريل ورته د روژې په (۱۷) د دوشنبې په ورځ د نبوت پيغام راوړ دغه وخت د قمری کال په حساب دده عمر څلويښت کاله ، شپږ مياشتې او اته ورځې وې او د عيسوي ميلاد (۶۱۰) داگست شپږمه وه چه دی دحرا په غار کېنې و او د (اقرآ) امر ورته وشوه چه د وحې آغازؤ.
چاچه لومړی په ده ايمان راوړ په ښځو کېنې بي بي خديجه، په هلکانو کېنې لس کلن (علي) او په آزادو سړيو کېنې په احرارو رجالو کېنې (۳۷) کلن (ابوبکر)، په مواليو کېنې (زيد بن حارثه) په مريانو کېنې (بلال بن رباح) حبشی و.

اسلام ته خفي دعوت:

وروسته تر هغه چه (يَا أَيُّهَا الْمَدْيَنِيُّ) سورت نازل شو محمد (ص) په غير علني ډول اسلام ته دخلکو بلنه شروع کړه او دهغه خفي دعوت درې کاله دوام وکړ، په دغه موده کېنې به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. يوه ورځ يوه مشرک وليده چې (سعد بن ابی وقاص) په يوه پټ ځای کېنې لمونځ کوي ځکه ئې دده دغه کار وغانده او سعد دهغه سره په شخړه اخته شو او مشرک ئې زخمې کړ، د لومړۍ وينه وه چه په اسلام تويي شوه.
په همدغه وخت کېنې رسول الله (ص) او څو تنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئې لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم د صفاد غونډۍ په بيبخ کېنې دارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کېنې له سابقونو څخه دی.
يوشمير صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي و داوو: عثمان ابن عفان، زبير بن عوام، عبد الرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او طلحه بن عبيد الله.

د اسلام اظهار:

د خفي دعوت درې کاله چه پوره شوه په (۲۱۳) عيسوی کښې الله پاک رسول الله (ص) ته امر وکړ چه خلک په ښکاره دين ته راوبوله (فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ - الحجر آيت ۹۴) يعنی ښکاره کړه هغه څه چه پرې مامور کېږې اوله مشرکالو څخه مخ واړوه.

داهم ورته وويل شوه: (وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ - الشعراء آيت ۲۱۴) وويروه خپله ډېره نژدې قبيله.

د اسلام ښکاره دعوت چه شروع شو او پيغمبر خپل رسالت علني کړ د قريشو مشران: عتبه او شيبه د ربيعه زامن، ابوالبختري دهشام زوی، اسود ابن المطلب، وليد ابن مغيره، ابو جهل بن هشام، عاص بن وايل سهمی، نبيه او منبه د حجاج زامن او داسې نور ابوطالب د حضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئې ويل:

ستا وراره زمونږ خدايان وکنځل، زمونږ دين ته ئې بدو ويل، زمونږ پلرونه ئې گمراهان وبلل، ته به يا هغه منع کوي او يابه ئې مونږ ته پرېږدي او لاس به ترې اخلي، زمونږ دين ستا دين هم دی او تاهم دهغه دين ندی قبول کړی. ابوطالب له هغوی سره په ښه ژبه خبرې وکړې او رخصت ئې کړه دی پخپله رسول الله (ص) ته ورغی او د هغوی دغه خبرې ئې ورته وکړې، د خداي رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خيست او خپل رسالت ته ئې دوام ورکړ.

قريش بيا ابوطالب ته ورغلل او داخل ئې ورسره په تنده لهجه خبرې وکړې خوبياهم څه نتيجه ترې حاصله نشوه دريم ځل بيا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مگر اولوالعزم پيغمبر خپل رسالت په هيڅ صورت پرېښود. بالاخره قريشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وکړه او ورته ئې وويل که له دغه کاره لاس واخلي هرڅومره مال چه غواړې دريه ئې کړو چه له ټولونه زيات مالدار شي، که د قريشو قيادت او سيادت دې خوښ وي ټول به دې اطاعت ته غاړه کېږدو او امرونه به دې منو، که مريض ئې او څه صحي عارضه درته پيښه وي طبيبان به درته راوغواړو او علاج به دې وکړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب کښې وويل: که څوک مې په يوه لاس کښې لمر او په بل لاس کښې سپوږمۍ کېږدي قبول به ئې نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.

کله چه قريش پخپلو ټولو کوششونو کښې ناکامه شوه نو د حضرت محمد (ص) او دده د اصحابو د ځورولو او ازارولو اراده ئې وکړه او خصوصاً هغه مومنان چه ضعيفان او بې مرستې و لکه موالې او غلامان چه قومې ملاتړ ئې نه درلود او له نورو ځايو راغلي و له سختو شکنجو او عذابونو لاندې ونيول شوه چه له اسلامه واوړي او د حضرت محمد (ص) پيروي پرېږدي مگر اسلام او حضرت محمد (ص) دخپلو پيروانو په روح او ضمير کښې دومره عميق نفوذ کړی و چه د دين په لار کښې ئې دسراو مال قربانونل ابدي ژوند گناه او له ډېرو شديدو فشارونو لاندې ئې خپل ايمان ټينگ ساته. په دغسې وخت کښې چه مومنان ډېر لږ او په ډېر ضعيف حالت کښې و د حضرت محمد (ص) علني تبليغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډېر مشکل امتحان سره مخامخ کړل.

هغه نقش چه اسلام ئې د افرادو او اشخاصو په روحی تقويه او معنوي جوړښت کښې لري په همدغه لومړی مشکله مرحله کښې خپله معجزه ښيي او دا ثابتوی چه اسلام د ډېرو ضعيفو کسانو روحيه او سحيه څومره پياوړې کړه او له څنگه خلکو نه ئې څنگه خلک جوړ کړه؟

د مثال په ډول د دغو څو تنو مقاومت او ټينگ عزم د خاصې يادونې وړ دی.

بلال:

حضرت بلال د حبشي رباح زوی چه مور او پلار ئې اسيران نيول شوي و اودی د اميه بن خلف غلام پاتې شو د اسلام په دين مشرف شو او په همدغه وجه به اميه دی لوڅ لغړ په سره غرمه کښې په سرو شگو کښې خښ کړ او درنه تير به ئې په

سینه ورته کینښوده چه دکفر کلمه پرې ووايي اولات و منات او عزی په خدايي ومني مگر بلال به په همدغه حال کښې احد احد ویل او خپله عقیده ئې نه پتوله.

چاچه دمکې معظمې دسره اوړي سره غرمه لیدلې وي هغه پوهیدلی شي چه ددغه عذاب تحمل خومره مشکل دی او په دغسې حال کښې د وحدانیت اواز او چتول څنگه ایمان غواړي؟

یوه ورځ چه دغه حال ابوبکر ولید نو امیه ته ئې وویل له خدایه نه ډارېږي چه دغه مسکین دغسې په عذابوې. امیه ورته وویل: تافاسد کړیدی ته ئې خلاص کړه. ابوبکر وویل: زه یو غلام لرم چه ستا په دین دی هغه به تاته درکړم ته دی ماته راکړه. امیه دا خبره ومنله او بلال ئې حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ اوله دغسې عذابونو نه ئې نجات ورکړ.

ياسر، عمار بن ياسر اوسميه دياسر بنحوه:

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارم قم کښې و او دمسلمانانو شمیر لا څلویښتو تنو ته نه و رسیدلی چه عمار، ياسر اوسميه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په ټکنده غرمه کښې ابطح ته بیول او سرې شگې به ئې پرې رااړولې چه دغه دین پرېږدي او بېرته پخواني دین ته واورې. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال ولیدل نو ورته ئې وویل:

(صَبْرًا آلَ يَاسِرٍ فَإِنَّ مَوْعِدَكُمْ الْجَنَّةَ) صبر کوی ځای موجنت دی. دالنده وینا چه دیوه پیغمبر دخولې وه دومره موثره وه چه یاسر په دغه سخت عذاب کښې مړ شو او خپل ژوند ئې د عقیدې په لاره کښې قربان کړ.

سمیه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابوجهل ورته بد رد وویل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابوجهل په ډېرې بیرحمۍ په فحبیع او وحشیانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړۍ شهیده همدغه سمیه دعمار مورده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسیده. سمیه په دغسې حال کښې هم له ابوجهل غوندې ظالم او قسي القلب سړی نه ونه ویرېده او ځواب ئې وروگرځاوه.

خبا ب:

وايي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او دقریشو له لاسه په هغوسرو شگو کښې بنخیده چه جوار به پکښې ورته کیدل مگر خبا ب په هیڅ صورت چاله خپلې عقیدې وانه راوه او په خوله ئې هم دکفر کلمه رانغله که څه هم دده په شابه په اورسړې کړې تیږې هم اېښودل کیدې.

صهیب:

دسنان رومی ځوی صهیب چه دی او عمار بن یاسر په یوه ورځ مسلمانان شوی ؤ او دمسلمانانو شمیر لا څلویښتو تنو ته نه و رسیدلی دقریشو له لاسه ئې ډېر عذابونه او کړاوونه ولیدل او دهجرت اراده ئې وکړه قریشو دی پدې شرط پرېښود چه خپل مال ئې ټول قریشوته پرېښود او دی ترېنه یوسر او دوه غوږه لاړ.

عامر بن فهیره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهیره اسلام راوړ. دی هم دضعیفانو له جملې څخه و او له ډېرو ستونزو او کړاوونو سره مخامخ شو مگر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ او بې ایمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپیره او ازاد ئې کړ.

لبيبه:

دبني مومل مينځه هغه وخت مسلمان شوه چه عمر بن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر د اسلام په وجه لبيبه په راز راز غذا بونو کړوله مگر عمر غوندې يوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبيبي په ايمان غلبه ومومي او د اسلام جذبه ئې مړه کاندې. داهم حضرت ابوبکر وپيرله او ازاده ئې کړه. دا و د ايمان د قوت يو څو مثال ه چه د شرک او کفر په مقابل کښې ئې ثبات او مقاومت د اسلامي تاريخ له مفاخره څخه گڼلی شو. اوس چه د اسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به يو اجمالی نظر واچوو او و به گورو چه دغه دين له خپلو پيروانو څه غواړی او څه ترې جوړوي؟

اسلام

د اسلام سپيڅلی دين په دوو ټکو کښې خلاصه کولی شو: ايمان او صالح عمل.

په قرآن کریم کښې چه هر ځای ايمان ياد شويدي صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) ورسره جوخت ملگری دی. يعنې بې عمله ايمان او بې ايمانه عمل ئې ندی پکار.

ايمان دهغې عقيدې نوم دی چه سړی ديوه خدای خدائي، د محمد (ص) پيغمبري د زړه په صدق ومني، قرآن کریم او د الله تعالی (ج) نور کتابونه، ملکې او پيغمبران په حقه وگڼي، خير او شر د خدای له لوري مقدر و بولي او پس له مرگه بيا ژوند ته اميد واړوي.

صالح عمل دوه ډوله دی: يو هغه فرائض او واجبات دي چه مومنان ئې د عبادت په توگه سرته رسوي يعنی کلمه ويل، مونځ کول، روژه نيول، زکوٰه ورکول، حج ادا کول او داسې نور واجبات.

بل هغه اجتماعي وظيف او مکلفيتونه دي چه په اجتماع او جامعي پورې تعلق لري او په نورو ئې اثر پرېوزي. په تعبدي فرائضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډېر قوي دی چه نورو ته ئې خبر او گټه رسېږي.

د جمع، جمعي او اخرونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، د صالحو اعمالو ډېره درنه او مهمه برخه هغه و جايب او تکاليف دي چه اجتماعي ژوند او د جامعي نيکمرغي تامينوي.

اسلام که له يوې خوا د مومن او مسلمان تعلق له خدای سره ټينگوي له بلې خوا ئې د جامعي دمفيد او صالح غړی په حيث د جامعي اجتماعي خدماتو ته چمتو کوي او د خدای له مخلوق سره ئې مينه او همدردی پيدا کوي. که څوک په اجتماعي وجايبو او تکاليفو کښې مقصر وي تش زهد او مخص عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.

په قرآن کریم کښې د اسورت: (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالْإِيمَانِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ وَلَا يَحْضُ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)

په ډېر صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه يواځې مونځ د ديندارۍ دليل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره د يتيم او مسکين مرسته او لاس نيوی هم د دين مهم رکن دی که څوک داکارنه کوي او محض عبادت او مونځ کوي هغه په حقيقت کښې ریا کار او له لمانځه څخه غافل دی چه دين ئې په صدق نه دی منلی او دافسوس وړ دی. په دې آيتونو کښې الله تعالی د خطاب په ډول خپل رسول (ص) ته وايي:

آيا ليدلي دي دي هغه څوک چه د دين تکذيب کوي او د جزا ورځ دروغ گڼي دا هغه څوک دی چه یتیم رتي او د مسکین په مړولو کښې له تحريص او بيړې نه کار نه اخلي، دهغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.

ماعون هغه ورځني کار آمد شيان دي چه خلک ئې معمولاً يوله بله په عاريت غواړي لکه: کټوه، ديگي، تبر، لور، تار، ستن او داسې نور.

په اسلام کښې مومن د مومن ورور گڼل شوی او (اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ) قرآنی تړون دی چه مومنان ئې د ايمان په حبل المتين ټينگ تړلي دي.

دا وروري محض دخولې خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه بايد په زړه کښې ځای ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.

رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسې معرفي کوي:

(لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ-عن انس رواه البخاري) يعنې ستاسو هيڅ يو (کامل) مومن کيدی نشي څو چه دخپل ورور دپاره محبوب ونه گڼي هغه چه دخان دپاره محبوب گڼي يعنې هغه څه چه په ځان ئې لوروي بايد په بل مومن ئې هم ولوروي. داهم درسول الله (ص) حديث دی: (الْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يَخْذُلُهُ وَلَا يَسْلِمُهُ) مومن د مومن ورور دی چه نه پرې ظلم کوي نه ئې يواځي پرېږدي او نه ئې ظلم ته سپاري. په يوه بل حديث کښې راغلي دي: (الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبَيْنَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا-عن ابى موسى رواه البخاري) مومن د مومن دپاره لکه بناء داسې ده چه بعضي ئې بعضي ټينگوي.

د مسلمان په باب رسول الله (ص) ويلي دي: (الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ-بخاري) مسلمان هغه دی چه مسلمان ئې له ژبې او لاس څخه په امان وي.

اسلام د يوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه گوري بلکه په اجتماع کښې ئې گوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رويه لري.

وايي چه يوه شاهد حضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي ادا کړه او هغه دغه شاهد ته وويل داسې څوک راته راوړه چه تاپېژني. شاهد يوسړی راوست چه د شاهد ښه ستاينه ئې وکړه عمر (رض) ستاينونکی ته وويل ته ئې نژدې گاونډی (همسايه) ئې چه مدخل او مخرج ئې درته معلوم وي؟ ستاينونکي وويل: نه! عمر (رض) وويل: په سفر کښې ئې ملگری شوی يې چه اخلاقي مکارم ئې درته څرگند شوی وي؟ هغه وويل: نه! عمر (رض) بيا وويل: د درهم او دينار معامله دي ورسره کړيده چه پرهيزگاري او تقویٰ ئې درته ښکاره شوی وي؟ هغه بيا د نه ځواب ورکړ.

داخل حضرت عمر (رض) ورته وويل: گمان کوم چه په مسجد کښې دي په لمانځه ولاړ ليدلی چه د قرآن په لوستلو ئې هممه او زمزمه کړيده او خپل سر ئې ټيټ کړی او جگ کړی دی. ستاينونکی وويل: هو! عمر هغه ته وويل: څه لار شه ته ئې نه پېژني او شاهد ته ئې وويل: لار شه بل څوک راوړه چه تاپېژني.

له دي ماجرا څخه ډېره ښه معلومېږي چه اسلامي نظر يو مسلمان يوازي په مسجد کښې نه گوري په کور کښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئې هم گوري او شهادت ئې هغه وخت قبلوي چه عملاً ئې اجتماع ته ښه امتحان ورکړې وي. هغه څه چه اسلام ئې په پوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئې په دي آيتونو کښې ئې بيان په ښه شان شويدي: (لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره: ١٧٧) نيك عمل يوازي دانه دی چه خپل مخونه د مشرق او مغرب خواته واړوي. لويه نيکي دهغه چانيکي ده چه په خدای او د قيامت په ورځ، په ملکو، په کتابونو او په پيغمبرانو ايمان راوړي او مال ورکوي سره له

دې چه ورته گران وي خپلوانو ته يتيمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالگرو ته اولگوي ئې دغاړوپه ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او پخپل عهد وفا کوي کله چه عهد وکړي (او خاص گرزو) صبر کوونکې په سختيو، کړاوونو او په جنگ کښې. داډله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دين کښې او هم دوی دي متقيان. په دې آيت کښې پس له ايمان له اول مال ورکول خپلوانو، يتيمانو، مسکينانو، پردیسيانو، سوالگرو ته او دغلامانو دازادولو دپاره نیک کار گڼل شوی او پس له هغه مونځ او زکات.

دلته د زکات ذکر د انبيي چه يوازي د زکات ورکړه کافی نه ده بايد سربيره په زکات نور مال هم په خيره چارو کښې د حاجت خاوندانو ته ورکړ شي. وفا په عهد او په شدايدو کښې صبر او ثبات هم د اصلي نیکۍ مهمه برخه ده.

رښتيا نې ايمان او اسلام له خدای اورسول او له فی سبيل الله جهاد سره داسې ټينگه مينه غواړي چه نورې مينې ئې په مقابل کښې د وجود اظهار ونکړي شي ځکه الله تعالى فرمائي:

(قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ التَّوْبَةُ: ٢٤) ووايه! (ای محمده) که دي ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسو وروڼه، ستاسو ميرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پيدا کړي مو دي او هغه تجارت چه د بازار له سپريدو څخه ئې په ويره کښې ياست او هغه استوگنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله او له فی سبيل الله جهاد څخه زيات محبوب، نوبيا د خدای عذاب ته سترگې په لاره اوسئ. په دې آيت کښې هغه ټول شيان چه انسان ورسره ډېره مينه لري او په هر چا له هر څه نه گران دي ياد شويدي او بيا ويل شوي که ددغو ټولو په مقابل کښې د خدای، در رسول او فی سبيل الله جهاد پله درنه نوي دالهي عذاب مستحق ياست او دغه راز ايمان هغه ايمان نه دی چه د فلاح موجب گرزي.

تش په ژبه ايمان څه ايمان نه دی بلکه ايمان يوه راسخه عقیده ده چه له زړه سره نه شکېدونکې تعلق لري.

قرآن پخپله د ايمان په باب وائي: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ - الْحَجَرَات: ١٤) باديه نشينو عربو ويل چه ايمان مو رواړی. ووايه (ورته) ايمان مو نه دی رواړی ليکن ووائي منقاد شوي يو حال دا چه ايمان مو زړونو ته نه دی ننوتی.

هغه ايمان چه زړونو ئې مزه ليدلې ده له هر څه نه خوږدی او دغه ايمان هر څه کولی شي. ايمان بايد کامل وي ناقص او نيمگړی ايمان څه گټه نلري. الله تعالى فرمايي:

(أَقْتُمُونَا بَعْضُ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ الْبَقَرَة: ٨٥) آيا ايمان راوړئ د کتاب په يوه برخه او په بله برخه کافر کېږئ څوک چه له تاسو څخه د غسې کوي د هغه جزا نه ده مگر رسوايي ده د دنيا په ژوند کښې او د قيامت په ورځ به سخت ترين عذاب ته ورگرزول کېږي. دا ځکه چه ايمان تجزيه نه قبلوي او د خدای کتاب داسې نه دی چه څوک به ترېنه څه اخلي او څه به ردوي. د خدای امر همدغه دی چه وايي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً - الْبَقَرَة: ٢٠٨) ای مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دانه دي چه سپړی يوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور د باندې ولاړ وي.

اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خدای له لوري نازل شويدي عملي تطبيق غواړي او تعميل ئې حتمی دی.

په اسلامي هيوادونو کښې که اسلامي شريعت جاري نه وي او د خدای د احکامو خلاف فيصلې او اجراءات کېږي د غسې نظام ته اسلامي نظام نشو ويلی.

په اسلام کښې د خدای له حکمه مخالف حکم د چلیدو نه دی، اصلي حکومت د خدای حکومت دی د اسلام زما مداران د خدای دا حکامو چلوونکي او تطبیقوونکي دي. الله پاک خپل پیغمبر ته وایي: (فَاَحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ - المایده آ: ۴۸) نو حکم وکړه د دوی تر منځ په هغه څه چې خدای نازل کړیدي، په بل آیت کښې وایي: (وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ - المایده آ: ۴۴) او هر څوک چې حکم ونکړي دهغه څه موافق چې خدای نازل کړیدي نو دغه گروهمدوی دي کافران.

اسلام له مومن او مسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چې بهې د خدای له ویرې بله ویره باید په زړه کښې ونلري او بهې زړه سرې کامل مسلمان کیدی نشي د خدای په اوامرو او مناهیهو کښې دا امر او نهی هم شته چې وایي: (فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَخْشَوُا اللَّهَ، فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَخْشَوُا اللَّهَ - المایده آ: ۳ او ۴۴) نومه ډاریرئ له خلکونه او وډارشی له ما څخه یوازې له خدای څخه ډار بدل اوله خلکو څخه نه ویرېدل د اسلامی احکامو په تعمیم کښې ډېریات دخل لري.

د مثال په ډول د عدالت قایمول هغه گران کاردی چې کله داشخاصو او کله دیوه قوم د دښمنۍ باعث گرزي او یو ډارن ویرندونکی سرې نشي کولی چې په دغسې مواردو کښې عدالت وچلوي. په دغسې مورد کښې هغه څوک چې له خلکو ډارېږي یا له خدایه نه ډارېږي په دواړو حالو کښې د عدالت له قیام څخه ډډه کوي او څوک چې هم له خلکو ډارېږي او هم له خدایه نه ډارېږي هغه خو هېڅکله د دغه کار جوگه نه وي. په قرآن کریم کښې چې د عدل کولو او دبی عدالتۍ د مخنیوي په باب ډېر تاکید شوی دا هم ویل شوي دي: (وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ

لِلتَّقْوَى الْمَائده آ: ۸) او باعث دې نکړي تاسې د قوم دښمني په دې چې انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زیات نږدې دی تقوی ته. په یوه بل آیت کښې وایي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا - النساء آ: ۱۳۵) ای مومنانو اوسئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي د خدای د پاره که څه هم ستاسو په ضرروي یا ستاسې د مور و پلار او خپلوانو په ضرروي، غني وي که فقیر خدای په دوی زیات مهربان دی، پیروي مه کوئ د نفسي هوا په عدالت کښې.

عدالت قایمول طبعاً له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چې پخپله مظلوم واقع شي یا بل مسلمان د مظلومیت په حال کښې وويني او بهې تفاوته پاتې شي. رسول الله (ص) وایي: (إِنَّ أَعْظَمَ الْجِهَادِ عِنْدَ اللَّهِ كَلِمَةً عَدْلٍ عِنْدَ إِمَامٍ جَائِرٍ أَوْ دَاوُدَ - ترمذي) لوی جهاد د خدای په نزد د عدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. د اسلام ټول واجبات بیانول او اسلامی تربیه او اخلاق په تفصیل سره بنودل په دغه مختصر بحث کښې نه ځایېږي. دلته همدومره یادونه بس ده چې اسلام د مسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي او سیاسي لحاظ حاکمیت لري چې دغه حاکمیت په تشريعي برخه کښې د قانون په حیث کامل تطبیق غواړي. له بلې خوا اسلام د تهذیب النفس او روحي تزکیې په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژورې رېښې لري چې د فرد او جامعي په جوړښت کښې ټي اخلاقي او تربیوي اغیزې څرگندې دي.

اوس چې د اسلام ماهیت او حقیقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه گورو چې اسلام څنگه جامع جوړه کړه؟ او څنگه افراد ټي جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخو کښې د اسلام حقیقت نور هم ښه څرگندېږي او د اسلام پېژندنې په باب ښه مرسته کوي.

اسلامي جامعه جو ڀول

ڪلهه ڇهه حضرت محمد مصطفيٰ (ص) په مکه مکرهه کښې خپل رسالت د اسلام په تبليغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبایلو او عشایرو ویشل شوي و او مختلف عقایدې درلوده یعنې له قبیلوي تعصبونو او دښمنیو سره ئې په افکارو او معتقداتو کښې هم تشتت او اختلافونه موجود و.

ځینې په دې عقیده وچه نه خدای شته اونه پس له مرگه ژوند. ژوند همدغه دی چه په دنیا کښې دی او مرگ ددهر او زمانې کاردی. قرآن کریم ددغو کسانو دغه عقیده په دې ډول بیانوي:

(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ - الجاثية: ۲۴) ځینې نور خدای په وجود قایل وومگر پس له مرگه ژوند ته نه وقایل. نور خلک دبتانو بندگان و اوهرې قبیلې دځان دپاره بیل بت په خدائي منلی و.

(ود) (دکلب دقبیلې (سواع) دهذیل (یعوث) دمذحج اویمنی قبایلو (نسر) دذی الکلاع (یعوق) دهمدان (لات) دثقیف (عزی) دقریشواو بنی کنانه (منات) د اوس او خزرج دقبیلو خدایان و. اوتر دغو ټولو بتانو لوی بت (هبل) و.

سربېره په دې ځینې خلک یهودیت ته، ځینې نصرانیت ته قایل و، چا دملکو بندگي کوله او چا د پېریانو. اخلاق او عادات په ډېر منحط حال کښې و، بنحو ته په انساني ارزښت نه وقایل، لویې به ئې ژوندی بنخولې، غلامان د حیواناتو په څیر گڼل کیده، فحشاء، ربا، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبیلوي افتخار، نسبي غرور او خرافات پرستی په اذهانو تسلط درلود.

په دغسې حال کښې له دغسې شرایطو لاندې چه نه نظم و اونه آئین نه یوملي حکومت و، نه سیاسي او اجتماعي سازمانونه، له دغسې خلکو نه یوامت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.

داسلامي جامعې اساس په مدینه منوره کښې کېښودل شو اودغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه یعنې یو جزء خواران او فقیران او بل جز ئې شتمن او بډایان وچه په آغاز کښې ئې طبقاتي تضاد موجود و خودغه تضاد د اسلام تحت الشعاع واقع شو او مینه په هرڅه غالبه شوه.

دمکې مسلمانانو د اسلام دپاره خپل کورونه او مالونه په مکه کښې پرېښودل، له خپلو ډېرونزدې عزیزانو څخه جلا شوه او مدینې ته دبیوزلو پردیسیانو په حیث راغله. انصارو دوی ته داسلامي جذبې په تقاضا په ډېره مینه کورونه او ځایونه ورکړه او په دوی باندې ئې پیرزوینه ډېره زیاته وه.

مهاجرین فقیران و او مدینې ته د پردیسیانو په حیث راغله، انصار چه دمدینې اصلي اوسیدونکي او شتمن خلک و، دوی ته ئې پخپلو کورونو کښې ځای ورکړ او خپله شتمني ئې ورسره شریکه کړه حتی چه د انصارو یوه تن یوه مهاجر ته وویل: زه دوه میرمنې لرم هره یوه چه ستا خوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئې په نکاح واخلي.

دمهاجرینو هغه فداکاری چه د اسلام ددین دپاره ئې خپل هرڅه دمکې قریشو ته پرېښوده او دوی یوسراو دوه غوره مدینې ته راغله او د انصارو دغه ایثار چه د اسلام په جذبه ئې مهاجرینو سره هر راز مادي او معنوي مرستې وکړې په بل عبارت د شتمنو او نیستمنو دغه راز ائتلاف او دیوې جامعې تشکیل د نن ورځې داقتصادي گټو او طبقاتي تضاد په منطق نه برابرېږي.

دا جامعه په اسلامي اخوت او مشترکه عقیده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله (ص) دمهاجرو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ تړونونه قایم کړه. په دې ورورولۍ کښې عرب او عجم، غلام او بدار، تور او سپین فرق نه درلود او د منافعو تصادم پکښې څه درزنشو اچولی.

دانصارو ایثار په قرآن کریم کښې داسې ستایل شوی دی.

(يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الْحَشْر: ٩٠) یعنی دوی محبوب او عزیزگنی هغه چه دوی ته هجرت کوي او څه چه مهاجروته ورکول کېږي انصار پخپلو زړونو کېنې څه حسد نه حس کوي، له ځانه نور مقدم او غوره گني که څه هم دوی پخپله محتاج او اړ وي. دا آیت هغه حال بیانوي چه ډېر مالونه د (فئې) په صورت یعنی بې جنگه د رسول الله (ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وويشل او د انصار دوو تنوته پکېنې برخه ورکړه شوه چه هغوی څه نلرل او نور ټول انصار بې برخې پاتې شوه. دغه وېشنه په دې لحاظ وه چه د مهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه او تسویه مراعات شي مگر بیاني هم انصارو کېنې څه رخه پیدا نکره او د مهاجرو حق ئې مقدم وگاڼه.

هغه مثالي جامعه چه اسلام د حضرت محمد (ص) له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خلیفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنیا ته وړاندې کړه یوه داسې جامعه وه چه سیاسي قدرت پکېنې بې کبره او بې غروره د ډېر صالح خدمتگار په حیث استعمال شو او عدالت، تقوی، مساوات، حریت، قناعت او په نفس حاکمیت ئې هغه ښکاره خصوصیتونه او ممیزات وچه نظیر ئې بیا چا ونه لید.

د اسلامي جامعي په جوړولو کېنې جهاني او عالمي نظر د خیل و او د محیط و ماحول له سطحې نه ئې مقام ډېر او چټ و. په داسې حال کېنې چه عربو قبیلوي ژوند درلود او ملي قدرت لانه و متشکل شوی حضرت محمد (ص) د قرآن په لارښوونه د قومیت او وطنیت له ساحې نه بهر خپل رسالت د ټولو خلکو او عالمیانو د پاره وگاڼه او په عربو پورې محصور پاتې نشو. د قرآن کریم دا آیتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ - سوره انبیاء: ١٠٧) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا - سبا: ٢٨) (وَأَرْسَلْنَاكَ لِّلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا - النساء: ٧٩) د مطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام د دین په حیث او دیوه اجتماعي نظام په حیث ډېر وسیع نظر درلود او تعلق ئې له بشریت سره و ځکه د مومنین یا مسلمین په ځای د (عالمین) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (کافه لِّلنَّاسِ) وویل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بني آدم د کرامت خاوند وگاڼه او د (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ) اعلامیه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه او په هغسې محیط کېنې ئې توقع نشوه کیدی.

په دغه اسلامي جامعه کېنې هغه مقام او منزلت چه زید بن حارثه، اسامه بن زید، بلال حبشي، صهیب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او موالیو درلود، د دې مترقي عصر په غربی او شرقی دیموکراسۍ کېنې ئې مثال نشو موندلی. مونږ وینو او گورو چه یو زرا و خوسوه کاله وروسته په امریکا غونډې هیواد کېنې تورپوستکي په څه نظر کتل کېږي.

په نبوي احادیثو کېنې د بشر دوستۍ او بشريالني درسونه ډېر موندلی شو چه هلته د مومنانو یا مسلمانانو په ځای (ناس) ویل شوی دی چه په خلک ئې ترجمه کولی شو.

مثلاً: (خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کېنې بهتر هغه څوک دی چه خلکو ته ئې خیر او ګټه رسېږي. په بل حدیث شریف کېنې راغلي دي: (النَّاسُ عِيَالُ اللَّهِ وَ أَحْسَنُ النَّاسِ إِلَى اللَّهِ أَحْسَنُهُمْ إِلَى عِيَالِهِ) یعنی خلک د خدای عیال دي، د خدای په نزد بهترین خلک هغه دي چه د خدای د عیال سره نیکي کوي.

په بل ځای کېنې پیغمبر (ص) خلکو ته داسې خطاب کوي: (إِيهَا النَّاسُ إِنَّ رَبَّكُمْ وَاحِدٌ وَإِنَّا بَأَكْمُ وَاحِدٌ كُلُّكُمْ مِنْ آدَمَ وَ آدَمُ مِنْ تُرَابٍ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ لَافَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى عَجَمِيٍّ وَلَا لِبَيِّضٍ عَلَى أَسْوَدٍ إِلَّا بِالتَّقْوَى) ای خلکو خدای مویودی پلار مویودی ټول له آدم څخه یا ست او آدم له خاورو څخه دی د خدای په نزد ستاسو ډېر مکرم هغه دی چه ډېر پرهیزگار دی، عربي په عجمي او سپین په تور څه فضیلت نلري مگر په تقوی سره.

طبقاتی جامعہ اسلام پہ نظر کنبی:

پہ کومہ جامعہ کنبی چه ممتازہ طبقہ موجوده وي او يو شمير خلک په نوروباندي باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعہ وائي چه اقليت پکنبی دا کثريت په اوږو باروي.

استعمار او استثمار په همدغسې ټولنه کنبی وده کوي او ډېر خلک دلې و دپاره استعمالېږي او قربانېږي. يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول دضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئې لاهم وحشيان په همدغه ډول خوري مگر په متمدنوقو مونو کنبی سړي خوړگي اوس په بل ډول ده او هغه داچه بډايان او دقدرت خاوندان ډېر خلک پخپل خدمت کنبی په کاراچوي او دهغوی دکار اوزيار په گټه چرچي کوي خو هغوي ته ډېر لږ څه ورکوي چه ددوی خدمت ته ژوندي پاتې شي.

دغه لوړه او ممتازه طبقه چه دملاکانو، بډايانو، سردارانو، خانانو يا صاحبانو په نامه يادېږي او فئودالان ئې عصري نوم دی ددې عصر په ډېر وچو امعو کنبی دحاکمې طبقې په حيث په خلکو مسلط دي دا طبقه خلک په قرآن کریم کنبی (مترفين)، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعددو آيتونو کنبی ئې يادونه په دې ډول شویده:

۱- (وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ - سبا: ۳۴) يعنې هرې قريې ته موچه استازي ليږلې بډايانو او دنعمت خاوندانو ئې ويلي دي څه چه تاسو راوپريدي نه ئې منو. په دې آيت شريف کنبی الله تعالی حضرت محمد (ص) په دې پوهوي چه دقريشو د سردارانو او شتمنو په سرکشی او نافرمانی. مه خوابدی کېږه په هروخت کنبی مالدارو او متنعمانو له پيغمبرانو سره مقابله کړيده او دخدای احکامو ته ئې غاړه نده اېښې.

۲ (وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ - الزخرف: ۲۳) مطلب داچه تر تادمخه هم دهرې قريې شتمنو او آسوده حالو کسانو دخدای هراستازي ته همدغه ويلي دي چه مونږ ډېلرو او نيکونو زړه لار نه پرېږدو او په تاپسې نه ځو.

۳- (وَقَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِإِلَٰهِي هَٰؤُلَاءِ أَلِيتُمْ عَلَىٰ إِلَٰهَيْكُمْ يَوْمَ الْبَٰرِئَاتِ إِنَّهُمْ لَا يَٰسَٰرُونَ - هود: ۶۸) دله دهو ديا صالح (ع) دقوم سرداران او مالداران په گوته شويدي چه په آخرت ئې باور نه درلود او په کفر تينگ د آسوده ژوند خاوندان او قوم ته ئې ويل: دی هم تاسو غوندي بشر دی هغه څه خوري چه تاسو ئې خورئ او هغه څه خکي چه تاسو ئې خکئ.

۴- (وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطَرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ يَمْسَسْهُمْ غَمٌّ مِنْ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا - القصص: ۵۸) ډېر ځله موباه کړيده قريه چه په معيشت کنبی ئې له حده تيري کړی نو دا دي ددوی استوگنځي چه وروسته تردوی پکنبی څوک نه اوسېږي مگر ډېر لږ کسان.

يعنې عياشي او په عيش کنبی افراط دتباهی. موجب دی.

۵- (قَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ - الاعراف: ۲۰) نوح عليه السلام ته ئې دقوم سردارانو او سرکردگانو وويل: مونږ تاپه ښکاره ضلالت کنبی وينو.

۶- (قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكََاذِبِينَ - الاعراف: ۲۲) هود عليه السلام ته ئې دقوم کافرو سردارانو وويل: مونږ هرگوره تاپه سفاهت کنبی وينو او ددو غجنوله جملې څخه دي گڼو.

۷- (قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضِعُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَاْفِرُونَ - الاعراف: ۷۵ او ۷۶) دصالح عليه السلام دقوم سرکښو اشرافو دقوم ضعيفو مومنانو ته وويل: اياتا سو پوهېږئ چې صالح عليه السلام دخپل خدای استازی

دی، هغوی وویل مونږ هرگوره دده په رسالت ایمان لرو متکبرانو وویل مونږ په ټینگه دهغه څخه منکر یوچه تاسې پرې ایمان لرئ.

۸- (قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا-

الاعراف: ۸۸) دشعیب علیه السلام د قوم متکبرو سردارانو وویل: ای شعیه هرگوره به تا او هغه کسان چه په تايي ایمان راوړی له قریبې څخه باسویا به بیرته زمونږ دین ته راگرځئ.

۹- (وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَدْرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعراف: ۱۲۷) دفرعون د قوم سردارانو فرعون ته وویل: ایا موسی او دده قوم پرېږدې چه په ځمکه کښې فسادونه کوي او ستا عبادت اوستا دبتانو عبادت پرېږدي.

۱۰- (وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ-الانعام: ۱۲۳) په دې آیت کښې د (ملا) کلمه په (اکابر) بدله شويده چه دواړه یوه معنی لري.

الله تعالی وايي په هره قریه کښې مواکابر مجرمان پیدا کړيدي چه پکښې مکر او امکاری کوي. ددوی مکر په حقیقت کښې له ځان سره دی مگر دوی نه پوهېږي.

له دغواو دغسې نورو آیتونو څخه دا حقیقت ډېر ښه څرگندېږي چه دقرآن په نظر کښې چه دا اسلام نظر هم دی اکابر، سرداران او بډایان څومره منفور دي.

څوک چه دقرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهېږي چه په اسلامي جامعه کښې د ممتازې طبقې دپاره ځای نشته په اسلام کښې هغه بډای او مالدار ته هرکلی وایه شي چه تجارت او معامله ئې له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وايي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُجِيزُكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ-الصف: ۱۰ او ۱۱) اي مومنانو! ايادلات وکړم تاسوته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ایمان راوړئ په خدای او رسول ئې او جهاد وکړئ د خدای په لار کښې په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو دپاره خیر دی که پوه شئ. له خدای سره معامله او تجارت له سراو ماله تېرېدل دي ددې تجارت سند داسې ثبت شويدي:

(إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ-التوبة: ۱۱۱) بې شکه الله تعالی پیرو دلي دي له مومنانو څخه ددوی نفسونه او مالونه په دې چه ددوی دپاره به جنت وي نو هرکله چه ددوی سراو مال د خدای مال دی بډایان ددې معاملې په اساس مکلف دي چه د خدای په حکم به وږی مړوي. لوڅ به پتوي او ضعیفان به قوي کوي او په پښو به ئې دروي.

هغه بډایان چه دغه کار نکوي اسلام ئې ردوي او له ځانه ئې شړي لکه ثعلبه چه قصه ئې په قرآن کښې پدی ډول ده: (وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا

وَهُمْ مُّعْرِضُونَ-التوبة: ۷۵) له دوی څخه دي هغه څوک چه خدای سره ئې عهد کړی وچه که را کړ شي مال هرگوره به ئې صدقه کوو او یو به له نیکانو څخه. کله چې دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئې وکړ او له عهده وگرځېدل اودوی دي اعراض کوونکي.

تفسیر:

ثعلبه دحاطب انصاري ځوی پیغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کیدو دعا ورته وکړي پیغمبر (ص) که هر څه ورته وویل چه همدغه حال درته ښه دی هغه خپله غوښتنه بیابیا کوله حضرت محمد (ص) بیاورته وویل ایادادي نه ده خوښه چه زما دقدم نقش تعقیب کړي او په هغه څه پسې هڅه و نکړي چه شکر ئې نشې په ځای کولی. ثعلبه بیا اصرار وکړ او عهد ئې وکړ چه که خدای ئې بډای کړي حقوق به ئې په کامل ډول ادا کړي. پس له هغه ورته پیغمبر دعا

وکړه او د ثعلبه په اوزو کښې دومره برکت پیدا شو چه مجبور شو د مدینې نه د باندې کلي ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښې نور هم دومره زیات والی راغی چه د جمع او جمعی لمونځ ترې پاتې شو او مال ته ئې مخه شوه. خه موده وروسته چه د پیغمبر (ص) لخوا د زکات غونډولو عاملین ورغله بالاخره ئې د زکات له ورکولو نه انکار وکړ او دغه خبر رسول الله (ص) ته راوړسیده چه درې ځله ئې وویل (ویح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او د آیتونه هم د همدې په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه دغه خبر ثعلبه ته ورووړهغه په اکراه سره د پیغمبر (ص) حضور ته د زکات له مال سره راغی خو پیغمبر د هغه زکات قبول نکړ او ثعلبه د شرم او عار په وجه آه و فریاد شروع کړ او په سر ئې خاورې باد کړې خودا هرڅه د ظاهري بدن امی د پاره و او په زړه کښې ئې نفاق پټ و ځکه چه ده زکات لکه جزیه گڼله. وروسته د پیغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه د زکات مال ابوبکر صدیق (رض) ته راوړهغه هم رد کړ او وروسته ترهغه عمر فاروق (رض) هم د هغه زکات مردود و گانه او دغه راز بډای له اسلامي جامعې نه طرد شو.

په اسلام کښې که په صریح ډول طبقاتي ټیټ و پاس په همدغه نامه نه وي رد شوي په اقتضائې ډول ئې په دې آیتونو کښې دغه راز نظام غندلی او رد کړی.

(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضَعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُكِّنْ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ- القصص: ٢٤) هرگوره فرعون تکبر وکړ په ځمکه کښې او و ئې گرز او ده ځمکې اهل طایفې طایفې چه ضعیفه ئې کړه یوه طایفه تربنه وژل ئې دهغوي زامن او ژوندی ئې پرېښودې دهغوی لونی، هرگوره و دی له مفسدانو څخه غوښتل موچه احسان کېږدو په ضعیفانو باندې په ځمکه کښې او وگرزوو دوی پیشوایان او وگرزوو دوي وارثان (د فرعون د ملک) او ځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښې او وښو فرعون او هامان ته او د دوی لښکرو ته د بني اسرائیلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونیان تربنه وېرېدل.

د آیتونه دا رانېسي چه خدای دانه خوښوي چه څوک خلک طایفې طائفې کړي او یوه ضعیفه او ذلیل کړي لکه فرعون چه بنی اسرائیل همدغه شان کړه او خدای ورته موسی پیدا کړ. که څوک یوه طایفه ټیټوی او لاندې کوي ئې او نور لوړوي نوالهی سنت هغه ضعیفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباہ کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښې د حضرت عثمان (رض) تر خلافت په اسلامي جامعه کښې طبقاتي ټیټ او پاس نه و او اسلامي سیاست د اجتماعي عدالت او مساوات په بناء د برتری او کهتری احساس محوه کړی و.

که چیرې اوس هم اسلامي اصول او اساسونه په یوه جامعه کښې تطبیق شي د طبقاتي تضاد د پاره مجال نه پیدا کېږي. په اسلام کښې حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه د خدای د احکامو مجریه قوه وه. د اسلام خلیفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه و جلال. نا شناسې د ظواهر و له مخې د خلیفه او د بل سړي فرق نشو کولی، بشري تاریخ د اسلامي خلافت نظریه بل هېڅ نظام کښې نشي ښودلی.

عمر ابن الخطاب (رض) خو پرېږده د هغه ثاني عمر ابن العزیز هم ثاني نلري. د حضرت ابوبکر (رض) او حضرت علي کرم الله وجهه حال خو هم هر چاته معلوم دی چه اجتماعي اقتدارې لکه یو ستر امانت و گانه او هېڅکله ئې د خپل شخصي او نفسي خواهشاتو د پاره استعمال نکړ او زعامت ئې د مثل اعلیٰ په حیث راتلونکو زمانو ته تاریخي یادگار پرېښود. هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئې باني او معمار و او خپلو خلیفه گانو ته ئې د امانت په ډول پرېښوده اساسونه ئې دادي:

مساوات:

د اسلام په اجتماعي اصولو کښې یو مهم اصل مساوات دی ځکه ئې عرب او عجم تور او سپین مساوي گڼلی او انساني کرامت ئې د هر بني ادم د پاره یوشان منلی دی.

څه شی چه په دغه کرامت کښې زیاتوالی راوړلی هغه تقوی ده اوبس. د اسلام لوی رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله یو ځل په سوره کهف (آ: ۱۱۰) او بل ځل په سوره فصلت (آ: ۲۷) کښې دخدای له لوري مامور شوی چه خلکو ته ووايي: (انما اَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ) زه هرگوره تاسو غوندي بشريم وحی راته راځي. يعنې بې لدېنه چه دالهي وحی په وسيله مې معرفت نصیب کېږي نور نو تاسو غوندي یو بشريم او له تاسو نه امتیاز نلرم.

په همدغه اساس به پیغمبر (ص) په هغو مواردو کښې چه وحی به نه وه موجوده دخپلو اصحابو رایه غوښتله او خپله رایه به ئې هم څرگندوله که دده رایه به په اقلیت کښې وه دهغوی په رایه به ئې عمل کاوه او خپلې رائې ته دیوه فردله رائې نه په زیات اهمیت نه و قایل.

په عمل کښې هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښې له نورو سره مساوي برخه اخیسته که مسجد به ئې جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئې تېرې او خاورې راجلوې که دغزا دپاره به ئې خندق کینوده دهغوی په شان به ئې کلنگ واهه او خاورې به ئې ایستلې، په غزاگانو کښې به ئې عملاً برخه اخیسته او دجنگ په میدان کښې له هرچانه زیات صابر و. له شاقه خدماتو نه ئې ډډه نه کوله او په معیشت کښې ئې برخه له نورو نه خواره وه، خپل نفس ئې ډېر خوار ساته تن اسائي ئې په ځان حرامه کړې وه. په داسې فرش به ځملاسته چه تخمې به ئې دده په مبارک وجود کښې څرگندې وې. د اربشوپه ډوډۍ به ئې هم نس نه مړاوه او د ډېر لږ وخت دپاره به ئې هم په کور کښې د دنیا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډایانو کښې حساب شي.

دغنیمت او د (فتې) مالونه به ئې په خلکو ویشل او ډېر څه به ئې یو اوبل ته ورکول خو په خپله به ئې شپه په لوږه تیروله یعنې په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قایل.

په دنیا کښې به هیڅ داسې مشر یا رهبر نه وي تېر شوی چه خپلو پیروانو سره په هر کار کښې دیوه کارگر په حیث عملاً شریک او سهیم وي او د مالونو په ویش کښې بې برخې یا د ډېرې لږې برخې خاوند وي.

د رسول الله (ص) دغه رویه او دده نور اخلاق او صفات په تربیوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئې تر ډېره وخته عمیق روحي نفوذ مشهود و.

ترده ډېر وروسته د اسلام د دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې دیوه یهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندې خلیفه ته وړاندې شوه هغه حضرت علي احضار کړ او د یهودي په څنگ کښې ئې د فیصلې دپاره ودراره ځکه چه په اسلام کښې د مساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي علیه مساوي وگڼل شي او څنگ په څنگ ودرېږي که څه هم یو حضرت علي د حضرت محمد (ص) د تره ځوی او ځوم وي او د اسلام دپاره ډېر زیات خدمتونه کړي وي او بل یهودي وي چه له اسلام سره ټینګ عناد لري.

کله چه حضرت عمر (رض) له یهودي سره خبرې کولې د یهودي اصلی نوم ئې واخیست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئې خطاب کاوه نو د ابوالحسن په نامه ئې یاد کړ په دغه وخت کښې د حضرت علي په وچولي کښې د غضب آثار ولیدل شوه ځکه حضرت عمر (رض) ورته وویل:

په دې خوابدې ئې چه د عدالت په محضر کښې له یوه یهودي سره په مساوي ډول ولاړ ئې. حضرت علی کرم الله وجهه وویل:

نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثریم چه د مساوات د اصل رعایت دې ونکړه دې په کنیه نامه ابوالحسن یعنې د حسن پلار وبللم او یهودي دې په خپل نامه یاد کړ یعنې زما احترام دې له هغه نه زیات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وویل: دا کار د عادت له مخې شویدی تاته معلومه ده چه ما همیشته ته د ابوالحسن په نامه یاد کړی ئې او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاً ځولی ته راغی زما قصد دا نه و چه د مساوات اصل له پښولاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه قریشو ځانونه له نورو نه ډېر پورته گڼل او مریان او موالی ئې ډېر حقیر او ذلیل گڼل رسول الله (ص) دخپلې عمې لور (زینت بنت جحش) زید بن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له موالیو څخه و او په جزیره

العرب کښې دغه کار له عرف او عادت نه بېخي مخالف و او هيچايې توقع نشوه کولی له دغه حساسيت سره محمد(ص) په دغه ازدواج د اسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه يولوی انقلابي حرکت ورته ويلی شو.

کله چه رسول الله(ص) دمهاجرينو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ (مواخات) تړون کاوه نو خپل تره حمزه (رض) ئې له خپل مولی زید سره ورور وگرزواه او ابوبکر (رض) ئې له خارجه ابن زید سره د ورورۍ په تاروتاره.

حضرت عمر(رض) د اسلام دوهم خليفه چه په اسلامي سنتو ډېر ټينگ و د مساوات رعايت ئې په ډېر اهتمام کاوه. يوه ورځ چه دی په مکه کښې گرځيده و ئې لیده چه خدمتگاران ولاړ دي او سرداران په ډوډۍ ناست دي ځکه ئې په قهر سردارانو ته وويل: څه وجه ده چه څوک ځانونه له خپلو خدمتگارانو نه غوره گڼي او سمد لاسه ئې خدمتگاران له سردارانو سره په ډوډۍ کښيږي.

ده د مساواتو لحاظ دومره ساته چه د قحط په کال چه په (عام الرماده) شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسیده ده هم د غوړيو له خوراک نه ځان پرهيز کړ او دنورو په شان به ئې تيل خواړه.

د تيلو خوراک دی مريض کړ او پوستکی ئې تور و او بڼت دغه کار ته ترهغه وخته ده دوام ورکړ خو چه په بازار کښې غوړي ډېر شوه او هر چا اخیستلی شوه.

همدغه خليفه (حضرت عمر (رض)) يوه ورځ يوسړی او يوه ښځه د زنا په حال کښې وليدل او قصد ئې وکړ چه په هغوی باندې شرعي حد جاري کړي مگر ددې کار دپاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئې غوښته. حضرت عمر (رض) بې له دې نه چه دهغوی نوم و اخلي اصحابو ته وويل: که خليفه څوک د زنا په حال کښې پخپلو سترگو وويني ايا کولی شي چه په هغوی حد جاري کړي. حضرت علی ورته وويل: که ته دهغوی نوم و اخلي او بيا د خپلې ادعا د اثبات دپاره څلور شاهدان تېر نکړي نو په تاباندې (حد قذف) جاري کېږي. يعنې پدې کار کښې ته چه خليفه يې او يوبل سړی څه فرق نلري او مساوي ياست. هر کله چه هغه وخت نور شاهدان هلته حاضر نه و خليفه ونکړی شوه چه يوازې د خپلې مشاهدې له مخې په هغوی حد جاري کړي او نومونه ئې افشا کړي.

مشوره:

پس له وحی نه د اسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلی الله عليه وسلم د خدای له لوري ماموريت درلود چه د دغه اصل رعايت وکړي او په هغو مواردو کښې چه وحی نه وي موجوده د مومنانو په رايه کار وکړي نه دا چه خپله رايه معتبره وگڼي او خپل فکر په نورو تحميل کړي.

دهجرت په دريم کال چه قريشودرې زړه لښکر مجهز کړ او مدينې ته ئې نژدې د احد د غره په لمنه کښې خپلې خيمې ودرولې چه په مدينه حمله وکړي، رسول الله(ص) د دغه جنگ د طرز او طريقې په باب د خپلو اصحابو مشوره او نظريه غوښته.

دده خپله رايه دا وه چه له قريشو سره په مدينه کښې مقابله وکړي چه دوی په محفوظو ځايونو کښې وي او قريش په لارو کوڅو کښې د مسلمانانو له ضربولاندې وي.

د منافقانو رئيس عبد الله ابن ابی چه دلومړی ځل دپاره د مشوري حق ورکړی شوی و هغه هم همدغه مشوره ورکړه نور مسلمانان چه په ډېر جوش او خروش کښې و دهغوې رايه دا وه چه له مدينې نه دباندې احد ته نژدې و جنگېږي او خپل شجاعت په ميدان کښې وښيي.

داکثريت فيصله همدغه وه او د همدغې فيصلې په اساس پيغمبر(ص) له زرو تنو سره له مدينې نه د احد لور ته روان شو او په لاره کښې عبد الله بن ابی له خپلودرې سوه تنو سره په دې دليل د اسلام له لښکر نه بيل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نوزه هم په جنگ کښې برخه ناخلم. پيغمبر(ص) له اوه سوه تنو سره د جنگ ميدان ته ورغی د جنگ نقشه ئې پخپله ترتيب کړه او صفونه ئې برابر کړه. هلته ئې وليده چه له يوې درې نه د دښمن حمله د اسلام د لښکر په ساقه امکان لري ځکه ئې پنځوس تنه غشي و يشتونکي د عبد الله بن جبیر له امر لاندې د يوه مهم ځای په ساتلو موظف کړه چه

ددبمنود احتمالی هجوم مخه ونیسي. په دوی باندې ئې ډېر تاکید وکړ چه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تاسوبه له دغه ځايه حرکت نه کوي ځکه چه زمونږ برياليتوب په همدغه ځای پورې تړلی دی.

کله چه جنگ شروع شو او د اسلام مجاهدينولکه: ابودجانه، حضرت علي او نور و خپل زيات شهامت وښود په قريشو کښې تزلزل پيدا شو او تيښته ئې اختيار کړه. مجاهدينو دغه وخت د غنميت مالونو په غونډه ولو شروع وکړه غشو ويشتونکو چه دغه حال وليد دهغه ځای ساتنه ئې بي ضرورته وگڼله او د غنايموپه هڅه کښې شوه عبدالله ابن جبير له يوولسو تنو سره هلته پاتې شو او نور لارل. په دغه وخت کښې خالد بن وليد چه لاپه اسلام نه و مشرف شوی له دوو سوو او پنځو سو سپرو سره ئې د درې لخوا هجوم راوړ، عبدالله ابن جبير له خپلو لږو ملگرو سره په شهادت ورسیده او مهاجمينو د شا له خوا په مجاهدينو حمله وروړه. هغه قريش چه د جنگ له ميدانه تښتېدلي و چه دغه عقبې حمله ئې وليده بيرته راوگرزیدل او مسلمانان د غلغت په حال کښې له دوو خوا محاصره شوه.

ډېر مسلمانان شهيدان شول او در رسول الله (ص) مبارک مخ د (ابي قميه) د تيرې په شديد گذارزخمی شو او يوغانښ ئې هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه راپريووت او په دغه وخت کښې در رسول الله (ص) د وژل کيدو او ازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بایلو ده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ او از وويل: (إِلَى عِبَادِ اللَّهِ أَنَا رَسُولُ اللَّهِ) (د خدای بندگانو ماته راشئ زه يم د خدای رسول.

ددې غږ په اوریدو نوې حوصله راپيدا شوه او دیرش تنه اصحاب در رسول الله (ص) شاوخوا راټول شوه او په ډېر شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تیت وپرک کړل.

دغه دمیدان جنگ چه ډېر لږ مسلمانان له ډېر زيات مجهز لښکر سره مقابل شوه او له ابتدا نه در رسول (ص) درائي په خلاف له مدينې نه بهر شروع شو مسلمانانو ته ئې ډېر لوی تاوان ورساوه او در رسول الله (ص) تره حمزه غوندي مهم شخص پکښې هم شهيد شو. ددغې ماتې اصلي علت هماغه نافرمانی وه چه غيشو ويشتونکو در رسول الله (ص) له ډېر تاکید سره هم هغه اهم ځای پرېښود او په غنيمت پسې لارل.

دا حد په غزا کښې د پيغمبر درايې په خلاف دمدينې نه بهر جنگ کول او بيا د ده دموکدامر نه سرغړول او سنگر پرېښودل ښائی چه پيغمبر د مشورې غوښتلو او منلو څخه بيزاره کړی وي ځکه ورته الله تعالی په دغه حال کښې هم داسې ارشاد کوي: (فَأَعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ آل عمران: ١٥٩) يعنی ددوی له گناه څخه تېر شه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کار کښې مشوره کوه او چه عزم دې وکړ نو بيا په خدای توکل لره. له حضرت علي کرم الله وجهه څخه روايت دی چه له رسول الله (ص) نه پوښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمايل: (مُشَاوَرَةُ أَهْلِ الرَّأْيِ ثُمَّ اتَّبَاعُهُمْ ابْن كثير) يعنی درائي خاوندانو سره مشوره کول او بياني پيروي کول عزم دی. له دې پورته توضيح څخه به دامطلب ډېر ښه څرگند شوی وي چه قرآن کریم د مشورې د ناکامۍ او مشاورينو د غلطۍ او نافرمانۍ په صورت کښې هم يولوی پيغمبر بيا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.

د قرآن کریم دا آيت: (وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ - الشورى: ٣٨) له هغو کسانو نه د خدای رضامندي ښيي چه کار ئې مشوره کول وي اوله مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي او قضايې برخه دا اجتماعي نظام په حيث د انسان سر او مال، کرامت او حریت مصئون گڼي او د حقوقو حفاظت ئې کوي. د ظلم او ضرر مخه نیسي، فتنه او فساد محکوموي، جنايت او خیانت، فحشا او منکر د جزاء وړ بولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل او صحيح تطبيق تامينوي.

په اسلامی شريعت کښې د جرايمو سزاگانې معلومې دي د اسلام اولوالامر حاکم او قاضی مکلف دی چه د خدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبيق کړي او په دغه کار کښې د ضعيف او قوي، د خپل او پردي، د مسلم او غير مسلم هيڅ فرق ونکړي.

په دې آيت شريف كښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ - سورة الحديد: ٢٥) الله تعالى فرمايي په تحقيق سره مو رسولان استولي، له نښونښانو سره او له دوی سره مو کتاب او ميزان هم واستاوه چه خلک په عدل او انصاف قايم شي. په بل آيت شريف كښې وايي: (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ - سورة النساء: ٥٨) يعنى خداى پاك تاسوته امر كوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپارئ او كله چه دخلكو ترمنځ حكم كوي په عدل حكم وكړئ. خلک عامه كلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لكه چه دمخه وويل شوه د حضرت محمد (ص) رسالت د ټولو خلكو د پاره دى كه چا د اسلام دين قبول كړى وي او كه نه ئې وي قبول كړى په هردين چه وي اسلام ئې د بشري كرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي گڼي او د عدالت په محضر كښې هيڅ راز تبعيض او امتياز نشته، همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه د يوه يهودي په دعوي كښې حضرت على له يهودي سره څنگ په څنگ ودراره او عادلانه فيصله ئې صادره كړه.

د رسول الله (ص) په زمانه كښې چه دمخزومي قبيلې د يوې عزيزى كورنۍ يوې ښځې غلا وكړه او په شرعي حد محكوم ه شوه خپلوان ئې د خانداني او قبيلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زيد ته راغله چه رسول الله (ص) ته شفاعت وكړي چه دغه ښځه د شرعي حد له اجرا څخه معافه كړي اسامة كه څه هم رسول الله (ص) ته ډېر مقرب و خو چه دا خبره ئې ياده كړه د خداى رسول (ص) زيات متاثر شو او د منبر په سر ئې په خپله خطابه كښې وفرمايل پخواني قومونه ځكه هلاك شول چه په دوى كښې به كه شريف د جرم مرتكب شو شرعي حد پرې نه جاري كيده او كه خوارو غريب به جرم وكړ نو قانون به پرې تطبيق شو. د خداى په نامه مې قسم چه كه زمالور (فاطمه) غلا وكړي نو هم به شرعي حد پرې جاري كوم د پيغمبر دغه وينا پدې اساس وه چه دى د الله تعالى له لوري په موكدو امرونو د عدالت په قايمولو مامورو او دغه ماموريت ډېر مهم او جدي و.

دا آيت شريف: (وَاسْتَقِمُّ كَمَا أُمِرْتُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ - سورت الشورى: ١٥) پيغمبر ته اجازه نه وركوله چه له الهى امر نه سر وغړوي او د عدالت په ځاى كښې دخلكو د خواهشاتو تابع شي. په دې آيت شريف كښې الله تعالى پيغمبر ته وايي: په هغه څه مسقتيم اوسه چه امر درته شوى د دوى د غوښتنو پيروي مه كوه او ووايه! ما په هغه كتاب ايمان راوړى چه د خداى له لوري نازل شوى او زه ماموريت لرم چه په تاسو كښې عدل قايم كړم د عدالت قايمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دى او يوه ايمانى وظيفه گڼل شويده. په سورة مايده كښې دا آيت شريف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَى أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى - المائدة: ٨) مومنان په مجموعي ډول مخاطب كوي او ورته وايي. اوسئ د خداى د پاره قيام كوونكي او په عدل او انصاف شهادت وركوونكي.

د قوم دښمنى دې باعث نشى چه له عدالت څخه مو واړوي، عدل او انصاف وكړئ عدل تقوى ته نژدى دى. همدارنگه: (وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ - الانعام: ١٥٢) هغه الهى حكم دى چه هر مومن په پيمان ه او تله كښې په انصاف كولو او د عدالت په خيال ساتلو مكلف كوي.

په يو بل آيت شريف كښې مسلمانان په وينا او خبرو كولو كښې د عدل او انصاف په رعايت مامور شويدي لكه چه وايي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى - الانعام: ١٥٢) يعنى په وينا كښې عدالت كوي كه څه هم محكوم عليه ستاسو خپلوان وي.

په بل آيت شريف كښې وايي: (كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ النساء: ١٣٥) يعنى په عدالت او انصاف قائم اوسئ او د خداى د پاره شاهدي ادا كړئ كه څه هم ستاسو د ځان په ضرر يا ستاسو دمور او پلار يا ستاسو د خپلوانو په ضرر وي.

رسول الله (ص) وايي: (إِنَّ أَحَبَّ النَّاسِ إِلَى اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَقْرَبَهُمْ مِنْهُ مَجْلِسُ أَمَامٍ عَادِلٍ وَإِنْ أَبْغَضَ النَّاسُ إِلَى اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَشَدَّهُمْ عَذَابًا أَمَامٌ جَابِرٌ - الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ) يعنی په خلکو کښې خدای ته د قیامت په ورځ ډېر محبوب او ډېر نژدې عادل امام دی او په خلکو کښې خدای ته ډېر مبغوض د قیامت په ورځ او په شدید عذاب گرفتار ظالم امام دی.

فردی آزادي:

فردی آزادي هم د اسلام د اجتماعي نظام مهم اصل دی چه اسلامی جامعه پرې اتکالري. په اسلام کښې مطلقه حکومت او مستبد نظام شرعي جواز نلري. د اسلام اولوالامريه هر نامه چه وي مکلف دي چه د اسلامی احکامو او اسمانی قانون مطابق حکومت وکړي او شرعی احکام نافذ کړي. په هغو مواردو کښې چه شرعي احکام نه وي موجود هلته به د مشورې او شورائي نظام په اساس هغه قوانین تطبیقوي چه خلکو منلی او وضع کړي وي.

هر کله د فرد د پاره د فکر او عقیدې آزادي اسلام تضمین کړیده او د حق د اظهار او صحیح انتقاد حق ئې هر چاته ورکړیدی نود دغه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشی وضع کیدی. په اسلامی نظام کښې دا حق هر چاته حاصل دی چه اولوالامريه هم د ښو چارو توصیه وکړي او د بد و چارو له اجرا څخه ئې منع کړي. په همدغه اساس د اسلام لومړی خلیفه حضرت ابوبکر صدیق چه د رسول الله (ص) د وفات څخه وروسته د خلکو له خوا د خلافت لپاره وټاکل شو په لومړۍ خطبه کښې ئې داسې وویل:

ای خلکو زه ستاسو په خوښه ستاسو د چارو متولی شوم زه له تاسو څخه بهتر نه یم او تاسو غوندې یو شخص یم که زه د حق پیروم و ماسره مرسته وکړئ که مو ولیدم چه په باطله روان یم په سمه لارمې برابر کړئ. زما اطاعت تر هغه وخته کوئ چه زه دخدای په لارسم یم که هر کله مې دخدای له امره سر وغړاوه زما اطاعت بیا په تاسو لازم ندی. وروسته ترده چه حضرت عمر (رض) د دوهم خلیفه په حیث انتخاب شو په خپله خطبه کښې ئې خلکو ته داسې وویل: که زه موبې لارې او کوږ ولیدم په سمه لارمې برابر کړئ. په دغه وخت کښې یو تن له مسلمانانو څخه راپاڅید توره ئې له تیکې راوویسته او خلیفه ته ئې وویل: که ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سموو.

حضرت عمر ډېر خوښ شو او دخدای شکر ئې په ځای کړ چه په مسلمانانو کښې داسې کسان شته چه خلیفه په توره سمې لارې ته برابر وي او نه ئې پرېږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وکړي. همدغه خلیفه چه له رعب او هیبت نه ئې سرکشان او ظالمان لکه پانه رېږدېدل په ځان باندې ئې د انتقاد او اعتراض لاره نه وه ترلې او د حق اوریدلو ډېره لویه حوصله ئې لرله.

یوه ورځ چه ده د غنیمت مالونه ویشل د غنیمت په مالونو کښې یو ډول یمانی څادر ونه هم وچه هر چاته یو یو څادر ورسیده په دغه جمله کښې حضرت عمر (رض) او دده ځوی عبدالله ته هم یو یو څادر ورپه برخه شو، هر کله چه د خلیفه د وقامت لوړو او یو څادر ئې د لباس د پاره نه رسیده ځوې ئې خپل څادر هم ده ته ورکړ چه لباس ئې پوره شی. بله ورځ چه خلیفه دغه لباس اغوستی و او د خطبې منبر ته وخوت خلکو ته ئې وویل: (إِيَّهَا النَّاسُ اسْمَعُوا وَاطِيعُوا) یعنی ای خلکو! واورئ او اطاعت وکړئ. په دغه وخت کښې سلمان فارسی پاڅید او وئې ویل: (لَأَسْمَعَ لَكَ عَلَيْنَا وَلِاطَاعَةٍ) یعنی نه ستا او روانه درته اطاعت کوو. حضرت عمر (رض) وویل: ولې؟ د څه دپاره. سلمان وویل: د لباس دې له کومه کړي، یو څادر خوستا نه بسیده معلومه ده چه تاله نورونه زیاته برخه اخیستې ده او بې عدالتی دې کړی.

حضرت عمر (رض) خپل ځوی عبدالله ته وویل چه د دې خبرې ځواب ته ورکړه. کله چه عبدالله تو ضیحات ورکړه چه ما خپله برخه ده ته ورکړه چه لباس ئې پوره شي، پس له هغه سلمان وویل اوس ستا خبرې اورو او اطاعت دې کوو. له دغو مثالونو څخه معلومېږي چه په صدر اسلام کښې اسلامی جامعه څنگه وه او افرادو څومره او تر څه حده آزادي درلوده.

په اسلام کښې د ښو توصیه او له بدو څخه د منع کولو حق هر مسلمان ته ورکړ شوی دی یعنې (امر په معروف او نهی له منکر څخه) دیوه اجتماعي دیني اصل په حیث منل شوی او هر مومن مکلف دی چې بهې لارې سرې په لار کړي او د ښو رهبري ورته وکړي.

د دغه اصل له تطبیق څخه د اسلام خلیفه گانو هم ځانونه مستثنی نه گڼل او د مسلمانانو دغه جرئت ئې د ځان په مقابل کښې هم تقویه کاوه.

په خپله رسول الله (ص) هم د قرآن کریم دغه حکم یعنې امر په معروف او نهی له منکر څخه مسلمانانو ته په جدې توگه رسولی او د حق ویلو جرئت ئې پکښې روزلی و، وائی چې د حنین له غزانه وروسته کله چې رسول الله (ص) غنم ویشل نو (مؤلفه القلوب) ئې هم په ځینو بخشونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې یوه تن ورته وویل: (اعْدِلْ يَا مُحَمَّدُ فَإِنَّكَ لَمْ تَعْدِلْ) یعنې ای محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړ، رسول الله (ص) څه ونه ویل هغه سرې خپله خبره بیا تکرار کړه، داخل ورته پیغمبر (ص) وویل:

(وَيَحْكَمْ فَمَنْ يَعْدِلْ إِذَا لَمْ يَأْمُرْ بِمَعْرُوفٍ وَلَا يَنْهَى عَنِ مُنْكَرٍ) یعنې افسوس دی ستا په حال که زه عدالت ونکړم څوک به ئې وکړي. په پیغمبر (ص) باندې دغه راز انتقاد مسلمانانو ښه ونه گانې او غوښتل ئې چې هغه سرې تادیب کړي مگر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئې غوښتل چې د دغسې ویناو ازادي سلبه کړي که څه هم مؤلفه القلوب ته دغه ورکړه دوحې په اساس وه او چاپرې د انتقاد حق نه درلود.

د عقیدې آزادي په اسلامي جامعه کښې د هر چا حق گڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چې خپله عقیده پرېږدي او اسلامي عقیده جبراً ومني.

په قرآن کښې راغلی دی: (لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ - البقره آ: ۲۵۶) یعنې جبر او زور په دین کښې نشته په تحقیق سره هدایت او گمراهی سره بیل شوي دي. د هر چا خوښه هره عقیده خوښوي او په هر دین باقی پاتې کېږي.

په بل آیت کښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَقَانَتْ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ - یونس آ: ۹۹) آیا ته خلک مجبوروي چې مومنان شي.

له دې څخه معلومېږي چې الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طریقه نده. د حق اظهار او د چا په ناوړه عمل انتقاد کول دیوه حق په حیث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه دایماني وظیفې په حیث یو مکلفیت گڼل کېږي او گڼل شوی، سرې کولی شي چې له خپله حقه استفاده ونکړي او له خپله حقه تېر شي مگر خپل مکلفیتونه پرېښودی نشي او په وجایو کښې اهماال یا غفلت جایز کار نه دی.

امر په معروف او نهی له منکر څخه:

په ښو چارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول یو موکد قرآني حکم دی چې مکرر راغلی او بیا بیا ئې توصیه شویده.

د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښې حتمي دی او د وظیفې په حیث د هر مومن مکلفیت گڼل کېږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ - سورت التوبه آ: ۷۱) مومنان او مومنانې یوله بله دوستان دي چې یوبل ته د ښه کار امر کوي او له بدو څخه ئې منع کوي.

په دې وظیفه کښې نارینه او ښځې یوشان ماموریت او مکلفیت لري یعنې ښځه هم مکلفه ده چې بلې ښځې یا نارینه ته د ښو توصیه وکړي او له بدو چارو څخه ئې راوگرزوي.

د امر معروف معنی یواځې لارښوونه او رهنمائی نده بلکه د رهبري او د امر کولو مفهوم پکښې نغښتی دی لکه چې نهی عن المنکر کښې بدو ته په بد ویلو علاوه د ممانعت او مخنیوي معنی پرته ده.

د قرآن کریم دا آیت شریف: (كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ - آل عمران ۱۱۰) اسلامی امت پدې پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کښې بهتر امت یاست چه د خلکو د پاره را ایستل شوي ئي د نیکو کارونو امر کوئ اوله ناوړه کارونو نهی کوئ یعنی دنورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آیت دی: (وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ - آل عمران ۱۰۴) باید له تاسو څخه یو جماعت وي چه نیکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامور کړي اوله بدو کارونو ئې راوگرزوي او همدوی دي رستگاران او نجات موندونکي.

قرآن کریم چه د خدای صالح بندگان رانښی نو داسې ئې ستایي:

(يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَٰئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ - آل عمران ۱۱۴) ایمان لري په خدای او د قیامت په ورځ او امر کوي په ښو چارو، نهی کوي له ناوړو چارو او بیرته کوي په نیکو کښې او همدوی دي له صالحانو څخه.

حضرت محمد (ص) خپلو پیروانو ته د منکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنیوي کښې وایی: (مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَهُوَ أضعفُ الإيمان - الشيخان) که له تاسو څخه کوم یوه د چا ناوړه عمل ولید په لاس دې منع کړي که داسې له لاسه نه کیده له خپلې ژبې نه دې کار واخلی که داسې هم نشو کولای په زړه کښې دې ترېنه کرکه وکړي او دېر ضعیف ایمان همدغه دی.

د ظلم مخنیوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان او که غیر له انسانه په بې ضرره حیوان باندې وي په اسلام کښې دېرېد گڼل شوی او مجادل له ورسره لازمه ده د ظلم مخنیوی او د ظالم لاس له ظلمه لاندول هغه لوی جهاد دی چه اجر ئې دېر زیات دی.

الله تعالی فرمایلي دي: (وَلَا تَرْكَبُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَمَا تَسْأَلُ النَّارُ هُودًا: ۱۱۳) چا چه ظلم کړی دېر لږ میل هم ورته مه کوئ چه او ربه مو وسوزوي. هر کله چه ظلم کوونکی ته ادنی تمایل د سوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته او د ظالم اطاعت به څنگه وي او په خپله د ظالم حال به څه وي؟

یو بل آیت شریف دی: (وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً - الانفال: ۲۵) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چه یوازې ظالمانو ته نه رسېږي او په هغوی پورې اختصاص نلري یعنی نورو ته هم سرایت کوي او عمومیت پیدا کوي. مطلب دا دی چه په یوه قوم کښې که څو تنو ظلم کړي وي او نورو اقلأ نصیحت هم ورته نه وي کړې اونه ئې خپله کرکه څرگنده کړې وي نو دغه فتنه یوازې ظالمانو پورې تخصیص نه پیدا کوي نورو ته هم خپله اندازه رسېږي.

حضرت ابوبکر صدیق (رض) ویلي دي چه له رسول الله (ص) څخه مې ارویدلی دي چه ویل یی: (إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوْا الظَّالِمَ قَلَمَ يَأْخُذُوا عَلَى يَدِهِ أَوْ شَكَ أَنْ يَعْمَهُمُ اللَّهُ بِعِقَابٍ) معنی دا چه که خلکو ولیده چه ظالم ظلم کوي او دوی ئې لاس ونه نیوه ژرده چه عذاب ئې خدای دوی ته عام کړي.

داهم درسول الله (ص) قول دی: (مَنْ أَعَانَ ظَالِمًا سَلَطَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ) څوک چه له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

داهم نبوي حدیث شریف دی: (أَنْصُرُ أَهْلَ الظُّلْمِ وَأَمْظِلُّوهُمُ) یعنی له خپل ورور سره مرسته وکړه ظالم وي او که مظلوم وي. اصحابو ټپوس وکړ چه د مظلوم سره خو مرسته معلومه ده چه باید له ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به څنگه مرسته کوو؟

رسول الله (ص) ورته وویل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

ضعيفان د زورورو ظالمانو له منگلو خلاصول اوله ظلم نه نجات ورکول د مسلمانانو وظيفه او وجيبه ده. مسلمانان د قرآني احکامو په مقتضي نشي کولی چه د مظلومانو له حمايت نه ځان وژغوري او بيطرفه پاتې شي.

په دغه باب کښې ددې آيت حکم ډېر صريح دی: (وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا - النساء: ۷۵) چه دي تاسو لره (يعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنگيږئ د خدای په لار کښې او د مظلومانو او مغلوبانو په نجات کښې. (چه دغه مغلوبان او ضعيفان عبارت دي) له نرواو ښځو او کوچنيانو څخه چه وايي: اي پروردگار! وباسه مونږ له دغه قريې څخه چه اهل ئې ظالم دي. په يو بل آيت کښې په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړې شوی چه مقابلي او مقاتلي ته واوړي او خپل انتقام واخلي: (أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَأْنَهُمْ ظُلُمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ - الحج: ۳۹) اجازه ورکړې شویده هغو ته چه (نور) له دوی سره جنگ کوي ددې لامله چه په دوی ظلم شويدي او الله ددوی په نصرت هم گوره ښه قادر دی.

وگورئ د ظلم قبلول او ظلم ته غاړه ايښودل د اسلام په دين کښې نشته لکه چه په مسيحي دين کښې شته د ظلم تحمل او په مظلوميت قانع کيدل د ظالم تبر ته لاستی ورکول دي چه د اسلامي اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان د ظالمانو په مقابل کښې ډېر ضعيف وي او د مقابلي امکان نه وي موجود نو بيا مظلومانو ته په کار دي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه د ظلم له منلو څخه وژغوري.

د امطب پدې آيت کښې ډېر ښه واضح دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا - النساء: ۹۷) هراينه هغه کسان چه روح ئې پرښتو (ملکو) قبض کړ پداسې حال کښې چه په ځانونو ظالمان و. وايي په څه حال کښې وئ وايي و مونږ ضعيفان په ځمکه کښې. وايي آيا نه وه ځمکه د خدای پراخه چه له خپل وطن څخه مو هجرت کړی وای ددغې گروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډېر بده ماوی ده.

وگورئ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت او صبر کوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او د ظالمانو ځای يعنی دوزخ ئې مرجع او ماوی ده.

د تجاوز او تعدي په مقابل کښې مقابله بالمثل اسلامي تعليم دی. الله تعالی وايي:

(فَمَنْ عَتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا عَتَدَىٰ عَلَيْكُمْ - البقره: ۱۹۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسو ئې تعدي کړيده.

انتقام اخيستل او د بدو سزا ورکول د اجتماعي نظام د بقا او قيام د پاره مهم اصل دی او قصاص چه يو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي او ظلم او تعدي جواز ولري د فساد مخنيوی نشي کیدی او امن او امان مختل کېږي.

د چا بدي ښکاره کول او عيونه ئې څرگندول يعنی غيبت په اسلام کښې منع دی (ولا يغتب بعضكم بعضاً) مگر مظلوم ته دا حق ورکړ شويدي چه د ظالم بدي ښکاره کړي او په جهرو رته بد ووايي:

(لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ - النساء: ۱۴۸) نه خوښوي خدای د بدي خبرې څرگندونه مگر هغه چه پرې ظلم شويدي.

د ظلم او ظالم په باب همدغومره بحث د اثابتي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي او په جدي ډول ئې د ظالمانو مقابلي ته ولاړوي.

په اسلام کښې دانشته چه که چا په يوه مخ په خپيره ووهلې خپل بل مخ ورواړوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی. دغه مسيحي تعليم اسلام رد کړيدي اسلام البته د عفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خود عفوې معنی ظلم ته غاړه ايښودل او ظالمانو ته تسليميدل ندي که څوک د عجز او ناتوانۍ په وجه خپل انتقام نشي اخيستی او

د ظلم تحمل کوي عفو نه ده بلکه مجبورييت دی. عفو هغه څوک کوي چه دانتقام اخيستلو قدرت لري او دلاس بریدلو په صورت کښې لاس نیسي او جانب مقابل له احسان لاندې راوړي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښې یوله بله ملگرتيا او د مرستې لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کریم کښې ئې په ډېر اهتمام بیا بیا تاکید شوی او ډېر نبوي احادیث په دغه باب کښې موجود دي. الله تعالی فرمایي: (وَتَعَاوُنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوُنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ - المائدة: ۲) او مرسته وکړئ په نیکی او تقوی کښې او مرسته مه کوئ په گناه او ظلم کښې. د تعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی باید له نورو نه هېڅ راز مرسته ونه سپموي یعنې په ښه لاره کښې او په ښو چارو کښې. که څوک په گناه، تعدي یا تجاوز کښې له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جایزه نده بلکه دهغه ایسارول او منع کول له هغه سره مرسته ده.

په یوه حدیث شریف کښې راغلی دی: (أَيُّمَا أَهْلٍ عَرِصَةٍ أَصْبَحَ فِيهِمْ إِمْرَأَةٌ جَائِعًا فَقَدْ بَرَّتْ مِنْهُمْ ذِمَّةُ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى - المسند الامام احمد بن حنبل).

ددې حدیث شریف لنډ مطلب دادی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بیزاره دی چه په شاوخوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کړي.

یو بل حدیث دی: (مَنْ كَانَ مَعَهُ فَضْلٌ ظَهَرَ فليُعِنِ بِهِ عَلَى مَنْ لَازَظَهَرَ لَهُ وَمَنْ كَانَ لَهُ فَضْلٌ زَادَ فليُعِنِ بِهِ عَلَى مَنْ لَازَادَهُ - مسلم، ابوداود) ددې حدیث په موجب هغه څوک چه پشتیبان او د سړیو قوت لري باید له هغه چا سره مرسته وکړي چه بی کسه وي او هغه چه مالی قدرت لري باید له نیستمونو سره کمک وکړي.

اسلامی امت په حقیقت کښې یو جسد دی چه باید مشترک احساس ولري او دیوه غړي په درد ټول وجود متاثر شي. دامطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړیدی: (مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَى).

یعنی دمو منانو مثال د دوستۍ او رحم او عاطفې په لحاظ لکه یو جسد دی چه دیو غړي په درد او نارامۍ ټول وجود په درد او نارامۍ مبتلا کېږي.

بنی آدم اعضای یکدیگرند	که در آفرینش زیک جوهرند
چو عضوی به درد آورد روزگار	دگر عضوها را نماند قرار

د تعاون په برخه کښې د مالی مرستې سپارښتنه زښته ډېره شویده د مال انفاق او صدقه کول یعنې محتاجو او محرومو کسانو سره مالی مرسته او دخدای په لاره کښې مال بنډل دایمان او اسلام ډېر مهم رکن دی چه هم د زکات په صورت په بډایانو فرض دی او هم د خیرات او صدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډېر لوړ مقام لري. علاوه پر زکات له خوارانو او غریبانو سره مالی مرسته دیوه حق په حیث د شتمنوپه ذمه ایښودل شوی او یو دیني مکلفیت دی.

دا حدیث شریف: (إِنَّ فِي الْمَالِ حَقَّاسَوَى الزَّكَاةِ - ترمذي) دامطلب ډېر ښه ثابتوي چه سربیره په زکات او ماسوی له زکات نه په مالونو کښې د فقیرانو او مسکینانو حق شته چه بډایان ئې باید ادا کړي؟ په قرآن کریم کښې هم د مالدارانو په مالونو کښې د سایل او محروم حق تثبت شوی دی.

الله تعالی د متقیانو او نیکانو په ستاینه کښې وایي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - الذاریات: ۱۹) ددوی په مالونو کښې د سوالگرو او محرومو خلکو برخه وه، یعنی علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په یوبل آیت شریف کښې وایي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج: ۲۴) له دې آیت نه دمخه په نورو آیتونو کښې ویل شوی دي چې ددو زخ اور هغه کسان غواړي چې شایې اړولی او اعراض ئې کړي، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي..... له دغې جملې نه یو شمیر خلک مستثنی کوي او په استثنا شوو کسانو کښې وایي: او هغوی چې په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده د سوالگرو او محروم د پاره.

په دې دواړو آیتونو کښې د سائل او محروم د پاره برخه د حق په نامه دانبيی چې شتمن دخپلو مالونو داسې مالکان نه دي چې نور ورسره شریک نه وي او د چاق ورسره نه وي.

دا حق باید شتمن او بډایان په داسې طریقه ادا کړي چې احسان بارول او د تحقیرولو اذیت ورسره نه وي بلکه داسې وي لکه چې یو دین ته خپل دین ادا کوي. د احم د الله تعالی قول دي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى - البقره: ۲۲۴) اې مومنانو! مه ضایع کوی خپل خیراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. د اتفاق او صدقاتو په باب چې ډېری زیات آیتونه په مختلفو مضمونونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله (ص) څخه پوښتنه وکړه چې ثومره مال دخدای پاک په لار کښې نفقه کړو نو په ځواب کښې ئې د آیت نازل شو.

(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ - البقره: ۲۱۹) له تاسو څخه پوښتنه کوي چې څه نفقه کړي، ووايه هغه څه چې له حاجته زیات وي یعنی ضروري مصارف ځانته وساتئ او نور خیرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زیات مال ذخیره کوي او دخوارانو، غریبانو سره مرسته نه کوي نو هغوی ددی آیت د حکم لاندې راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا ينفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ - التوبه: ۳۴) هغه کسان چې ذخیره کوي سره او سپین زر او نه ئې نفقه کوي د خدای په لار کښې نو زیری ورکړئ د دردناک عذاب.

له دې دوو آیتونو څخه دا استنباط کیدی شي چې د حاجت دخاوندانو له مرستې نه هغه څوک معافیت پیدا کوي چې له خپلو ضروري حوایجو څخه زیات څه نلري او په بډایانو کښې نه شمیرل کیږي. هغه کسان چې د کفایت په اندازه څه لري د خیرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چې دوی نور وته څه ورکړي په خپله په محتاجانو کښې حسابېږي او دنوروتعاون ته اړ کېږي. که دغه مرسته وکړي نو بیا د پاک خدای ددې ستاینې وړ گرځی چې فرمایي: (وَيُؤْتِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ - الحشر: ۹) او مقدم گڼي نور په خپلو نفسونو کې څه هم دوی فاقه وي، او هغه شی ته په خپله حاجت لري چې نور وته ئې د ایشار له مخی ورکوي. له ضعیفانو او محتاجانو سره مرسته فی سبیل الله جهاد گڼل شوی او دخدای په نزد ډېر اجر لري. که دقرآن په ژبه پوه شو نویوه اړ او محتاج ته قرض حسن ورکول له خدای سره معامله گڼلی شویده: (وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا - الحديد: ۱۸) قرض ورکړئ خدای ته قرض حسن. هر څوک پوهېږي چې خدای بې نیازه دی او ځمکه، آسمانونه او عالمونه دده دي مگر هغه قرض چې مومن ئې مومن ته ورکوي خدای دغه قرض په ځان حسابوي او بنده ته داسې ښیي چې خدای ئې پور وپړی دی.

رسول الله (ص) ویلی دي: (إِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ يَقُولُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ يَا ابْنَ آدَمَ مَرَضْتُ فَلَمْ تَعِدْنِي! قَالَ يَارَبَّ كَيْفَ أَعُوذُكَ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ؟ قَالَ: أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ عَبْدِي فُلَانٌ مَرَضَ فَلَمْ تَعِدْهُ؟ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّكَ لَوْ عِدْتَهُ لَوَجَدْتَنِي عَنْدهُ؟ يَا ابْنَ آدَمَ! اسْتَطَعْتَكُ فَلَمْ تَطْعَمْنِي! قَالَ يَارَبَّ وَكَيْفَ أَطْعَمُكَ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ؟ قَالَ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّكَ اسْتَطَعْتَ عَبْدِي فُلَانٌ فَلَمْ تَطْعَمْهُ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّكَ لَوْ أَطْعَمْتَهُ لَوَجَدْتَ ذَلِكَ عِنْدِي؟ يَا ابْنَ آدَمَ اسْتَسْقَيْتَكَ فَلَمْ تَسْقِنِي! قَالَ يَارَبَّ كَيْفَ اسْقَيْتَكَ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ؟ قَالَ اسْتَسْقَاكَ عَبْدِي فُلَانٌ فَلَمْ تَسْقِهِ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّكَ لَوْ سَقَيْتَهُ لَوَجَدْتَ ذَلِكَ عِنْدِي - رواه مسلم) یعنې الله تعالی د قیامت په ورځ وایي اې بنیادمه زه مریض شوم ته پوښتنې ته رانغلي. بینادم وایي اې

زما ربه څنگه به پوښتنې ته درغلی وای ته رب العلمین یې. خدای ورته وایي: ته خبرنه وی چه زما فلانکی بنده مریض شواو تائي پوښتنه ونکړه آيا نه پوهېدی چه که دهغه پوښتنې ته ورغلی وای زه به دې له هغه سره موندلی وای. ای بینادمه! ما درڅخه طعام وغوښته او تا طعام رانکړ، بنیادم وایي څنگه مې طعام درکړی وای او ته رب العلمین یې. الله تعالی وایي: آيا تا ته معلومه نده چه له تانه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ورانکړ آيا ته نه پوهیدې چه که طعام دې ورکړی وای هغه به دې له ماسره پیدا کړی وای. ای بینادمه مادرنه اوبه وغوښتې او تا رانکړې، بنیادم وایي ای ربه څنگه به مې اوبه درکړی وای او ته رب العلمین یې. الله تعالی وایي له تانه زما فلاني بنده اوبه وغوښتې او تا ورانکړې که تا هغه ته اوبه ورکړې وای هغه به دې له ماسره موندلی وای.

ددې حدیث شریف په بنا دیوه اړ او محتاج غوښتنه په حقیقت کښې دخدای غوښتنه ده او له بیوزلوسره مرسته له خدای سره معامله ده.

خدای دشتو خاوندانو ته داسې امرکوي: (وَأَتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائیل آ: ۲۲) ورکړه دقرابت خاوند ته دهغه حق او مسکینانو او مسافرت. یعنی خدای پاک دغه کسان دبدایانو په مال کښې دحق خاوندان گڼي او ددوی حق ترپه ددوی دپاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو دحق غاصب ورته ویلی شو.

په قرآن کریم کښې څو څو ځله امرشویدی چه دخدای په لاره کښې مال وښندی او دغه کار جهاد بلل شویدی مگر دغه مال ښندل دقرآن کریم په ژبه تجارت گڼل شویدی لکه چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُمْنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ - الصف آ: ۹ او ۱۰) ای مومنانو آيا دلالت وکړم تاسوته په داسې تجارت چه نجات درکړي له درناک عذاب څخه. ايمان راوړئ په الله او په رسول ئې او جهاد وکړئ دخدای په لاره کښې په خپلو مالونو او په خپلو نفسونو داخیردی تاسو لره که پوهېږئ.

دغه مالي جهاد چه په حقیقت کښې ډېر گټور تجارت دی په ظاهري په معامله له خوارانو، غریبانو، کونډو او یتیمانو یا پردیسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله دهر چا په گټه ده.

په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (السَّاعِي عَلَى الْأَرْمَلَةِ وَالْمِسْكِينَ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ الْقَائِمِ اللَّيْلَ وَالصَّائِتَ النَّهَارَ - شیخان و الترمذی و النسائی) څوک چه سعی کوي د کونډې او مسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبیل الله مجاهد یا لکه قایم اللیل او صائم النهار.

مطلب دا چه دیوزلو خدمتگاراو دبینوایانو مرستیال له مجاهدینو او هغو کسانو سره برابر دی چه دشپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.

دخیرا و ثواب کارونه ډېر دي مگر دهغه شی اتفاق چه سړي ته محبوب او عزیز وي کامل خیردی. الله تعالی وایي: (لَن يَتَسَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ - آل عمران آ: ۹۲) یعنی هېڅکله به ونه مومئ دخیر کمال خو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته گران وي.

مطلب دا چه دنیکی او خیر کمال ته نشئ رسیدلی او دخدای رحمت، رضا او جنت نشئ موندلی ترڅو چه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډېرو عزیزو او محبوبو شيانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه او منزلت.

ځینې خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئې ځینې شيان زړه ته ډېر نژدې وي او ځینې داسې وي چه خپل جاه و جلال سره ئې ډېره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه او هم خپل انانیت دخلکو دخیر دپاره قربان کړي چه دخیرا و نیکی کمال ته ورسېږي.

که یو معزز سړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره گرځي او معاونت ورسره کوي ښائي چه په ظاهره دادځان دپاره حقارت وگڼي مگر دخدای په نزد لدې نه لوی عزت نشته اودبل دخیر دپاره ځان خوارول ډېر زیات اجر لري.

د اسلام په ډېرو احكامو كېنې د يوې ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملگرتيا اصلي منظوري او دغه منظوريه اجمالي او كلي ډول په دې آيت شريف كېنې ډېر ښه ځاي شويدي:

(إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ -سورة النحل: ٩٠) په تحقيق سره خداى امر كوي په عدل او احسان او د قرابت خاوندانو ته په وركړه او نهى كوي له فحشاء او منكر او بغى څخه.

عدل او احسان داسې كلمې دي چه په ټولو ښيگڼوئې اطلاق كيدى شى او ټول مادي او معنوي معاونتونه پكېنې راتلى شى.

كه دادوه كلمې په يوه جامعه كېنې عملي شي ټولې بد بختۍ له منځه وړي او ټولې خوبۍ يوي جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښيگڼه په خاص ډول خپلوى ټينگوي او د اتصال رشتې تقويه كوي.

همدارنگه فحشاء، منكر او بغى ټول مفاسد او رذائل او مظالم احاط كوي او د غودرې شيونونه ځان ساتل د جامعې د اصلاح او فلاح موجب گرځي. د تعاون په باب د احديث ډېر جامع او په هر راز مرستو حاوي دى.

(مَنْ نَفَسَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الدُّنْيَا نَفَسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَمَنْ يَسَّرَ عَلَىٰ مُعْسِرٍ يَسَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ -عن أبو هريره - اخرجه مسلم) څوك چه لرې كړي له يوه مسلمان څخه د دنيا له غمونو يو غم لرې كوي خداى له هغه څخه د قيامت له غمونو نه غم. څوك چه اساني راولي په هغه چا چه په تنگسه كېنې وي خداى پرې په دنيا او آخرت كېنې اساني راولي.

څوك چه د مسلمان پرده وكړي خداى ئې په دنيا او آخرت كېنې پرده كوي. الله تعالى له بنده سره معاونت كوي ترڅو چه بنده دخپل ورور معاونت كوي. پيغمبر (ص) هغه څوك په خلكو كېنې بهترگنې چه خلكو ته ئې گټه او فايده رسېږي (خيرُ الناس مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ) په يوه بل حديث شريف كېنې رسول الله (ص) وايي: (الْمُؤْمِنُ الَّذِي يُخَالِطُ النَّاسَ وَيَصْبِرُ عَلَىٰ إِذَا هُمْ خَيْرٌ مِنَ الَّذِي لَا يُخَالِطُ النَّاسَ وَلَا يَصْبِرُ عَلَىٰ إِذَا هُمْ عَنْ ابْنِ عمر - اخرجه ابن ماجه باسناد صحيح) هغه مومن چه خلكو سره گډون كوي او دخلكو په اذيت صبر كوي له هغه چانه بهتر دى چه خلكو نه گوښى اوسى او په اذيت ئې صبر نه كوي. مقصد داچه اسلام انزو او ځاني نه خوښوي او له نورو سره گډ او سيدل غواړي. له نورو سره گډ او سيدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.

د صبر توصيه په قرآني آياتو او نبوي احاديثو كېنې ډېره زياته راغلى ده چه د اسلام مخالفانو او دښمنانو ترېنه غلط تعبيرونه كړي او ويلى ئې دي چه د اسلام دين دنورو اديانو په شان د استعمارگرو او استثمار چيانو گټه خپلو پيروانو ته توصيه كړيده چه د بډايانو او د قدرت د خاوندانو په مظالمو صبر وكړي او غلامۍ ته ئې غاړه كېږدي يعنې په دنيا كېنې هر راز بد بختۍ او بې عدالتۍ په ځان ومني او اجرئې په آخرت كېنې له خدايه وغواړي. ددوي په عقیده د اسلام دين خلك د جابرانو او ظالمانو اطاعت ته رابولي او په مظلوميت ئې قانع كوي. حال داچه دوى د اسلام ضد اسلام گڼلى او د قرآن په واضحو او صريحو احكاموئې سترگې پټې كړيدي. دوى دې ته نه دى كتلى چه حضرت محمد (ص) او دهغه خليفه گانو او نورو رښتينو پيروانو عملاً د جابرانو او ظالمانو په مقابل كېنې څه وكړه او د جهادونو معنى څه وه؟

هغه صبر چه په قرآن كريم كېنې ئې بيا بيا توصيه شويده د ظلم او ظالم په مقابل كېنې د مقاومت او ثبات معنى لري چه بايد د جهاد په ميدان كېنې وښودل شى او عزم و اراده قوي كړي.

د ظلم او ظالم په مقابل كېنې مو د مومن او مسلمان دريغ دمخه هم څرگند كړ چه نه به په ځان ظلم قبلوى او نه به د بل مسلمان د مظلوميت تحمل كوي يعنې د بل مظلوم مرسته به هم كوي او د ظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.

اوس راشئ چه د صبر كلمه په قرآن كريم كېنې وگورو چه په څه معنى استعمال شويده او په څه منظور په مكرر ډول بيا بيا راغلى ده.

په سورة البقره كښې دا آيت: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ آ: ١٧٧) دامعنی لري چه په سختیو، كړاوونو او د جنگ په میدان كښې صبر كوونكی او میدان نه پرېښودونكی دنيكانو او صالحانو په ډله كښې خاص او ممتاز مقام لري يعنی په جهاد كښې ثبات او مقاومت صبر دی. په بل آيت كښې:

(وَلَتَبْلُوَنَكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ - محمد آ: ٣١) الله تعالى فرمايي: په تاسو باندې ازمينت كوو او امتحان درنه اخلو چه ستاسو مجاهدين او صابران يعنی ثابت قدمه كسان له بې ثباته او غير مجاهدينو څخه ممتاز كړو.

وگورئ! صابر د مظلوم صفت نه دی د مجاهد صفت دی او د قهرمانۍ مفهوم پكښې نغښتی دی.

همدارنگه د صابرانو ذکر په دې آيتونو كښې: (كَمْ مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - البقره آ: ٢٤٩) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ - الانفال آ: ٦٥) دامطلب نور هم ډېر ښه ثابتوي چه صابران هغه دي او خدای له هغو صابرانو سره دی چه دوی لږ وي خوله ډېر وسره جنگېږي.

صابران هغوته وائي چه شل تنه ئې په دوو سوو تنو ډېر مومي. صبر يعنی د ايمان قوت چه اقليت په اكثريت باندې غالب گرزوی او د اسلام په تاريخ كښې ئې مثالونه كم نه دي په قرآن كښې صبر له عزم سره ټول شوی او داوالعزمو صفت گڼل شويدي (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعُرْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ: ٣٥) هغه قرآني تعليم دی چه د صبر مقام او منزلت ډېر وي او د شجاعت او شهامت مظهر ئې گرزوي.

سره له دې كه څوك د صبر په معنى نه وي پوه شوی يانې ځان نه وي پوه كړی د اسلام گناه نه ده د فهم گناه ده يا د عناد. په اسلام كښې كه صبر دا ذيت او ضرر قبلولو په معنى راغلی لكه په تېر شوي نبوي حديث كښې چه هغه څوك بهتر وگڼل شو چه له خلكو سره اختلاط لري او په اذيت ئې صبر كوي نه هغه چه دا ذيت نه د ځان ژغورلو په وجه له خلكو نه گوښی گرځي او منزوي كېږي.

په دغسې مواردو كښې د اسلام مطلب دادی چه انسان بايد دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع كښې ژوند وكړی شی او مو دماغه نه وي. هره جامعه كه هر څومره خواږه ولري يوڅه ترخه هم ورسره وي او د عسلو مچۍ هم بې نیشه نه وي.

سړی بايد د جامعې د آزار په مقابل كښې د ضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلې نه كار واخلي. په مصيبتونو كښې صبر او په خوښيو كښې صبر د اسلامي اخلاقو جز دي چه اجتماعي او بشري ژوند ورته ډېر ضرورت لري او بيخي بې صبره سړی په جامعه كښې ځای نشي نيولی. اسلام فرد ته دا حق وركوي چه په جامعه كښې تجلی وكړي او خپل فردي حقوق، حيثيت او اعتبار وساتي مگر له جامعې نه د بيليدو او گوښی كيدو اجازه نه وركوي اونه ئې مرور توب ته پرېږدي.

له فرد نه هغه څه نه جوړوي چه له جامعې سره جوړ نه وي او جامعه نا جوړه كوي. فرد او جامعه كه څه هم ظاهراً يو د بل مقابل گڼل كېږي خو د مقابلې د تور او سپين مقابلې نه ده. كه څوك وغواړي چه د يوې جامعې نوعيت او كيفيت ځانته معلوم كړي و دې گوري چه جامعه له څنگه افرادو جوړه شويده يعنی د افرادو څنگه والی د جامعې په څرنگوالی كښې دخل لري. همدارنگه د افرادو په جوړولو كښې د جامعې جوړښت مهم عامل دی او معلومه ده چه څنگه جامعه، څنگه افراد جوړوي.

په همدغه اساس كه څوك ځانته دامعلوموي چه اسلام څنگه جامعه جوړول غواړي و دې گوري چه اسلام څنگه افراد جوړوي او د شخصيت په جوړولو كښې ئې كړنلاره څه ده او څه نقشه لري.

فرد جوړول:

په اسلامي نظام کېنې فرد د حق خاوند، د ارادې خاوند او د حیثیت وکرامت خاوند دی، ده ته یوازې د ژوند حق نه دی ورکړ شوی د پټ او عزت لرلو حق هم ورکړ شوی او توهین و تحقیرې جرم و جنايت یا اقلًا قباحات گڼل شويدي. دی د مالکیت او مشروع فعالیت حق لري او د انتخاب او تصرف حق ورته حاصل دی چه هم فکر کولی شی او هم کار کولی شي، د نظام په جوړولو او د زمامدار په ټاکلو کېنې دده رایه معتبره ده او په اجتماعي چارو کېنې ئې مشوره ارزښت لري.

په اسلامي فقه کېنې یوه مسلمان او یوې مسلمانې ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړ شويدي چه که هریو له دوی څخه یوه کافر یا د کافرانو یوه جماعت یا دیوې کلا یا دیوه ښار خلکو ته امان ورکړي نو بیا هېڅ یو مسلمان له هغوی سره د جنگ او قتال حق نلري او دغه امان شرعي اعتبار لري مگر په هغه صورت کېنې چه دغه امان ورکول د مسلمانانو د پاره د فساد موجب وي نو بیا دغه د امان ورکړه ردیدلی شی. په دغه صورت کېنې که پخپله امام او اولوالمرهم امان ورکړی وي امان ئې رد وړدی.

دغه مهم او ستر حق چه اسلامي او شرعي قانون د مسلمان هر فرد ته ورکړی د فرد موقف په اسلامي جامعه کېنې ډېر لوړ ښی چه نظیر به ئې د دنیا په قوانینو کېنې نه وي موجود یوازې همدغه یو حکم کافی دی چه د فرد اهمیت په جامعه کېنې وښی او د فرد اعتبار وزن و ټاکي. همدارنگه په اسلام کېنې فرد ته د شهادت حق ورکول او په میراث کېنې ورته په حق قایلیدل د اثباتوي چه اسلامي نظام فرد ته ډېره اعتناء لري. په فردي حقوقو کېنې ځینې حقونه چه اوس په دیموکراسی نظامونو کېنې انسان ته ورکړ شويدي اسلام ډېر دمخه افرادو ته ورکړیدی او د انسان مادي او معنوي مصئونیت ئې په ښه شان تامین کړیدی.

په دغو حقوقو کېنې کوم حق چه په اسلامي لحاظ ډېر دقت وړدی اوله ډېر غور نه پکېنې کاراخیستل شوی هغه د مالکیت حق دی چه بنیادي حیثیت لري او د حقوقو مور ورته ویلی شو. همدغه حق د فرد په سرنوشت او د فرد په مادي او معنوي جوړښت کېنې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئې تفصیل بمیورده نه دی.

مالکیت او مالی سیاست په اسلام کېنې:

انسان چه انسان شوی اولږ غوندې په څه پوهیدلی دی د مال لرلو او مال ډېرولو فکر او مینې ئې په زړه او دماغ کېنې غځونې کړيدي.

له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکار نه کار ته مخه کړه اوله زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئې پیدا کړ او د مال غوندو لو او ساتلو په فکر کېنې شو. د مالکیت احساس راپیدا شو او وده ئې وکړه، د مال مینه ورو ورو زیاتیده او د انسانی حرص سترگې ورځ په ورځ وږې کیدې.

مال که له یوې خوا د انسان حاجتونه او ضرورتونه پوره کول نوله بلې خوا ئې حسادتونه او رقابتونه راپارول او د مال په سر دښمنۍ او جنگونه شروع شوه. په مال کېنې د خیر او شر دواړه جنبې محسوسې شوې.

له میلاد نه پنځه سوه کاله پخوا د مال او مالکیت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد و ویل شوه او د مالکیت په ضد د مبارزې فکر پیدا شو، افلاطون په واضح ډول د اجتماعي چارو د کارکوونکو په مورد کېنې د ملکیت دلغوه کولو آواز اوچت کړ او مسیحی دین مال د بشري جامعي د فساد منشا او د شرارت تومنه وگڼله.

د اسلام په مقدس کتاب (قرآن) کېنې مال دفتني په نامه وبلل شو او د انسان دښمن ورته و ویل شو. مگر په همدغه کتاب کېنې ئې ډېر ښه نومونه هم ثبت شوه لکه: (خیر او فضل) یعنی اسلام د مال دواړه جنبې په نظر کېنې و نیولې

او عیب و هنرې دواړه پکښې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئې هم انسان ته د مالکیت حق ورکړ او هم ئې په دغه حق څه قیود او شرطونه کینودل.

اسلام د بشري حیاتي ضرورتونو او حاجتونو سترگې پټې نکړې او مال ته ئې دده اړتیا په نظر کېښې و نیوله مگر د مال په لرلو او راغونډولو کې ئې افراط بدو گانه او حدود ئې ورته وټاکل.

اسلام داسې دین نه دی چې د انساني غرایزو په مخکښې سد شي او بیخي ئې مخه بنده کړي. مگر طغیان او عصیان ته ئې هم نه پرېږدي او ښه مجری ورته پیدا کوي. هغه حیواني جنبه چې د انسان په خټه کېښې شته اسلام ئې محو کوي نه بلکه د تهذیب کوښښ ئې کوي.

د مال او مالکیت په مسئله کېښې هم نه افراط خوښوي او نه تفریط، د قرآني احکامو له مخې د مالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعی ډول ورکړيدي چې افراد پکښې د جماعت په وکالت د جایز تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. یعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عیاشۍ او فحاشۍ ئې نشي لگولی.

قرآن کریم مال لرونکی د مستخلفینو په حیث مالکان گڼلی نه د اصیلانو په حیث یعنی اصلي مالکان ئې نه دي بللی.

وگورئ! په سورة حدید کېښې دغه آیت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ الْحَدِيد آیت: ۷) د ترجمې حاصل: په خدای او رسول ایمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چې خدای پکښې خلیفه گان گرزولی یاست.

په سورة نور کېښې د آیت: (وَأَتَوْهُمْ مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النُّور آیت: ۳۳) په صریح ډول حکم کوي چې ورکړئ له هغه مال څخه چې خدای درکړیدی. په الهي کتاب کېښې چې مال د خدای ورکړه گڼل شویده او د عاریت مفهوم پکښې پروت دی د مطلب هم ښه واضح شوی دی چې په دغو مالونو کېښې چې ظاهراً خپلو عاریتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کېږي بیا هم یوازې د دوی نه دي. محرومه طبقه او سوا لگرم پکښې حق لري یعنی علاوه په زکات محروم او سایل د بډایانو په مال کېښې د حق خاوندان دي او مشترک مال دی.

په سورة الذریت کېښې چې د متقیانو حال بیانېږي نو د مال په برخه کېښې دوی پدې ډول معرفي شوي دي:

(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذریت آیت ۱۷) یعنی دوی دهغه څه اخیستونکي دي چې خدای ورکړيدي او په مالونو کېښې ئې علاوه په زکات سوا لگرو محروم حق درلود. بله دا چې اسلام د مالونو انحصار په څو محدود لاسونو کېښې بد گڼلی او د مطلب د سورة حشر په دې آیت کېښې ډېر ښه څرگند شوی دی:

(مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِلَّذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ الْحشر آیت: ۷) یعنی هغه مال چې بې جنګه دفتی او خراج په صورت د رسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه د الله تعالی، د رسول الله (ص) د ذی القربى، د یتیمانو، مسکینانو او د لارویو پر دیسانو حق دی چې په دوی به ویشل کېږي او دا د دې دپاره چې دولت د څو تنو غنیانو په لاس کېښې محبوس او محصور نشي. په دې آیت کېښې د مال د توزیع غایه د ښودل شویده چې سرمایه تراکم ونکړي او د اغنیاء طبقه ډېره پیاوړې نشي. یعنی اسلام ډېر د مخه د طبقاتي تضاد د محنیوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چې په اسلامی امت کېښې ډېر ټیټ و پاس منیځ ته راشي.

غنا او بډایي که څه هم په ظاهري نظر په اسلام کېښې صریحاً منع نه ده او هر چاته دا حق ورکړ شوی چې په جایزه طریقه د شتو خاوند شي او هغه تکالیف په ذمه واخلي چې اسلام د شتمنو په ذمه ایښي دي لکه د زکات، خیرات او صدقاتو ورکړه او د قرض حسن له لارې له محتاجو سره مرسته ونور.

مگر که څوک له ژور فکر نه کار واخلي او اصلي منظوره ښه څیړشي هغه پوهېږي چې شیشګی که حلال دی شکل ئې د مرداردی. د مال پیدا کولو او ډېرولو هغه طریقي چې اسلام منع کړيدي لکه سود خوري، احتکار، بډې اخیستل، غبن فاحش په معامله کېښې، دروغ ویل، غدر کول، تقلب یا داسې نور دا ټول د قاروني بډایي په مخکښې بندېزونه دي چې په مستقیم او جدي ډول د قارونیت مخه نیسي. له بلې خوا هغه تشویق او ترغیب چې د خیر و احسان په باب په نبوي

احاديثو او قرآني آيتونو كښې وينو مسلمانانو ته دا اجازه نه ورکوي چه د فقيرانو او د حاجت د خاوندانو په مقابل كښې له بخل و امساك نه كار واخلي او په خبريه چارو كښې سترگې پټې كړي. سربيره په دې اسلام د مسلمانانو اولوالا مرته د حق وركړې چه د خوارانو او فقيرانو دمړولو او ژوند بڼه كولو د پاره د ضرورت په اندازه د بډايانو مالونه بيوزلو او غريبانو ته وركړي او موازنه قايمه كړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستيو وختو كښې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځينې كسانو ډېر مالونه جمع كړيدي او نور په فقر او غربت كښې ژوند كوي نو اراده ئې وكړه چه د تعادل او مالي تسويې د پاره له اغنياو سره فقيران د هغوي په مالونو كښې شريك او سهيم كړي ځكه يې وويل: (طُعْمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ بَيْتِ الْمَالِ حَتَّى إِذَا لَمْ تَجِدْ فِيهِ شَيْئًا دَخَلْنَا عَلَى كُلِّ أَهْلِ بَيْتٍ مِنَ الْغَنِيَاءِ مِثْلَهُمْ مِنَ الْمُحْتَاجِينَ وَمَا نَزَالَ تَفَعَّلُ ذَلِكَ حَتَّى يَطْعَمَ الْمُسْلِمُونَ جَمِيعًا) يعنې مسلمانان به له بيت المال څخه مړو او چه په بيت المال كښې څه پاتې نشي د بډايانو په هر كور كښې به هغومره محتاجان نښاسو او د اكار به تر هغه وخته كوو چه ټول مسلمانان په گيډه ماره شي.

په اسلام كښې د مال كيت په باب د آيت هم د جدي توجه وړدى: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت: ۳۴) هغه كسان چه سره او سپين زر ذخيره كوي او دخداى په لار كښې ئې نه نفقه كوي د دردناك عذاب زيرى وركړئ د همدغه آيت په استناد او دنبوي احاديثو په بنا د رسول الله (ص) په اصحابو كښې ابو ذر غفاري د قارونيت په ضد په تبليغى مبارزه لاس پورې كړ او په دغه جهاد كښې ئې ډېر تكليفونه وليدل ترڅو چه بالاخر د ربزې د بڼتې ته نفى بلد شو او هلته د ډېر غربت په حال كښې مړ شو اولارويو خاورو ته وسپاره. د ابو ذر او يوشمير نورو اصحابو تبليغ دغه معارضه د حضرت عثمان په خلافت كښې ډېره توده شوه، د ابو ذر تبليغ چه څومره په شتمنو او بډايانو بد لگيده هغومره ئې خواران او فقيران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډېر بدل. حضرت على او ابو ذر په دې عقیده و چه ديوه كال د نفقې د پاره څلور زره درهمه ساتل جايز كار دى او له دينه زيات مال ذخيره كول ممنوعه كنز شميرل كېږي.

په ډېرو دنبوي احاديثو كښې دا مطلب بڼه واضح دى چه اسلام فاحشه غنا بده گڼي او دانه خوښوي چه ځينې په عيشونو او خوندونو كښې ډوب وي او نوريه لوږه او تنگسه كښې ژوند وكړي. (حُذِّمْنَ اغْنِيَاءَهُمْ وَرُدَّ إِلَى فَقَرَائِهِمْ) له بډايانو نه ئې اخله او فقيرانو ته ئې وركوه د اسلام اقتصادي كړنلاره ده. ابى امامه روايت كوي چه رسول الله (ص) ويلي دي: (يَا ابْنَ آدَمَ إِنَّكَ أَنْ تَبْذُلَ الْفَضْلَ خَيْرٌ لَكَ وَأَنْ تُمَسِّكَهُ شَرٌّ لَكَ - مسلم و ترمذي) يعنې اي بنياد مه! كه مال وښندي خيريدي پكښې دى او كه ئې وساتي درته شردى. همدارنگه بلال وايي: رسول الله صلى الله عليه وسلم وويل: (مَا رَزَقْتَ فَلَا تَخْبَأْ وَمَا سُئِلْتَ فَلَا تَمْنَعْ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَكَيْفَ لِي بِذَلِكَ؟ قَالَ: هُوَ ذَاكَ أَوِ التَّارُ) مطلب دا چه رسول الله (ص) وفرمايل: څه چه ستا روزي شويدي مه ئې ساته او ذخيره كوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع كوه ئې مه.

بلال وويل دابه زما د پاره څنگه شي؟ هغوى وفرمايل يا همدغه شان او ياد دوزخ اور. امام احمد حنبل په مسند كښې د احديث نقلوي: (أَيُّمَا أَهْلٍ عَرِصَةٍ أَصْبَحَ فِيهِمْ أَمْرٌ جَائِعًا فَقَدْ بَرَّتْ مِنْهُمْ ذِمَّةُ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى) خلاصه ئې دا چه پاك خداى له هغو څخه بيزاره دى چه په څنگ كښې ئې څوك په لوږه شپه سبا كوي. په قرآن كريم كښې متعدد آيتونه راغلي دي چه د (مترفينو) ژوند ئې بد گڼلى او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه كړيدي چه آسوده ژوند او دعيش ونوش ژوند ونكړي بلكه متوسط ژوند اختيار كړي چه نور ورته ونه پخسېږي او مزې چرچې پكښې نه وي د آسوده حالۍ په غندنه كښې يو علت چه قرآن په گوته كړى هغه دادى چه مترفينو يعنې آسوده حالو كسانو هروخت دنوي دين په قبلولو كښې شديد مقاومت كړى او له پيغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام وركړ دى يعنې دار تجاع ټينگ حاميان همدغه خلك دي چه دهر تغير او تحول مخه نيسي او د زاړه حال بقا او دوام غواړي. د بشري تاريخ له مطالعې نه هم دا پته لگېږي چه عياش قومونه له مينځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زيار و زحمت كښې لوى شوي په نورو غالب شويدي او س خلك پدې هم پوه شويدي چه عياشي دصحت په لحاظ هم

دې څپرونه لري او د بېر فسادونه ورسره تړلي دي. د اسلام پيشوا حضرت محمد (ص) د مترفينو يعنې د عياشانو او اسوده حالو کورونه (بيوت الشياطين) د شيطانانو کورونه بللي دي چې فتنې او فسادونه ترې ولاړېږي.

الله تعالی فرمايي: (إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ) (العلق آیات: ۲۷ او ۲۸) په تحقيق سره انسان سرکشې کوي چې ځان بې پروا او مستغني وويني. يعنې مال او ثروت د غرور او سرکشۍ باعث گرزي. په بل آيت کښې راغلی دی:

(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشورى آيت: ۲۷) که چيرې خداى د خپلو بندگانو روزي پراخه کړې وای هرگوره به ئې په ځمکه کښې بغاوت کړي و. د همدغسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چې خپل حلال مال هم په ځان باندې له ضرورته زيات ولگوي او له اسراف و تبذير څخه کار واخلي.

پاک خداى وايي: (وَأَتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تَبْذُرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آيت: ۲۶) يعنې ورکړه خپل قريب ته دهغه حق او مسکين ته او پردیس ته تبذير او اسراف مه کوه مبذرين بيشکه د شيطانانو وروڼه دي.

په بل آيت کښې وايي: (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آيت ۳۱) خورئ، څکئ او اسراف مه کوئ اسراف کوونکى د خداى نه دي خوښ.

د اسراف معنى له حد او اندازې نه تجاوز دى په حريصانه ډول خوراک او څکاک او بيځايه خرڅونه په اسراف کښې شامل دي. د مسلمانانو اغنياء نشي کولى چې له نورو نه په عالي سطحه ژوند وکړي او شان و شوکت يې نظرونه ځانته جلب کړي. په اسلامي جامعه کښې که خواران او غريبان ورينښمنې جامې نشي اغوستلى بډايان هم نشي کولى چې دغه فاخر لباس واغوندي. کله چې د عبدالرحمن بن عوف ځوى له خپل پلار سره د دوهم خليفه حضرت عمر مخې ته ورغى او ورينښمن کيس ئې اغوستى و خليفه دغه کيس له گريوانه ترلمنې پورې خيرې کړ او ددغسې معتبر او د پرشتمن صاحبى ځوى ئې هم پرينښود چې د اسلام له مقرراتونه سر وغړوي. د همدغه خليفه خپل ژوند سره له دغه لوړو عالي مقامه په متوسط حال کښې و او له نورو نه ځانته په څه امتياز قايل نه و. يوه ورځ چا ترېنه پوښتنه وکړه چې تاته له بيت المال څخه د څومره مال مصرفول جواز لري. ده وويل په کال کښې دوه جوړه جامې، يوه جوړه د ژمى او بله داوړې دپاره او دومره څه چې د حج توبنه شى زما او د زما عيال قوت بايد د قريشو د متوسط شخص په اندازه وي. زه د مسلمانانو له جملې څخه يو تن يم څه چې نورو ته رسېږي ماته به هم رسېږي.

پخپله د رسول الله (ص) د زهد او رياضت ژوند چې له مشقته ډک و، همدارنگه دده د غوره اصحابو ساده او بې عيشه ژوند چې د مجبوريته په وجه نه بلکه د عزم او ارادې له مخې وپه همدغه اساس بنا ؤ، چې دوى نه غوښتل چې نور په محروميت کښې وي او دوى په ناز و نعمت کښې.

همدغه وجه وه چې د اسلام دوهم خليفه حضرت عمر (رض) د رماده د کال په قحط کښې غوړې ترهغه وخته ونه خواړه ترڅو چې په بازار کښې دنورو دپاره پيدا شوه او قحطى له منيځه لاړه. په دغه موده کښې خليفه هم دنورو په شان تيل خواړه او د تيلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پيدا شوه او پوستکى ئې تک تور شو.

اسلام خپل پيروان په اخلاقي لحاظ داسې روزل چې د دنيا مال، زيب وزينت او عيش و عشرت ته په حقارت وگوري او مينه ورسره پيدانکړي، له خپل نفس او نفسى خواهشاتو سره مبارزه وکړي او ساده ژوند اختيار کړي. حرص او هوس پرېږدي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، کبر او غرور په ځان کښې پيدانکړي، صدق او صفا ولري او دخلکو په خدمت کښې د اسلام په خدمت کښې جهاد ته ملا وتړي او قربانى ته چمتوشي.

اسلام د خپلو پيروانو د تنظيم او ادارې، د تهذيب او تربيت دپاره دوه وسيلې په کا و اچولې، تشريع او توجيه ځينې شيان شته چې په اسلام کښې شرعاً منع نه دي مگر دياتاً منع دى د شريعت او د ديانت تقاضا هر کله يوه نه ده، په ځينو مواردو کښې تشريعي جنبه او توجيهى جنبه يوله بله بيلېږي.

تشریعی احکام هغه دي چه په عام ډول هر مسلمان پرې مکلف دي او که څوک ترې مخالفت وکړي شرعاً محکوم کېږي لکه زکات چه که څوک ئې له ادا کولو انکار وکړي اولوالامر ته دا حق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي او قتال ته ېې ملا وتړي، په توجیهی لحاظ هر مسلمان علاوه په زکات دیاتناً موظف دی چه د صدقاتو او خیراتونو له لارې له خپل حاجته زیات مال دخدای په لار کېنې مصرف کړي او د خیر و احسان نمونه او مثال شي.

توجیهی احکام د تشریعی احکامو په شان په قانونی شکل نه تطبیقېږي بلکه دا خلقي اصولو په حیث رواج مومي او د خاصانو او رهبرانو کاردی. په اسلام کېنې ښه او بد، حلال و حرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلاً پیاز یا اوږه خوړل په اصل کېنې جایز کاردی مگر د جمعې په ورځ او په هغو وختونو کېنې چه سړی له نورو سره گډون کوي او دخولې بوی ېې نور په غذا بوي په ممنوعاتو کېنې شمېرل کېږي. د تقوی او ریاضت خاوندان د جایز او ناجایز په تشخیص کېنې له عامو مسلمانانو نه فرق لري.

د عامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري اوله کبیره گناهونو څخه ځان وساتي. د زاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان موړنکړي او د نفس د تزکیې او د روح د تصفې دپاره جایز لذتونه هم په ځان ودروي یا ېې ډېر کم کړي.

هغه بدائي چه د حرامو مالونو په غوندو ولو لاس ته نه وي راغلی او فرایض و واجبات پکېنې نه وي ترک شوی شرعاً منع نه ده.

د رسول الله (ص) په اصحابو کېنې هم اغنیاء موجود ولکه حضرت عثمان غنی، عبد الرحمن بن عوف او وروسته بیا طلحه او زبیر یا داسې نور، مگر پخپله حضرت محمد (ص)، حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت علی او ځینې نورو به دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بدایانو کېنې حساب شي. دوی به د اربشو په ډوډی هم ځانونه نه مړول او د مترفینو له اسوده ژوند څخه ېې کرکه کوله.

دا کار په اسلام کېنې اجباري نه دی اختیاري دی. اسلام هغه دین نه دی چه د بشري فطرت او انسانی غرایزو په مخکېنې سد شي او بیخي ئې بنده کړي. اسلام د بشري او عالمي دین په حیث په خلکو باندې عسراو حرج نه راولي. (لَا يَكْلَفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا - وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ - يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ الْبَقْرَه آيات ۲۸۲ او ۱۸۵) دا هغه آیتونه او قرآني نصوص دي چه د اسلامی قوانینو اساس ېې گڼلی شو. پدې آیتونو کېنې له وسع نه زیات تکلیف له اوږو څخه اخیستل شوی او په دین کېنې حرج نفی شوی دی خدای نه غواړي چه پخپلو بندگانو عسراو سختي راولي. د قرآن دا آیتونه:

(وَلَا تَنْسَ نَصِيكَ مِنَ الدُّنْيَا الْقَصَص آیت ۷۷)، (لَمْ تَحَرِّمْ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ الْتَحْرِيم آیت ۶۶) هغه حیاتي درسونه دي چه د صحت او قوت و قایه و رپورې تړلې ده او سړی له دې څخه منع کوي چه خپله دنیا ئې برخه هیږه کړي یا په ځان باندې دخدای حلال حرام کړي.

رسول الله (ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه و او هره شپه به ېې په نفلونو سبا کوله مخاطب کړ او ورته ېې وویل: (..... وَلَنَفْسِكَ عَلَيْكَ حَقٌّ وَلَبَدَنِكَ عَلَيْكَ حَقٌّ وَلَزَوْجَتِكَ عَلَيْكَ حَقٌّ.....) په تاباندې ستا نفس حق لري، بدن دې در باندې حق لري، او ښځه دې در باندې حق لري. لکه چه په عبادت او ریاضت کېنې افراط منع دی او رهبانیت نفی شوی دی دغه شان په صدقاتو کېنې هم خپل ټول مال صدقه کول او دیولی. ټک ته کښیناستل ښه کار نه دی. که څوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هېڅ پرې نږدي. له دې آیت څخه سرغړوي.

(وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الْاِسْرَاء آیت: ۲۹) مه خپل لاس خپلې غاړې پورې تړه او مه ېې خلاصه په تمام خلاصوالی چه کېنېنې ملامت شوی او درمانده.

پاک خدای هغه کسان ستایلی دی چه دمال په انفاق کښې اعتدال ساتي او له افراط او تفریط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا الفرقان آیت ۲۷) یعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکي.

دژوند په چارو او انساني اعمالو کښې اعتدال ساتنه په اسلام کښې یو مهم اصل دی چه ښه او بد په همدغه معیار سنجول کېږي او داسلامی اخلاقو اساس ګڼل شوی دی. داسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سپړتوب صیقلوي.

داسلامي تعلیماتو غایه اسلامي تربیه ده چه په اسلامي اخلاقو پورې ټینګ تعلق لري او د افرادو د شخصیت په جوړولو کښې یې نقش ډېر څرګند دی.

داسلام رښتیني ممثلین او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعایر، آداب او اخلاق پخپل کردارو عمل کښې تمثیلوي او صعودي سیر و حرکت یې د انسانیت د لوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبیه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې د غره ختل و ګڼو ویلی شو چه دغه ورزش په مطلق کوه ګردی. تامينېږي او په ټیټو غرونو کښې په ګرزيږد او د غونډیو په ختلو هم سر ته رسېږي مګر هغه کسان چه په دغه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتیا او پیشقدمي ښيي هغوی د لوړو غرونو لوړو څوکوته څیږي او تاریخي یادگار پېرېږي.

په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همدغه شان و ګڼي چه د انسانیت ډېرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نورو ته عملاً لوړ ختل ممکن ګرزوي. دوی د مثل اعلی په حیث اخلاقي معیارونه او مقامونه او چتوي او نور د لوړتیا لور ته رابولي چه د دوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړشي.

داسلامي اخلاقو غایه او اغیزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کېږي معنا یې دانه ده چه دده ټول خویونه او عادتونه دستاینې وړ دي او په هرڅه کښې هرڅه نه ښه دی. دی د خلقت د مثل اعلی په حیث د تکامل په لوړه مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتو یې د خپلو خاصو استعدادونو او معنوي قواو په مرسته تسلط موندلی مګر له ډېرو فضایلو او محاسنو سره ډېر معایب او نقایص هم لري. د خیر و شر، د صلاح و فساد، د پاکۍ او نا پاکۍ، متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادو مجموعه ده. حضرت مسیح (ع) او بودا هم انسانان و او چنګیز و هلاکوه هم د انسان په بڼه و. د جوړولو او وړانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته او علم و جهل یې په وجود کښې داسې خوا په خوا سي لکه چه ابو جهل د حضرت محمد (ص) په ګاونډه کښې اوسیده د انسان وجود خوله خاورو پیدای مګر د اور لمبې د اوبو څپې او د هوا طوفانونه پکښې خوندي دي. له خاکسارۍ سره کبر او غرور هم لري او له نرمۍ سره ټي دوسپنې صلابت ملګری دی. په رحم کښې یې قهر، په قوت کښې یې ضعف او په پوهه کښې یې ناپوهی ځان ښیي.

دغه عالم او عاقل موجود که د عقل او پوهې په مرسته د ژوند ښه کولو وسایل او اسباب برابر وي ورسره د اتم او هایډروجن بمونه هم جوړوي او په دواړو خواو کښې اسباب ساز دی.

که له یوې خوا د بشري امراضو د پاره نوي علا جونه او نوي دوا ګانې کشفوي له بلې خوا د عالمي تباهۍ مواد او آلات تهیه کوي.

که د انسان ضعیفې او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه یې لیوان له عقل نه یې شیطانان او له شتمنۍ نه یې طوفان پیدا کېږي. عقل د انسان ډېره لویه شتمني او د ټولو شتمنیو مور ده چه انسان ته ډېر څه ورکوي مګر له دغه دنیايي عقل سره یو بل عقل هم په کار دی چه هغه انسان ته سپړتوب ښیي او سپړی کوي یې. دا عقل د دین په رڼا کښې پیدا کېږي او له دین څخه الهامونه اخلي. دا د معاد عقل او هغه د معاش عقل دی. د معاش

عقل له هر چا سره شته او نور حیوانات هم پکښې څه نه څه برخه لري مگر د معاد عقل لکه عالي تعلیم ټولونه نه دی رسیدلی.

ډېر غولېدلي دي هغه کسان چه دين له عادي او معمولي عقل سره برابر وي او دغې سطحې ته پې راتېټوي. ډېر ښه پوهيدلي دي هغه خلک چه د عقل لوړولو کوښښ کوي او د دين عالي مقام ته پې اوچتوي يعنې عقل متدين کوي او د دين په لاره پې برابر وي. الهی کتاب (قرآن) دهغو متقيانو لارښود دی چه په غيب ايمان ولري. (يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ) په غيب باندې ايمان پيدا کول د دغه ظاهريين عقل کارندى او دا عقل هېڅکله مومن کيدلى نشي. دا عقل د جسم او خېټې خدمت ته پيدا دی او د ژوند پالو مهمه وظيفه ورپه غاړه ده چه په انساني نړۍ کښې ډېر لوى ارزښت لري او دنيا پې مرهونه ده مگر د معقولاتوله سرحد نه هغه خواڅه ليدل او په څه پوهيدل د يوه بل عقل کار دی چه ملاخور شوى ندى او د عارفانو په برخه دی.

د پښتو ژبې عارف او صوفي شاعر عبدالرحمن بابا دغو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:

د دنيا په کار کښې هر سړى عاقل دی

چه سړى پرې سړى کښې عقل بل دی

سړى څنگه سړى کښې؟ دا سوال ښايي چه ظاهر ا تحصيل د حاصل وگڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مگر د بصيرت خاوندان پوهېږي چه ځينې سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به پې د سړي وي مگر سيرت به پې د سړي نه وي او د شر و فساد جنبه به پې ډېره غالبه وي.

دا اسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قايل دی د انساني فطرت په تشخيص کښې دغه دشر او فساد جنبه او د انسان شهواني غوښتنې هر څاى بيانوي او دا څرگندوي چه انسان بايد دا اخلاقي تهذيب او نفسي تزکې په وسيله خپل انسانيت تکميل کړي او واقعي انسان شي.

انسان د خداى خليفه دی او د اسمان ملکې ورته په سجده پريوتې دي مگر انساني فطرت د ملايکوله خولې داسې ښودل شويدي: (قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ الْبَقْرَةَ آيَت ۳۰) يعنې په ځمکه کښې هغه څوک پيدا کوي چه په ځمکه کښې فساد کوي او وينې تويوي. سربيره په دې په ډېرونورو آيتونو کښې بشري طبيعت داسې معرفى شويدي:

۱- (إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا - سورة المعارج آيات ۱۹، ۲۰ او ۲۱)
يعنې انسان بې صبره، بې ثباته حريص او بخیل پيدا شوى که شر ور ورسیده جزع و فزع کوي که خير او د دنيا مال پې وموند نو بيا له ډېر بخل نه کار اخلى.

۲- (وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعاديات آيت ۸) په دې آيت شريف کښې خير د مال په معنى دی چه انسان ورسره ډېره شديده مينه لري.

۳- (قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا - الاسراء آيت ۱۰۰)
دا آيت انسان داسې ممسک ښيي چه که د خداى درحمت خزاني پې په برخه شي بيا هم ويرېږي چه د لگښت او مصرف په صورت کښې به ټولې تمامې شي دا ځکه چه انسان ډېر حريص او ډېر بخیل دی.

۴- (كَأَلَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٍ ، أَنْ رَأَاهُ اسْتَغْنَى - العلق آيات ۷، ۸) انسان چه ځان غني وويني اروم و سرکښي او نافرمانی کوي.

۵- (إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ - ابراهيم آيت ۳۴) انسان هر گوره ډېر ظالم او ډېر ناشکره بنده دی.

۶- (وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا - الکهف آيت ۵۴) انسان له هر څه نه زيات خصومت کوونکی او کج بحثه دی يعنې جدل پې په خټه کښې گډ دی.

۷- (خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ - الانبياء آیت ۳۷) انسان له بیړې او شتاب نه جوړ دی.

۸- (وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا - اسرى آیت ۱۱) انسان ډېر بې صبره او الپته دی.

۹- (زَيْنَ النَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ آل عمران آیت ۱۴) په دې آیتونو کې هغه شهوانی مینې بیان شوي دي چې انسان د هغو د پاره هر څه کوي او ځان اور او بوته غورځوي.

د اسلام اخلاقي لارښودنې، د حرام مال غندنه، د نفسي خواهشاتو د پاره حدود ټاکل، د قناعت او صبر توصیه، د عفت او تقوی درسونه د همدغو غرایزو او انساني طبیعت د اصلاح او تعدیل د پاره دي او په ډېر صحیح تشخیص بنا دي. دا چې په قرآن کریم کې د صبر توصیه بیا بیا په مکرر ډول هر ځای شویده د دې د پاره نده چې سړی د ظلم او ناروا په قبلولو کې صابر اوسي او مظالمو ته تسلیم شي یا ذلت ته غاړه کېږدي، بلکه د دې د پاره ده چې په سختو حالاتو او بدو ورځو کې حوصله له لاسه ورنکړي او له مشکلاتو نه ونه تنبتي یا دخپل عجولانه فطرت په تقاضا په هر څه کې دوامه بېره ونکړي چې تفکر او تعقل ته هېڅ موقع پاتې نشي او عاقبت اندیشی هېره کړي.

د قناعت درس هم له حرامو څخه د ځان ژغورلو معنی لري او د تجاوز مخه نیسي. نه دا چې د کسب او کار په مقابل کې د انسان لاس او پښې ترې اوسې او عمل ته یې نه پرېږدي.

دا راز آیتونه چې انساني فطرت او فطري غرایز مشخص کوي او د دیني لارښوونو محورې بللی شو نور هم ډېر دي چې د ټولو لټون ډېر وخت او ډېر کار غواړي.

لوی خدای چې د انسان خالق دی او په نفسي و سوسوې ډېر ښه خبر دی: (وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ - سورت ق آیت ۱۲) انسان په مطلق ډول زیانکار گڼي او هغه کسان مستثنی کوي چې مومنان او د نیک عمل خاوندان دي او نورو ته هم د حق او صبر توصیه کوي.

(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصر قسم دی چې انسان هر گوره په زیان کې دی مگر هغه کسان ندي په زیان کې چې ایمان یې راوړی او کړي یې دي نیک کارونه، یوه اوبل ته یې د حق توصیه کړې او د صبر توصیه یې کړې ده.

دادی د انسان تشخیص او د علاج نسخه.

د اسلام دین د انسان دا اخلاقي او نفسي امراضو علاج د ریاضت او عبادت، د زهد و تقوی، د نفسي او روحي ترکیبې او تطهیر په وسیله کوي او له حرامو څخه یې پرهېږوي. لکه چې د طب علم د بدني امراضو علاج کوي، دین دا اخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف گڼي او د بشر باطني رنځونه له مینځه وړي ځکه وایي: (الْعِلْمُ عِلْمَانِ عِلْمُ الْأَبْدَانِ وَعِلْمُ الْأَدْيَانِ) بدني طب په غذا او دوا او جود تقویه کوي او د تقوی په وسیله مرض مغلوبوي او محوه کوي یې مگر دین د نس او نفس په خوارولو او ضعیفولو د تقوی او پرهیزگاری له لارې د شهوانی او نفسانی امراضو مخه نیسي یا ورسره مجادله کوي یعنې د نفس او شیطان په مغلوبولو او د جسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوړه یې هم غذا ده او هم دوا ده:

نفس شیطان لره هغومره مغلوبېږي
په مړښت نشي دا کار په لوړه کېږي

د هر چا چې حیواني قوت زیاتېږي
که څوک غواړي چې غالب شی په شهواتو

مضمحل کړي هوسونه نفساني
روژه نه نیسي صغیر شیخ فاني

کموي روژه غوښتنې شهواني
د روژې غایه همدغه ده نو ځکه

دادی د علم الابدان او علم الاديان د اساسي فرق يو مثال چه مونږ د بدني طب او ديني طب په مغايرت پوهوي او دا يقين راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کریم کښې شته:

(وَنَزَّلَ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ - الاسراء آيت ۸۲) (قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِّمَا فِي

الصُّدُورِ - يونس آيت ۵۷) هېڅکله بې د بو علی سینا په شفا کښې نشو موندلی.

دنن ورځې عصري طب که د صدري او قلبي امراضو په علاج موفق هم شي او د شفاء الصدور دارو و مومي بيا هم نشي کولی چه (ما فی الصدور) لره د شفا موجب شي او د حرص او حسد يا قلبي قساوت علاج وکړي او په بې رحمه زړه کښې رحم پيدا کړي.

په دغسې اخلاقي امراضو کښې د دنيا طبيبان له مريضانونه ډېر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډېر زيات دي.

(حُبُّ الدُّنْيَا أَوْ حُبُّ الْمَالِ) چه د ټولو خطاگانو او غلطيو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه يوازې دين بې مخه نيولی شی.

په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې دا يثار داسې جذبه پيدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډېر څه ئې د دين په لاره کښې يا د دين د پاره قربان کړه او په حرص او بخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته گوته په غاښ ونيوله، مهاجرينو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن او ټوله شتمني په مکه کښې پرېښوده او مدينې ته بې د دين ساتلو د پاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجرو باندې له ځانه زياته پېرزوينه څرگنده کړه يعنې په نفسياتي او اخلاقي لحاظ يو عظيم انقلاب په اسلامي امت کښې پيدا شو چه نظير ئې چانه وليدلی.

د دغه انقلاب اثر تراوسه په مسلمانانو کښې لږ او ډېر يو ځای بل ځای وينو او په يوزراو څوسوه کاله کښې بې نښې نښانې لاندې محوه شوي چه رحمن بابا بې هم په وصف الحال کښې وائي:

دا هنرندی چه خاورې څوک سره زر کا چه زر خاورې کړي رحمانه هنر دادی

علوم او فنون خلکو ته دا هنر ښی چه خاورې زر کړې او د دنيا شتمني زياته کړي مگر دين ورته د دغه هنر بل اړخ څرگندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.

د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاورې زر کړي او هم زر خاورې کړي. که څوک لومړی هنر ونلري دوهم هنر بې نه نصيب کېږي چه زړه وي نو زړه څنگه خاورې کړي؟ که اول هنر ولري او دوهم هنر پکښې پيدانشي لومړی هنر به هرگوره منفور او مردود وي دا څرگنده ده چه علم و فن، صنعت او حرفت د ژوند او معيشت حاجتونه او ضرورتونه پوره کوي او مدنيت ته رنگ او رونق ورکوي. د دنيا ودانۍ او زيبائې په هغه وسايلو او اسبابو پورې تړلې ده چه د علم و فن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مگر دين د تساند او تعاون په پيدا کولو او د معنوي ارتباط په قايمولو د بشري جامعې سعادت تامينوي او دا اجتماع مزي ټينگوي.

د بشري سعادت لوبښی او ظرفونه د علم او صنعت په کار خانو کښې جوړېږي مگر په دغو لوبښو کښې د حيات او به د دين ساقي اچوي او دين دی چه دا خلاقو په تهذيب انساني باغ و بڼي له وحشي بوټو دربو او کبلونه ساتي او د ښو بوټو نيولې اورينې تقويه کوي.

که اخلاقي تهذيب او دنفس تزکيه نه وي کيدی شي چه ډېر ژر د جهان سمسور باغونه په هغو ځنگلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حيوانات پکښې استوگنه کوي او ماران پکښې او سپرې.

کيمياوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه د بدن او جامو خيرې او ناپاکۍ وړي او د لباسو نو تورې لکې محوه کوي.

مونږ دغې پوهې او دغو صابونونو ته حیاتي ضرورت لرو او په ډېر ښه ارزښت ورته قایل یو مگر هغه خیرې، کثافتونه او خباثتونه چې په زړه او دماغ په نظر او احساس کېږي پیداکېږي دیني پوهه او اخلاقو کیمیايي سعادت ته شدید ضرورت لري او بل صابون ورته په کار دی چې هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کینه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مینځه وړي او دهوی ټولنیا پاکوي.

که د انسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لږلی وي نو د سرو صورت ظاهري سپین والی او پاکوالی خولولۍ هم لري او د متمدنو خلکو سپي هم هره ورځ په صابون مینځل کېږي.

دین یوازې دغه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بین ندی، د اسلام سپیڅلی دین د طهارت او تزکیې په باب ډېر عمیق او دقیق نظر لري او له ظاهر نه یې باطن ته توجه ډېره زیاته ده مگر له ظاهر نه هم صرف نظر نکوي او په ارزښت ورته گوري.

د اسلام په دین کې چې ژوره څیړنه وکړو په نهائی تحلیل کېږي دې نتیجه رسېږو چې د اسلامي هداياتو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف د نفس تزکیه او د جسم او روح تطهیر یعنې پاکوالی دی. تزکیه او تطهیر هغه ټکي دي چې په قرآن کریم کې په مکرر ډول راغلي دي او معنی ټکي ډېر عامه او هم ډېر عمیقه ده.

په دې ټکو کې له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه د جسم او روح ظاهري او باطني طهارتونه شامل دي چې د اخلاقو تهذیب او د انسانیت لوړول یې لازمي نیتجه ده.

ادیان عموماً پداسې وخت کېږي دنیاته راغلي دي چې انساني اخلاق ډېر فاسد شوي او انسانیت ډېر ټیټ شوی دی یعنې د دین ډیوه هروخت په تور تم کېږي بله شویده او خلکو هغه وخت ځانونه مینځلي دي چې په ډېر ځیرن شوي دي.

د اسلام د ظهور په وخت کې هم د عربو مختلف او مخالف قبایل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډېرو مرداریو ککړو او په ډېر تور تم کېږي یې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائی حد ته رسیدلی و د حلال او حرام فرق نه و، د خیر و شر معیار ازلام یعنې د فال غشي و، د خدای کوربتانو نیولی و، د ښځو او نرو بر بند طوافونه طاعت او عبادت گڼل کیده.

شرک، بت پرستي، سودخوري او چور وچپاو، قتل و قتال، شراب او قمار، لوني ژوندۍ، خنول، ضعیفان غلامول او د حیواناتو په څېر یې استعمالول د ژوند دود او دستور و، په دغسې وخت او دغسې ځای کېږي حضرت محمد (ص) ته د خدای له لورې جبرئیل امین دا وحی راوړه:

(يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ المذثر آیات ۱-۵). یعنې له پرستني پاڅېره خلک له خدایه وویرو، خپل رب لوی وگڼه جامې دې پاکې کړه او پليدي لرې کړه.

په دې وحی کې د تطهیر مکرر امر دا ښيي چې پاکیدل او پاکول په عام و تامل ډول د اسلام اصلي او اساسي منظور دی. (رجز) په لغت کې ډگناه په معنی ټ، د بت پرستۍ په معنی ټ او د پليدۍ په معنی استعمالېږي او مفهوم یې ډېر عام دی.

پیغمبر (ص) ته اول د جامو پاکولو امر و شو چې د ځان پاکولو امر پکې دلائل موجود دی ځکه چې پاک کالي په پاک بدن اغوستل کېږي. په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آیت شریف کې له (رجز) څخه لریوالی باطني پاکوالی دی چې له شرک او اخلاقي مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ایجابوي.

دغه آیتونه چې د نزول په اعتبار یې د قرآن کریم مطلع گڼلی شو د تطهیر او تزکیې اهمیت ډېر ښه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چې په اسلام کې دمراد ټکی دی.

په سورت (الاعلی) کې د دوه آیتونه (قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى آیات ۱۵-۱۴) اول تزکیه او بیاد خدای ذکر او لمونځ د فلاح موجب گڼي.

دلته تزکیه یوازې دتن او جامو هغه پاکوالی نه دی چه دلمانځه شرط گڼل شوی ځکه چه ددغه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکی او اخلاقي تهذیب او بیا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. دفلاح کلمه په قرآن کریم کښې کله دمفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډېره راغلې ده چه معنی یې بری او مقصد ته رسیدل دي. په صورت (المؤمنون) کښې په لومړیو نهو آیتونو کښې دمومنانو دفلاح موندلو دپاره خوشیه ذکر شویدی چه یوپکښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده. آیتونه دادي:

(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنْ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) یعنې هغه مومنان بری مومي او مقصد ته رسېږي چه په لمانځه کښې وېره او تواضع ولري، له بیهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، دمالونو زکات وباسي له زنا او فحشا څخه ځان وساتي، امانت خیانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټینګ وي. په صورت اعلى کښې چه یوازې تزکیه او لمونځ دفلاح موجب ښودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ یا او ه شیه وښودل شوه تطبیق یې پدې شان کیدی شي چه تزکیه ډېره عامه و سعيه معنی لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو دلمانځه په شمول حاوي ده.

زکات خودلفظ او معنی په اعتبار له تزکیې سره اشتقاقی تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائي چه دزکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکونکی له بخل څخه پاکېږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خداى رسول الله (ص) ته امرکوي چه دمسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا التوبه آیت ۱۰۳) زنا او فحشا هم یومردار عمل دی او ځان ساتل ترېنه تزکیه ده ځکه پښتانه هم دغسې سړي ته پاک لمنی وائي.

په امانت کښې خیانت کول، عهد ماتول، بیهوده مشغولتیا هغه ناوړه او ناوړي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.

لمونځ هم سړی له گناه څخه پاکوي او دتزکیې معنی لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شویدی، دخداى پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه دابنبي چه دتزکیې کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه دسورت (الشمس) په دې آیت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا) یوازې دنفس تزکیه دفلاح وسیله ښودل شویده.

په سورت (التغابن) کښې دآیت شریف: (وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) دعبارت په تغیرهماغه کسان مفلحون گڼي چه نفسونه یې له بخل څخه پاک وي او دنفس تزکیه یې په برخه وي. همدغه تزکیه ده چه هم دخداى دپاره دمال په ورکړه حاصلېږي لکه چه په سورت (اللیل) کښې وايي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آيات ۱۷-۱۸) یعنې د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهیزګاران چه خپل مال دځان دپاکولو دپاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترگو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو دمومنانو نصیب کېږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلی دی: (قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آیت ۳۰) دفلاح ارتباط تزکیې او طهارت سره په قرآن کریم کښې ډېر ټینګ ښودل شوی یعنې له پلیدیو څخه ځان ژغورل فوژ او فلاح ته رسیدل دي.

پلیدی یوازې ظاهري نجاست نه دی گناه او معصیت هم د قرآن کریم په حکم (رجس) گڼل شویدى لکه په سورت (المایده) کښې چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آیت ۹۱) یعنې شراب، قمار، بتان او په غشوفال نیول پلید شیطانی عملونه دي او ځان ساتل ترېنه دفلاح موجب دی.

د خلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکیه) د پیغمبر وظيفه ده لکه چه په سورت البقرة کښې راغلي دي:

(کَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيْكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آيَاتِ ۝۱۵) په دې آيت شريف کښې (ويژکيک) په ډېر وضاحت او صراحت دامفهوم ادا کوي چه رسول الله (ص) تاسو پاکوي او د همدغه مقصد د پاره استول شويدي.

په يوه بل آيت کښې هم دغه مطلب ډېر ښه څرگندوي چه وايي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آيت ۱۲۹) دلته حضرت ابراهيم او حضرت اسمعيل دعا کوي اوله خدايه غواړي چه ددوي په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوي دخداي پاک آيتونه ولولي، په کتاب او حکمت ېې پوه کړي او پاکيزه ېې کړي.

په سورت (النازعات) کښې هم راغلي دي چه الله تعالي موسی (ع) ته ويلي و: (اذْهَبْ اِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ فَقُلْ هَلْ لَّكَ اِلٰى اَنْ تَزَكِّيَ آيَات ۱۸-۱۷) فرعون ته ورشه!..... او ورته ووايه آيا ميل لرې چه تزکيه دې نصيب شي. دموسی (ع) په بعثت کښې هم د رسالت غايه (تزکيه) ده له دغوشواهدونه ښائي چه دامطلب ډېر ښه ثابت شوی وي چه دخلکو تزکيه او تطهير د دين کار دی او پیغمبران د همدغه کار د پاره وخت په وخت استول شويدي چه دخلکو فاسد اخلاق او ناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې ېې صفائي او د خير و احسان مينه پيدا کړي په نفسياتي حالاتو او کيفياتو کښې دانسانيت په گټه ښه بدلون راولي او په اجتماع کښې نوي روحيه خلق کړي مگر دا کار يعني د نفس تزکيه او داخلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.

دا اجتماع په اخلاقو او عرف و عادت کښې بدلون راوستل او د زړو عقايدو په ځای نوي عقايد په ذهن کښې کښيښودل د هغو بتانوماتول دي چه حضرت ابراهيم (ع) ېې د نمرود سرولمبوته وغورځاوه او حضرت مسيح ېې په سولي وڅيړاوه.

دخلکو اجتماعي اخلاق که هر څومره فاسد او کاسدوي او زاړه عقايد که هر څومره خرافاتي وي بيا هم د جامعې په ذهن او دماغ ېې قيد و شرط حکومت کوي او مخالفين ېې په فنا محکومېږي.

يو شخص که هر څومره مقتدر سلطان وي عمر ېې لنډ وي او زمانه ډېر مهلت نه ورکوي مگر اخلاق او عقايد خپل حاکميت له يوه نسل نه بل نسل ته په ميراث پرېږدي او څومره چه زړېږي هغومره قوي کېږي. زمانه چه کار ېې تغير راوستل دي د دغه ذهني سلطان مقابله په ايوې صبر کوي او دنوح عمر غواړي ترڅو چه غير مرئي تدريجي تغير پکښې راولي او له نظره نشي. په انقلابي ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دين په خلکو منل د اولوالعزمه پیغمبر کار دی چه په خپل سراره قبلوي او دغه کار سرته رسوي.

حضرت محمد (ص) د دغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې د ډېرو کړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړ او په ډېر وسختو خطرناکو حالاتو کښې ېې صبر و استقامت له لاسه ورنکړ دا ځکه چه په خپل نبوت او رسالت ېې ډېر ټينگ ايمان درلود او دغه قوي ايمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پيدا کړی و دا ايمان د په نورو کښې هم پيدا کړ چه مومنان ېې په جهان مسلط کړه او عمومي حالات ېې بدل کړه. دخداي کور (کعبه) ېې له بتانو پاکه کړه دخلکو زړونه او دماغونه ېې صفا کړه، اجتماعي مفاسد او ناوالي عقايد ېې محوه کړه او سيئات ېې په حسناتو له مينځه يووړل.

کوم امر چه پاک خداي حضرت ابراهيم (ع) او حضرت اسمعيل (ع) ته دخپل کورد پاکولو په باب کړي و: (وَعَهْدَنَا اِلٰى اِبْرَاهِيمَ وَاِسْمَاعِيلَ اَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آيت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک ېې له شرک او بت پرستۍ نه پاک کړه نو بيا ېې قرآن کریم پاکانو او

مطهرونو ته په لاس ورکړي: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آیات ۷۹-۷۷) ددغه کتاب دنیولو دپاره پاکې منگولې په کاروې او طهارت ته ضرورت و.

دا طهارت دخدای پاک په اراده اول له اهل بیتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آیت ۳۳) لکه چه په (وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعر آیت ۲۱۴) کښې هم اهل بیت خاص ډول یاد شوي دي.

دا اهل بیتو له تطهیر سره د امت تطهیر هم شروع شو او خلک د وحدانیت په منلو د صالحو اعمالو په اجرا کولو دا خلاقو په تهذیب او د نفس په تزکیه له کفر او عصیان څخه پاک شوه.

ددیني پوهانو له جملې څخه یو تن (شاه ولی الله) وایي: پیغمبران دا خلاقو، تهذیب او نفس تزکیې ته توجه لري او په علمي مسایلو کښې مستقیم دخالت نکوي، مطلب دا چه پیغمبر د علم او فلسفې معلم ندی دانسانیت مربی او اخلاقي رهبردی ځکه د نفس تزکیه او دروح تربیه خپل هدف گڼي او وایي:

(بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ) الله تعالی هم د د ستاینه په خلق عظیم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آیت ۴)

ددې دپاره چه خلک سړي شي او سړیتوب زده کړي باید پیغمبر په خپله د کامل انسانیت مثل اعلی شي او خپل عالي کردار د هغوی دپاره سرمشق وگرځوي یعنې په عملي ډول خلکو ته د صبر و استقامت، درحم او شفقت، د عدل و انصاف دایمان او احسان، د صدق و صفا، د ایثار او قربانۍ او د شجاعت او شهامت گران گران درسونه ورکړي او د اثباته کړي چه انسانان د عزم او ارادې دروحي قوت او قدرت په مرسته په جهان کښې څومره لوی بدلون راوستلی شی. امت جوړول او تربیه کول او دامامت وظيفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.

په خلکو باندې د ژبې په سړیو څه زده کول دومره گران کار ندی مگر په خلکو کښې څه پیدا کول، په زړونو کښې بې څه کښېنول او په دماغونو باندې دنو و عقاید و منل د هر چا کار ندی.

یو سړی کولی شی د الفاظو او کلماتو په وسیله خلکو ته د عفت، تقوی او ریاضت مفهوم او معنی توضیح کړي یا مقالې او رسالې پرې ولیکي او کتابونه ترې جوړ کړي مگر خپل ژوند د دغو صفاتو او حالاتو مظهر او مثال گرځول او د کردار په هنداره کښې بې تمثیلول ځان خوارول اوله نفس و شیطان سره مجادله او مبارزه غواړي.

که څوک چاته دا خلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه په خپله دې ښه اخلاق ولري بلکه یوازې همدغه کافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مگر هغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضایل پیدا کوي نوبیا په کاردی چه پخپله بې هم ولري یعنې اول بې په ځان کښې پیدا کړي بیا بې په نورو کښې د پیدا کولو کوښښ وکړي.

د اخلاقي امراضو طبیب د بدني امراضو طبیب په شان نه دی. کیدی شي چه د قلبي امراضو طبیب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، یو سودخور که د منبر په سر سود هر څومره وغندي او قرض حسن هر څومره وستایي په چا باندې ښه اثر نه کوي. که بې حیا سړی نور و ته د حیا درس ورکوي دا په خپله لویه بې حیایي ده.

پاک خدای اسلامی امت په امر معروف مامور کړیدی مگر هغه و اعظان او ناصحان بې تهدید کړیدی چه نورو ته

د نیکی امر کوي او ځانونه بې هیروي: (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ الْبقره آیت ۴۴) که دغه ایت یو بې لارې سړی له دینه نه وي منع کړی چه نور سمې لارې ته راوبولي بللی بې شي مگر په سمه لارې بیولی نشي. خلکو ته د حق توصیه او د صبر توصیه باید له قرآنی ترتیب سره سم هغه مومن وکړي چه د صالحو اعمالو خاوند وی: ((وَالْعَصْرُ إِنَّ

الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تش په ژبه امر معروف ډېر گران کار ندی مگر د امر معروف اهلیت او صلاحیت په ځان کښې پیدا کول له گران نه گران کار دی.

حضرت محمد (ص) چه ډېر عالم بې په سمه لار و خو ځاوه او ډېر عالي اخلاق بې په خپلو پیروانو کښې پیدا کړه یو مهم علت بې داو چه په خپله د کامل انسانیت او خلق عظیم خاوند و او په همدغه حقیقی معجزه بې عالمونه مسخر کړه.

کوم کسان چه معجزه دنبوت شرط گڼي او معجزه د علت او معلول له سلسلې نه بهر خارق العاده امر بولي نو د شق القمر ياد معراج مسئله مطرح کوي حال دا چه در رسول الله (ص) عظيم خلق داسې عظيمه معجزه ده چه په دنيا کښې نظير نلري او انکار ترې نه نشي کيدی.

ځينې خارق العاده کارونه شته چه د سحر و افسون په وسيله ديوه اوبل له خوا وخت په وخت څرگند شوي او د حيرت وړ گڼل شوي دي لکه چه مشهوره ده چه عبد الله بن مقنع (حکيم بن عطا) د نخشب په شاوخوا کښې له يوې څاه نه د سپوږمۍ په شان رڼا راويستله او څلور فرسنگو پورې يې ځمکه رڼا کوله او مزدک هم يوه داسې وسيله راپيد کړې وه چه له اور څخه به خبرې اوريدل کيدی.

د اوسني علم مطابق د مسمريزم او هيپنوتيزم په بنا ځينې د تعجب او حيرت وړ کارونه کيدی شي ددې عصر الوتکې او فضايي بېړۍ هم د سليمان عليه السلام له هوا پيما تخت سره بې شباهته ندي مگر هغه لوړ اخلاقي معيار چه حضرت محمد صلی الله عليه وسلم په خپل کردار قايم کړ او انسانيت يې معراج ته ورساوه هغه حقيقي او واقعي معجزه ده چه تقريباً په يوزر او څلور سوه کالو کښې يې خپل اعجاز ساتلی دی.

د معجزې په اوو شرطونو کښې يو شرط دا دی چه له دعوي سره دې موافقت ولري يعنې که څوک دا دعوه کوي چه زه خلک سمې لارې (صراط المستقيم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او در سالت يانې د دليل (معجزه) مې داده چه خاورې زرکومه نو دا کار معجزه نشو گڼلی ځکه چه له دعوي سره څه ارتباط نلري مگر دا چه حضرت محمد صلی الله عليه وسلم عملاً خپل ځان د ډېر لوړ کردار په لرلو د مثال اعلى په حيث د امامت وړ وښود او د خلکو په اخلاقي او نفسي حالت کښې يې معجزه آسا بدلون راووست، دده درېښتيا نې ادعا ډېر ښه ثبوت دی. انس بن مالک وايي: زه لس کاله در رسول الله (ص) په خدمت کښې وم او په دغه دومره موده کښې يې ماته کله (اف) هم ونه ويل څه مې چه کړي نه بې دي ويلي چه ولې دې وکړه، کوم کار مې چه ندی کړی بيا يې هم داندی ويلي چه ولې دې ونکړ، له يوه خدمتگار سره په لسو کالو کښې دغه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښايي چه د ډېر علم او تربيت خاوندان هم له خپلو ډېرو وگړانو زامنو سره دغه شان رویه ونکړي شي چه په لسو کالو کښې ورته (اف) قدرې هم ونه وايي. دا کيدی شی چه يوه زړه سواندي مهربانه سړی کله د عفوي او حلم ډېر عالي مثال قايم کړی حتی ټی چه دخپل ځوی قاتل يا خپل قاتل د مرگ د سلگيو په وخت کښې معاف کړي مگر ټول عمر په مختلفو احوالو کښې د غومره ضبط نفس او په نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امر دی.

د احد په جنگ کښې چه د حضرت محمد (ص) غاښ مات او مبارک مخ يې زخمي او کړم شونو اصحابو د ډېر قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چه د ښمنانو د تباهي دعا وکړي او لعنت پرې ووايي مگر رسول کریم صلی الله عليه وسلم وفرمايل زه د لعنت ويلو او ښيرو کولو دپاره نه يم راغلی بلکه در حمت په حيث سمې لارې ته د بلنې دپاره استول شوي يم. (اللهم اهد قومى فاتهم لايعلمون). دهغه چا معافول چه په رسول الله صلی الله عليه وسلم باندې يې د قتل په اراده توره راوايستله، هغې يهودی ښځې ته سزا نه ورکول چه د پسه په غوښه کښې ئې ورته زهر گډ کړي و او په خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ د عفو او بخښنې برجسته مثالونه دي.

جون او سخا:

در رسول الله (ص) کرم او سخاوت د کيفيت او کميت په لحاظ ساري نلري، او دخپلو خصوصياتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت گڼلی شو بلکه ويلي شو چه سخاوت نه و ايتارو چه مقام او منزلت يې له سخاوت نه ډېر لوړ دی. له خپل ډېر مال نه لږ څه نورو ته ورکول يا له خپل حاجته زيات مال صدقه کول جود او سخا بللی شو مگر ځان محروم وول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هماغه صفت دی چه په قرآن مجيد کښې يې ستاينه شویده: (وَيُؤْتِرُونَ

عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الْحَشْر آیت ۹) هغه دریاضت او دمشققت ژوند چه رسول الله (ص) درلوده له حده زیات فقیرانه او غریبانه و مگر دا د بیوسۍ په وجه او د مجبوریت له مخې څخه نه و بلکه اخلاقی غایه او پایه یې در لوده او همدغه قرآنی منظور پکښې مضمرو.

قرآنی فلسفه دې پر شخوند او دې پر خوند ژوند مردودگني ځکه مترفين او د ناز او نعمت خاوندان په مکرر او موکد ډول غندي او بد ورته وایي قرآن کریم په دې پر وضاحت او صراحت بډایان او متمولین د هر دیني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکښې سدگني او د زاړه ارتجاعي حال محافظین یې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهی کتاب او نبوي سنت یې د مسلمانانو د پاره خوښوی که مسلمان یې په ځان باندې تطبیق کړي طبقات له مینځه ځي او دغني او فقیر مسئله په ښه شان حل کېږي.

د رسول الله (ص) د ژوند عملي اړخ همدغه وچه د دنیا مال یې لکه غلیم خپل کورته نه پرېښوده او نه ئې په کورکښې ځای ورکاوه هرڅومره مالونه به چه ورته راغله په فقیرانو او مستحقینو به یې ویشل او تش د قوت لایموت په اندازه یې د پرلږ څه ځانته ساتل مگر څومره چه په ځان سختگیر و هغومره په نورو زهیر و او بخششونه یې یې حساب و. وایي چه د حنین په ورځ رسول الله صلی الله علیه وسلم صفوان بن امیه ته د پسونو دوامره رمې وېښلې چه یوه لویه دښته پرې ډکه شوه.

په همدغه ورځ یې ابوسفیان ته څلویښت اوقیې سپین زراو سل اوبنان ورکړه د هغه زامنو معاویه او یزید ته او حکیم بن حزام ته یې هم سل سل اوبنان وېښل، مگر حکیم بن حزام سل اوبنان نورهم وغوښتل او هغه یې هم ورکړه.

دغه شان نور دې پرو کسانو ته لکه: نصر بن حارث، اسید بن جاریه، حارث بن هشام، قیس بن عدي، سهیل بن عمر حویطب بن عبد العزی اقرع بن حابس عینیه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعید بن یربوع، عثمان بن وهب او هشام بن عمر ته په دغو بخششونو کښې چاته سل چاته پنځوس او چاته څلویښت اوبنان ورسیدل او عباس ته څوئې دوامره سره زور ورکړه چه جگولی یې نشوه، پدې دوامره دې پرو مالونو کښې رسول الله (ص) پخپله خپل کورته هېڅ یوه وړل او اهل بیتو دغه شپه په نهره تېره کړه.

ایا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل او په نورو باندې د کرم او احسان بارانونه وروول معجزه نده؟ څوک چه په یوه ورځ د غومره فیاضی لري کله چه له دنیا نه رحلت کوي هر چاته دا څرگند پري چه په کورکښې یې دا ورېښوله د وډۍ پرته نور څه نشته او د جنگ زغره یې په یوه یهودي د کور د نفقې د پاره گروکړیده، دغه راز غیر عادي ژوند چه انساني غرایز یې مهار کړي و او عادي عقل ورته حیران حیران کتل خارق العاده امر دی.

د شرک او بت پرستی په وطن کښې د عربو مختلف او یوله بله مخالف قبایل چه لونی به ئې ژوندي څښولې او ابو جهل یې د جهالت سمبول و دا ټول د توحید په یوه کلمه راغونډول او یو داسې ملت او امت ترېنه جوړول چه اسلام په اسیا، افریقا او اروپا کښې خپور کړي او د جهان دین او آئین بدل کړي که معجزه نه وي نو څه به وي؟

دا منوچه فاتحین او جهانگیران په دنیا کښې د پرپیدا شوي چه خپل پریوتې او بې نام و نشانه قوم یې تاریخ ته بریالی او توریالی ښودلی او خپله امپراطوري یې په نورو قهرمانلې ده مگر دیوه ملت معنوي او روحي سویه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانیت معراج ته رسول د چنگیز او هلاکو، د اسکندر او ناپلیون کار نه دی.

حضرت محمد صلی الله علیه وسلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي یې ملکوتي مقام ته ورسول د داسې معجزې خاوند دی چه بشري تاریخ یې کامل مثال نشی ښودلی.

په زور او قوت د پر خلک غلامول کوم خارق العاده کار نه دی غلامان ازادول او دضعفیانو مرسته که څه هم د خیر و احسان عالی مثال دی مگر اعجاز ندي، خو غلامان او ضعیفان له سردارانو او سرکردگانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې یې لوړول او یو حبشي د نیک عمل په وجه له قریشي نه ښه گڼل محمدی معجزه ده.

زید بن حارثه:

در رسول الله (ص) په موالیو کښې زید بن حارثه زیات شهرت لري، دی د بی بی خدیجې غلام و چه رسول الله (ص) ته یې بڅښلی و. رسول الله (ص) هغه ازاد کړ او خپل ځوی یې وگاڼه ځکه به خلکو زید بن محمد باله ترڅو چه دا آیت: (ادْعُوا هُم لَابَائِهِمْ) نازل شو او پس له هغه زید بن حارثه وبلل شو.

کله چه د زید پلار حارثه او تره یې کعب د زید په لتون مکی ته راغلل او دی یې له حضرت محمد (ص) سره وموند نوله رسول الله صلی الله علیه وسلم نه یې خواهش وکړ چه زید دوی ته و سپاري حضرت محمد (ص) وویل که زید له تاسو سره څې هېڅوک یې مخه نه نیسي مگر زید تگ ته غاړه کښېښوده او رسول الله (ص) یې ترهر چا بهتر وگاڼه. موالی که څه هم له غلامۍ څخه ازاد و مگر بیا هم عربو مخصوصا قریشو خپل سیالان نه گڼل او د کفالت له نعمته محروم و.

د موالیو له جملې څخه هیچا ته دا حق حاصل نه و چه د قریشو خور یا لور په نکاح کړي او دهغوی اشرافیت ته صد مه ورسوي.

رسم و رواج پدې کار ډېر سخت بندیز لگولی و مگر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعلیماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هر راز امتیازات او تبعیضونه یې له مینځه وړل یوازې تقوی او نیک عمل یې د فضیلت معیار گانې او بس. ځکه یې دخپلې ترور لور (زینب د حش لور) زید ته په نکاح کړه او د عرف او عادت بت یې مات کړ. دا کار په هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنیت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس به هم په امریکا غوندي ازاد او مترقي هیواد کښې څوک حاضر نشي چه له یوه تور پوستکې سره دغه راز معامله وکړي.

حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښې دغه تبعیض او امتیاز له مینځه و یوړ مگر هغه توافق چه د ښځې او میړه ترمینځ په کاردی او په نفسیاتي کیفیاتو پورې تعلق لري د زید او زینبې ترمینځ موجود نه وه ځکه دغه ازدواج تراخر عمره دوام ونکړ او څه موده وروسته زید د زینبې د پرېښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته څرگنده کړه دوی ورته د عقد د دوام توصیه وکړه مگر زید دخپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړ او دا عقد فسخ شو.

رسول الله (ص) د خدای په امر بي بي زینب ځانته په نکاح کړه چه په دغه وسیله دهغې په زخمې زړه ډېره ښه پټۍ ولگیده.

دیوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول یو بل اخلاقي درس و چه خپلو پیروانو ته یې ورکړ او د دغه کار عار یې له مینځه یووړ.

د زید بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تمامېږي کله چه رسول الله (ص) درې زره مسلمانان د موته ښارته چه په شام پورې مربوط ؤ د غزا د پاره لېږل او دا د مسلمانانو لومړی جنگ و چه دهجرت په اتم کال د روم د قیصر له امیر او مسیحیانو سره کیده نو د دغه اسلامي لښکر امیر د رسول الله (ص) لخوا زید بن حارثه وټاکل شو. په دې لښکر کښې جعفر بن ابیطالب د حضرت علی کرم الله وجهه ورور او د پیغمبر د تره زوی، عبد الله بن رواحه، خالد بن ولید د عربو مشهور قهرمانان او نور قریش شامل و یعنې د قریشو سرداران چه جنگی مهارت او قابلیت یې درلود د زید سپایان و.

اسامة بن زيد:

د زید بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله (ص) د مسلمانانو د هغه لښکر مشر و ټاکه چه د روم غزا ته یې لېږه پدې لښکر کښې مهاجرین او انصاریه ډېر زیات شمیر شامل و او په دغه حمله کښې حضرت ابوبکر صدیق (رض) حضرت عمر (رض)، سعد بن ابی وقاص غوندي لوی لوی شخصیتونه د اسامة له فرمان لاندې و.

د اسامة عمر په دغه وخت کښې له (۱۷) کالونه زیات نه و د دغسې نوي ځلمي لاس لاندې دغه راز مهم اشخاص په اطاعت او انقیاد مامورول او دهغوی له خوا په خوښۍ د دغه امر منل د نفس د تزکیې ډېر ښه ثبوت دی.

دغه راز اخلاقي تربيه او د فداكارۍ، روحيه په خپلو پيروانو كېنې پيدا كول چه د پرلوي اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داوليت او الويت حق لرونكي د پته حاضر شي چه د اسلام د خدمت د پاره د ماليو له جملې څخه له ځانه ډېر كشر سړي په مشرتوب ومني او د هېڅ راز كسرشان احساس ونكړي كه خارق العاده كارنه وي نو څه به وي؟
 د رسول الله (ص) دغه امر په داسې وخت كېنې صادر شو چه دې د مريضۍ په بستر كېنې و او دلنېكر له خوځيدونه دمخه يې ظاهري ژوند خاتمه و مونده او حضرت ابوبكر (رض) د اسلام لومړي خليفه شو.

په دغه حال كېنې چه ابوبكر صديق (رض) په انتظامي چارو ډېر زيات مصروف و او ډېر مشكلات يې په مخكېنې و بيا يې هم د رسول الله (ص) په امر كېنې تاخير جائز و نه گاڼه او سمد لاسه يې د اسامة د حركت د پاره لازم ترتيبات ونيول. خليفه په خپله له دغه لنېكر سره د مشايعت او وداع د پاره له مدينې نه دباندې پياده روان ؤ. او اسامة په آس سپور و، هغه كه هر څومره اصرار وكړ چه بيا به خليفه هم په آس سپرېږي يابه دې له آس څخه كوزېږي خو حضرت ابوبكر صديق (رض) قسم ياد كړ چه نه به ته كوزېږي او نه به زه سپرېږم.

په دغه وخت كېنې حضرت ابوبكر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستې او مشورې ته ډېر احتياج درلود او هغه يې د اسامة له اجازې څخه نشو پاتې كيدى ځكه يې اسامة ته وويل: كه ماسره دا مرسته وكړي چه عمر راته پرېږدي څومره به ښه وي. هماغه و چه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خليفه سره پاتې شو او نور لنېكر غزا ته روان شو. دا و د رسول الله (ص) هغه كامل روحي نفوذ چه د خپلو اصحابو د روح په اعماقو كېنې يې درلود او په ډېر قوي ايمان يې دهغوى نفسي او شعوري حالت بېخي بدل كړى و.

د رسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق تريوه وخته په اصحابو كېنې باقي ؤ او اسلام په همدغه قوي روحيه مخ په ترقي روان و مگر د حضرت عمر (رض) د خلافت له ختميدو وروسته اسلامي تربيه او اسلامي اخلاق مخ په تيتيدو شوه او ښكاره تغير پكېنې راغى.

حضرت ابوبكر صديق (رض):

د اسلام لومړي خليفه چه د رسول الله (ص) له وفاته وروسته د خلافت لوړ مقام ته ورسيده، دغه لوړ او عالي مقام دده په وضع او حال كېنې هېڅ تغير پېښ نه شو كړى او څنگه چه و هغسې و، خلافت او رياست په هر سړي كېنې اړ و مړيو څه تغير راوړي، هر څوك چه اولو الامر شي او خلك يې په اطاعت مكلف شي دجاه و جلال او شان و شوكت له اغيزې لاندې راځي او بايد چه راشي مگر د رسول الله (ص) ځينې اصحاب له دغه تاثير لاندې رانغله او له ډېر اقتدار سره بيا هم متواضع متقيان او د خداى د مخلوق رښتوني خدمتگاران و نه باداران.

خلافت دا ونكړى شو چه حتى د ابوبكر صديق (رض) د استوگنې په كور كېنې څه جزئي تغير راوړي په خپله دې خو لا پرېږده هماغه وړوكى كور چه له مدينې نه دباندې ده درلود له خلافت نه وروسته هم دده د استوگنې ځاى و او څه فرق پكېنې رانغى لكه چه پخوا به كله پياده او كله په خپل شخصي اس مدينې ته راته، پس له خلافته يې هم تگ او راتگ كله پخپل هماغه اس و او كله به پلى روان و يعنې د بيت المال په اس نه سپريده.

ده غوښتل چه په خلافت كېنې هم له بيت المال نه څه واخلې او دخپل لاس په گټه ژوند وكړي يعنې د خلافت د چارو د اجرا كولو سره خپل كار و كسب هم وكړي او بې معاشه دغه درنه وظيفه په غاړه واخلې مگر مسلمانانو اجازه ورنكړه او و بې ويل له دغه لوى اجتماعي خدمت سره بل شغل امكان نه لري ته بايد د ځان او خپل عيال د قوت په اندازه له بيت المال څخه معاش واخلې او هغه معاش هم خلكو د كفايت په قدر و ټاكه خو كله چه خليفه وفات كېده نو امر يې وكړ چه چه ده له بيت المال څخه اخيستي دي دده له مال څخه دې بيت المال ته مسترد شي.

حضرت ابوبکر (رض) لکه چه له خلافت نه پخوا دضعيفانو دمرستې په لړ کښې ديوې ضعيفې کونډې مېرې ورته لوشلې له خلافته وروسته ېې هم دغه کار دخداي دپاره کاوه.

حضرت عمر (رض):

داسلام دوهم خليفه چه دکسري اوقيصردوه لوبې امپراطوري ېې له اغيزې لاندې شوې او دمسلمانانو بيت المال دده په وخت کښې له حده زيات غني و بياهم ده خپل نفس ددنيا له خوندونو او نعمتونو محروم کړی و او ژوند ېې ډېر فقيرانه و يوازې دانه چه مادي عيش اولذت ېې په ځان حرام کړی و بلکه معنوي واحساسې لذتونه ېې هم په نفس درولي و.

وايې چه يوه ورځ دغه ستر خليفه چه دعالت له هيښته ېې د زورورو زړونه رپيدل د اوبو مشک په شا کړی و چه خلکو ورته په حيرت او تعجب کتل، دده ځوی چه په مخه ورغی نو د انکار په ډول ېې ورته وويل: داڅه کوي؟ خليفه ځواب ورکړ، نفس ته مې عجب او غرور پيدا شوی غواړم چه ذليل او حقير ېې کړم.

همدغه خليفه چه دحج دفریضي په ادا کولو کښې ېې له خپلو ملگرو سره شپاړس ديناره مصرف کړي و دتاسف په ډول ېې وويل: بيت المال ته مو ډېر زيان ورساوه يو خليفه چه دخپل مصرف دپاره د ورځې دوه درهمه له بيت المال څخه اخلي او په قوت لایموت قناعت کوي بايد شپاړس ديناره مصرفول له حده تيری وگڼي.

دحضرت عمر(رض) دغه سختگيري يوازې په ځان باندې وه او خپلو عمالوته ېې کافي معاشونه ورکول مثلاً عمار بن ياسر دکوفې والي ته ېې په مياشت کښې شپږ سوه درهمه ورکول او د ورځې نيم پسه له څه اوړو سره همدارنگه عبدالله ابن مسعود ته ېې يوسل درهمه او د ورځې ديوه پسه څلورمه برخه ورکوله، عثمان ابن حنيف ته يوسل او پنځوس درهمه او په ورځ کښې دپسه ربع.

حضرت عمر(رض) داسلامي روحيې په بنا داسياست ډېر ښه عملي کاوه چه صالح اشخاص او دتقوی خاوندان ېې که موالی هم و له هغو قريشونه ډېر ښه گڼل چه اسلامي پايه به ېې ټيټه وه اوضعيفان ورته له زورورو نه ډېر محترم و.

په همدغه اساس ېې عمار بن ياسر چه دمواليو له جملې څخه و دکوفې والي کړی و.

وايي چه يوه ورځ دده په دروازه کښې ابوسفیان بن حرب، سهيل ابن عمر، حارث ابن هشام او دقريشو نور سرداران ولاړ و اوله دوی سره صهيب اوبلال هم چه دمواليو له جملې څخه و دخليفه دليدو په انتظار کښې شريک و، خليفه اول خپل حضورته صهيب او بلال وغوښتل اونور هماغسې منتظر پاتی شو، دابوسفیان پزه له ډېر قهره وپرسیده او په ډېر تاثر ېې وويل: داسې ورځ هم راوړسیده چه مريان غوښتل کېږي او مونږ په دروازه کښې ولاړ پاتې کېږو.

دحضرت عمر(رض) دغه کار تصادفي يا غير ارادي نه وه هغه پدې ډېر ښه پوهیده چه داکار دقريشو په سردارانو او خصوصاً په ابوسفیان څومره درنه روحي اونفسياتي اغيزه لري مگر اسلامي روحیه اوديني مقدسه غايه په ده حاکمه وه او ځان ئې اخلاقاً او دینتاً مجبور گانه چه همدغسې وکړي.

دقرآن کریم په سورت قصص کښې دفرعون او هامان په مقابل کښې دضعيفانو اوناتوانو خلکو دقوي کولو او دهغوی دخوارولو اودليلولو بيان: (وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آيت ۲) همدغه اسلامي روحیه څرگندوي چه ترجمه ئې داده: غوښتل موچه دځمکې له ضعيفانو سره احسان وکړو او پيشوايان ېې وگړزوو، دځمکې وارثان او صاحبان ېې کړو، فرعون وهامان او ددوی لښکروته دضعيفانو له لاسه هغه عذابونه وښيو چه دوی ترېنه حذر کاوه.

دادی دخداي هغه قانون چه قرآن ېې بيانوي او دالهي سنت په حيث تاريخی سابقه لري.

حضرت عمر(رض) داسلام دغه اساسي هدف ډېر ښه تشخيص کړی و او دخپلې خط مشې اصلي مرام ېې باله.

یو وخت عمر ابن الخطاب په مکه کښې ولیدل چه دقریشو سرداران په ډوډۍ ناست او خدمتگاران ورته ولاړ دي ځکه بې په قهر وویل: (مَالِقُومَ يَسْتَأْثِرُونَ عَلَيَّ خُدَامِهِمْ) یعنی نه ښايی چه یو قوم ځان له خادمانو نه غوره وگڼي، بیا بې خدمتگاران په یوه دستر خوان له خپلو صاحبانوسره په ډوډۍ کښېنول او دغه امتیاز بې مردود وگاڼه. دغه خلیفه چه په عسکان نومې ځای کښې بې دمکې عامل او په اوسنۍ اصطلاح والي (نافع ابن حارث) ولید پوښتنه بې ترې وکړه چه دخپل قایم مقام دې څوک پرېښود هغه وویل: ابن ابزي مې پرېښود. خلیفه بیا پوښتنه وکړه: ابن ابزي څوک دی؟ نافع وویل: زموږ له موالیو څخه یو تن. عمر (رض) وویل: مولی دې خپل خلیفه پرې ایښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغه دقرآن قاری او په فرایضو ښه پوه سپری دی.

حضرت عمر (رض) وویل: ایا زموږ پیغمبر دا ندي ویلي: (إِنَّ اللَّهَ يَرْفَعُ بِهَذَا الْكِتَابِ أَقْوَامًا وَيَضَعُ بِهِ الْآخَرِينَ) یعنی پاک خدای ددې کتاب (قرآن) په وسیله قومونه لوړوي او نور راټیټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه د حضرت عمر دغه پوښتنه د انکار دپاره نه وه داستفهام دپاره وه. او غوښتل بې چه د ابن ابزي په مزیت پوه شي. که داسې نه وای نو ده به ولې عمار بن یاسر د کوفې والي کاوه او ولې به بې صهیب او بلال له ابوسفیان نه دمخه خپل حضور ته غوښتل. بله دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تانه به څوک دخلافت دپاره مناسب وي او دشوری په غړو کښې درته کوم یو ډېر وړ معلومېږي.

ده وویل: (لَوْ كَانَ سَالِمٌ مَوْلَى أَبِي حُذَيْفَةَ حَيًّا لَوَلِيْتُهُ) که سالم دابی حذیفه مولی ژوندی وای مابه وړ گڼلی و. دشوری غړي دغه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبیر، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او عبدالله بن عمر یعنی دده خپل زوی چه د رایې حق بې ورکړي نه ومگر په شوری کښې بې شامل کړی و.

حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطایا په دې اساس ورکول چه په اسلام کښې دچا سابقه زیاته ده او په څومره غزاگانو کښې له رسول الله (ص) سره ملگری و مگر دا قاعده بې داسامه بن زید په حق کښې ماته کړه ځکه چه هغه ته بې څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبدالله ابن عمر ته بې درې زره درهمه ټاکلي و. عبدالله دا اعتراض په ډول وویل: زه په ډېرو غزاگانو کښې شامل شوی یم چه اسامه پکښې گډون نه درلود او سابقه مې له هغه نه زیاته ده مگر دهغه معاش ډېر او زما لږ دی. حضرت عمر وویل: هغه له تانه په رسول الله (ص) ډېر گران او پلار بې هم ستاله پلار نه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

داسلام څلورم خلیفه په داسې وخت کښې دخلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربیه او اسلامي اخلاق مخ په ځوړ و او مسلمانان د ډېرو عظیمو فتوحاتو له برکته د ډېرو شتو خاوندان شوي و. ثروت او بدائي له ځان سره عیاشي او تن آسايي راوړي، په زړونو کښې دجاه و جلال مینه پیدا کوي او غفلت زیاتوي. څوک چه په دنیا پورې زړه وتړي او دنفسي خواهشاتو پندې شي په اخلاقو کښې بې بدلون راځي او روحاني تعلقات بې کمېږي.

د حضرت عمر (رض) له خلافته وروسته د حضرت عثمان (رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هیوادونو په فتح کولو او داسلام په خپرولو کښې کامیاب ومگر له دغو کامیابیوسره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملگری و. په مسلمانانو کښې داقتدار او شخصي گټو مینه را ژوندۍ شوې وه حرص وهوس غځونی شروع کړې وې، امویانو دموروثي سلطنت خوبونه لیدل او ځانونه بې د سبا ورځې دپاره قوي کول.

دخلافت په باغ وېني کښې دحکم او مروان په شان بدبوتی پیدا شوي و، سیاسي رشوتونه رایج شوه او د ضمیر خرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت علی ددغه بازارسړی نه و او د وخت ناوړه غوښتنې بې ردولې. ده په موقت ډول هم دیوې

و سبيلي په حيث مسلک له سياست څخه نه قربانواوه او د اخلاقي انحراف په بيه يې سياسي کاميابي لويه ناکامي گڼله. دى په دې پوهيده چه ديني جذبه په خلکو کښې ضعيفه شويده او اکثر اشخاص دهغه چا ملگري کېږي چه ددوى ضميرونه په پيسو رانيسي يا بې اقله په وعدو خوشحالي مگر ده داکار نه کاوه او سمه لاره يې نه پرېښوده هيچاته يې بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه يې څوک په طمع کښې ساتل.

کله چه ده ته دده ورور عقيل په ډېر لوى اميد راغى چه له بيت المال نه دومره څه ورکړي چه نيستي يې غوڅه شي نو ده امام حسن ته وويل: زما برخه چه له بيت المال څخه راووته له خپل تره سره بازار ته لاړشه يو جوړ نوې جامې او نوې پښې ورته واخله، همدغه عقيل چه له ده نه خوابدى حضرت معاويه ته ورغى هغه له بيت المال څخه سل زره درهمه ورکړه. د سياست تقاضا همدغه وه چه ورور له ورور نه په دغه ډول بيل کړي مگر ديانت او مسلکي تقوى حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه دبیت المال پيسې د سياسي مصلحت دپاره ولگوي.

حضرت علی به ويل: زه پوهېږم چه څه شی تاسو اصلاح کوي مگر نه غواړم چه دځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم. دده په عقیده هغه څوک بريالی نه و چه گناه پرې بريالی شي.

ده هغه غالب مغلوب گانې چه په ناجايزه طريقه اووسيله يې غلبه حاصلوله.

يو مصلح اخلاقي لارښود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او د سياسي مصلحت دپاره مسلکي اصول قربان کړي.

علی کرم الله وجهه غوښتل چه در رسول الله (ص) او دوو لومړيو خليفه گانو په لاره مستقيم لاړشي او هېڅ راز انحراف ونکړي مگر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق او ديني احساسات بايللي وچه دهغوى په زمانه کښې بې لرل. همدغه اخلاقي انحطاط او معنوي سقوط ددې باعث شو چه په اسلام کښې رځنې او تفرقې پيدا شي او فتنه الکبرى ته لاره خلاصه شي دهمدغه فاحش تغير په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بايلود او نتيجه يې داشوه چه بالاخره يزيد او يزيديان د قدرت خاوندان شوه او اداري دستگاه بيخي فاسده شوه.

در رسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته دمسلمانانو داحال وچه دکوفې والي زياد ابن ابيه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې دمنبر په سرعلى او اهل بيتوته کنځلې وکړي او فحش ووايي که چا به لدې خبرې انکار کاوه نو په ډېرې بې رحمۍ به وژل کيده حال دا چه قرآن په ډېر صراحت خپل پيروان له کنځلونه ډېر سخت منع کړيدى که څه هم مقابل لورى کافران او مشرکان وي: (وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ الانعام آيت ۱۰۸).

زياد ابن ابيه دکوفې والي هغه سړى وچه مورې (سمية) له ابوسفیان سره يې نکاح شپې تيرولې او رسمي مېړه يې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابيه ويل کيده او معلوم پلارې نه درلوده.

ده د دې دپاره چه نسب يې له معاويه سره گډشي او دهغه ورور وبلل شي په رسمي محفل کښې يې دا خبره اعلان کړه چه دى د ابوسفیان ځوى دى او دخپلې مور له رسمي او قانوني مېړه څخه ندی پيدا شوى او داد اخلاقي انحطاط ډېر برجسته مثال دى.

در رسول الله (ص) ډېر گران لمسى امام حسين (رض) دزياد ابن ابيه په امر له اوريا تنو ډېرو نژدو خپلوانو، ښځو او ماشومانو سره په کربلا کښې د عمر بن سعد بن ابى وقاص په لاس ووژل شوه دا حقيقت ډېر ښه څرگندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوى بدلون راغلى و.

دهمدغه عمر پلار سعد بن ابى وقاص هغه سړى وچه دا حد په غزا کښې يې دخپل سر په سودا په ډېرې ايماندارۍ او فداکارۍ له رسول الله (ص) څخه په ډېر سخت خطرناک حالت کښې تراخړه په ډېرو زياتو غشو ويشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې حساب شو.

دا سلام په تاريخ کښې که څه هم ديزيديانو توره منحوسه دوره د اخلاقي مفاسدو او ناوړه اعمالو يو طغياني حالت و چه قهقرايي رجعت ورته ويلی شو مگر دغو ټولو شومو حوادثو ونکړى شوه چه دا سلام عميق معنوي تاثيرات بيخي له مينځه يوسي او دا سلامي اخلاقو جرړې وباسي.

دغه معنوي او ظاهري خزان د اسلام باغ وېن سپيره ډاگ كړ او څاروي يې پكښې وڅرول مگر له خاورولاندې نيلې رينې يې محوه نشوې كړې او په دغه گلشن كښې كله ناكله ډېر ښه بوټي وټوكيدل چه په دغه جمله كښې عمر بن عبد العزيز د حضرت عمر بن خطاب ډېر ښه پيروگهلي شو.

عمر ابن عبد العزيز:

د خلافت د عهد وروستی ځلانده ستوری همدغه مبارک شخص دی چه اسلامی روحیه ئې په ډېر ښه شان تمثيل كړه. كله چه ده د خلافت په نامه د سلطنت واکې په لاس كښې ونيولې منبر ته وخوت او داسې ئې وويل: ((..... زه په يوه داسې كار كښې له از مینست سره مخامخ شوم چه ماته غوښته او تاسو هم د انتخاب له لارې دا كار ماته نه دی راسپارلی دغه دی ما خپل ځان خلع كړ او تاسو اختیار لرئ چه هر څوك انتخابوئ....)) وروسته له دغې خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږ ته انتخاب كړې تاغواړو او په تاویاړو اې امیر المومنینه! وروسته تردې خلیفه بیا خلك مخاطب كړه او وئې ويل: په دې پوه شئ چه مخلوق ته داسې اطاعت نه ښايي چه هغه د خالق په معصیت كښې وي. كه څوك دخداى اطاعت كوي اطاعت ئې واجب دی او كه له خدايه غاړه غړوي په چاباندې د اطاعت حق نه لري. تاسو تر هغه حده زما اطاعت وكړئ ترڅو چه زه دخداى فرمان وړم كه هروخت مې دخداى له امر سر وغړاوه نوبیا زما امر ته غاړه مه ږدئ.

پس لدې نه عمر ابن عبد العزيز سمدلاسه د تېرو مظالمو په ردولو كښې اول له ځانه شروع وكړه كوم مالونه چه ده ته داسلافو اقتدار په میراث پرېښي وهغه ئې د مسلمانانو بیت المال ته مسترد كړه حتی چه هغه قیمتي گوته ئې چه په گوته وه او ولید وركړې وه هغه ئې هم له لاسه وروايستله، كومې ځمكې چه يو ځای اوبل ځای ده ته وركړه شوې وې ټولې ئې پرېښودې يوازې يو كاريز ئې چه په سویدا كښې په خپلو پیسو ويستلی وځانته وساته چه په كال كښې ئې يوسل او پنځوس دیناره كله لږ كم كله لږ زیات حاصل وركاوه، اوده خپله گذاره پرې كوله یعنې له بیت المال څخه ئې هيڅ نه اخیستل او ټول عایدات ئې همدغه و.

يوه ورځ چاورته وويل چه عمر ابن الخطاب خوله بیت المال څخه دورځې دوه درهمه اخیستل ته ئې هم باید واخلي عمر ابن عبد العزيز وويل هغه په خپله څه نلرل ځكه ئې اخیستل زه خودومره څه لرم چه گذاره مې پرې وشي. دده ښځه د عبد الملك بن مروان لور وه او پلار ئې څه قیمتي جواهر د تحفې په ډول وركړی و عمر فاطمې ته وويل: ته اختیار لرې چه په دې دوو خبرو كښې هره يوه منې او هغه داچه یا دغه جواهرات بیت المال ته وسپاره یا ماته اجازه راكړه چه له تانه بیل واوسېږم ځكه چه زه اودغه جواهر په يوه كوته كښې نشوایاتې كیدی. فاطمې وويل: یا امیر المومنینه! ماته له دغو جواهرو اوددې څوچنده جواهرونه ته ښه ئې هماغه وچه جواهر هم بیت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غیر عادلانه توگه له يوه اوبل سره جمع شوي و اود بیت المال حق و بیرته بیت المال ته مسترد شوه او اسلامي عدالت بیا قایم شو.

كله چه عمر ابن عبد العزيز وفات شو او یزید ابن عبد الملك امیر المومنین شونو خپلې خور فاطمې ته ئې وويل: ته كولی شې چه خپل جواهر له بیت المال نه بیرته واخلي، هغې وويل: ماد عمر په ژوند په خپله خوښه بیت المال ته سپارلي دي دهغه له مرگه ئې وروسته هم بیرته نه اخلم. هماغه وچه یزید هغه جواهر په خپل اهل و عیال و ویشل اوله بیت المال نه بیا شخصي ملكیت او عین المال ته لاړل.

داؤ دهغه لوړو اسلامي اخلاقو ځینې ممثلین چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم دخپل سیرت او عمل په وسیله په خپلو پیروانو كښې پیدا كړي و.

هغه محمد (ص) چه مسلمانانو ته له ځانه اوله مور و پلاره ډېر گران و او ایمان يې پرې راوړی و په ورځني ژوند كښې ځانته په كوم شخصي امتیاز نه و قایل اوله نورو نه ئې څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعلیم او تربیت وچه اغیزه ئې دده

په اصحابو او دهغوی په وسیله په تابعینو او تبع تابعینو کښې ثم فثم دسکې دضرب په شان باقي پاتې شوه او انفسو کښې ئې داسې لوی معنوي بدلون راوست چه ددایمي معجزې حیثیت او ماهیت لري. د اغیزه کله لږ او کله ډېره داسلام په نخبه اشخاصو کښې دکامل انسانیت مظهر بللی شو چه ځینې نور مثالونه ئې دادي:

ابوعبیده بن جراح:

درسول الله (ص) په اصحابو کښې ابوعبیده ډېر لوړ مقام او منزلت درلود، دی هغه وخت داسلام منونکی او دپیغمبر (ص) ملگری شو چه دمسلمانانو شمیر لاخلوینستوتنوته نه ورسیدلی او داسلامی سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه دمخه دی.

رسول الله (ص) دی په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شمیرلی و او د امین الامة لقب ئې ورکړي ؤ. دغه جلیل القدره صحابی د حضرت ابوبکر صدیق په خلافت کښې په شام کښې داسلامی لښکروعمومي قوماندان و چه حضرت ابوبکر (رض) دده په ځای خالد بن ولید مقرر کړ او ده ته ئې ولیکل زه په دې ښه پوه یم چه ته په دیني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل یې مگر په جنگ کښې هغه خاص مهارت اوزیرکي لري ځکه مې هغه په تاباندې امیرکړته دهغه اطاعت کوه او له امرنه ئې سرمه غړوه.

ابوعبیده چه دنبوي اخلاقوپه پیروی خپل نفسی خواهشات محوه کړي ؤ او بې داسلام له اعتلانې بل مقصد نه درلوده په ډېرې خوښۍ ئې دغه امر ومانه او دخالد لاس لاندې دخدای دپاره جنگیده، حسد اوراقبت په ده باندې څه بری ونه موند یعنې دی غالب اونسف وشیطان مغلوب و، همدغه حقیقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لشکر د قاید په حیث په عمواس کښې ؤ او هلته ډېره سخته وبا ولگیده او دمرگ خطر په هران کښې موجود و نو حضرت عمر په امین الامة (ابوعبیده) وویږیده ځکه یې یو خط ورو لیره چه مضمون ئې دا ؤ:

((زه تاته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې درسره وکړم ته د خط له رسیدوسره سم راروان شه او ماته ځان راوړسوه)). ابوعبیده چه خط ولوست پوه شو چه خلیفه دی دڅه دپاره ورغوښتی دی ځکه ئې په جواب کښې خلیفه ته ولیکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه داسلامی لښکریوتن یم او ځان راباندې له هغوی نه گران نه دی زه ډېر خوښ یم چه دوی سره دخدای امر او قضاته منتظر اوسم، امیددی چه امیرالمومنین مامعاف کړی او لښکر سره د پاتې کیدو اجازه راکړي)) ښائي چه ډېر عسکري قوماندانان د محاربې په میدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مگر دابوعبیده دغه ثبات او په دغسې حال کښې دخلیفه د امر له تعیل نه معذرت غوښتل ډېر قوي ایمان او قضاو قدر ته کامل تسلیم غواړي. کیدی شي چه ډېر توریالي اشخاص هم چه له ویستلو تورو څخه نه ویرېږي له وبا څخه وویږېږي او د دولت د مشر دغه راز له لورینې ډک امر په ډېره بېړه ومني او شکرونه ئې اداکړي.

خالد بن ولید:

داسلام دغه مشهور فاتح چه هیڅکله ئې شکست نه وخوړلی اودجنگ په چارو کښې دعزم و تدبیر او ډېر مهارت خاوند و په شام کښې داسلامی لښکرو قوماندان و چه دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) دی عزل کړ او په عوض ئې ابوعبیده بن جراح دلښکرو مشر و ټاکه نوبیا خالد دیوه سپاهي په حیث دابوعبیده له قیادت لاندې ددین داعتلادپاره هماغسې جنگیده او دمقام ومنزلت دغه ظاهري تنزیل په ده باندې کوم څرگند اثر ونکړی شو.

د خالد هغه حیرانوونکي فتوحات چه دجنگ په میدانونو کښې ئې په برخه شوي و او ده ته ئې دیوه لوی قهرمان حیثیت ورکړی ښائي چه د تاریخ په اوږدو کښې دنوروهم نصیب شوی وي مگر دنفسی اغیزو او دانسانی غرایزوپه مقابل کښې دغه اخلاقي بریالیتوب ډېر نادر او نایابه دی.

امام ابو حنيفه:

د اسلامي اخلاقو په لړ کښې د صداقت او راستنګاري، د تقوی او پرهیزګاري، یوښه مثال د دغه مجتهد امام د تجارت قصه ده. ده دخپل معیشت د تامین د پاره د تجارت پیشه غوره کړې وه او حفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښې شریک و، یو ځل امام ابو حنيفه یوڅه کالي د پلورلو د پاره خپل دغه شریک ته ولیږل او تاکیدې وکړې چې په دغو کاليو کښې دغه عیب موجود دی په هر چاې چې خرڅوي باید اول ورته د عیب یادونه وکړې او بیانيې پرې وپلوري. حفص هغه کالي خرڅ کړه مګر د عیب بیانول ئې هیر کړه، د کاليو قیمت په یوه روایت دیرش زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چې هغه ئې امام ابو حنيفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چې خریدار دې له عیبه خبر کړي حفص وویل نه هېرمی شوه، امام صاحب روپۍ و انخستې او حفص ته ئې وویل چې خریدار پیدا کړه هغه هرڅه کونښن وکړ خریدار پیداشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئې له خپل نور مال سره ګډې نکړې دخدای په لار کښې ئې صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

داسې هم تاجر و او دکان ئې درلودله ده سره دوه ډوله چیني وې چې یو ډول ئې څلور سوه درهمه اړښت درلود او بل ډول دوه سوه درهمه.

کله چې یونس د لمانځه د پاره مسجد ته ولاړ او وراره ئې په دکان کښې ناست و، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چینه ئې په څلور سوه واخیسته او لاړه مګر په لاره کښې یونس په مخه ورغی او پوښتنه ئې ترې وکړه چې چینه دې په څو واخیسته اعرابي وویل په څلور سوه، یونس ورته وویل د دې چیني قیمت دوه سوه دی راشه چې په دکان کښې دوه سوه روپۍ بیرته درکړم اعرابي وویل داچینه زمونږ په ښار کښې په پنځه سوه خرڅېږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له ټاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چې اعرابي ئې بیرته راووست دوه سوه روپۍ ئې بیرته ورکړې او خپل وراره ئې ډېر وراټه چې دغه راز معامله بیا تکرار نشي.

ابو بلال:

د اسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابو بلال هم دیادونې وړ دی. دی په بصره کښې دخوارجو د طرفدارۍ په تور له څو تنو خوارجو سره بندي شو، بندیان د دغه زاهد او عابد بندي معتقد شو او د قرآن تلاوت ئې ډېر خوند ورکاوه ځکه ئې اجازه ورکړه چې د شپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي او کله کله به ئې د ورځې هم رخصت ورکاوه، یوه ورځ چې ابو بلال له بنديخاني نه بهر وچاوړته وویل چې عیید الله بن زیاد ستاسو څو تنو بندیانو د وژلو امر صادر کړی چې سبا ته به عملي کېږي. ابو بلال چې دا واوریدل نو په ډېره بېرې ئې ځان بنديخاني ته ورساوه چې دده د نشوالي په وجه بندیان د حاکم له قهر و غضب لاندې رانشي، ابو بلال چې د بندیان د احسان په خاطر ځان د مرګ په خوله کښې ورکړ سبا ته دده ځینې ملګري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو اوله بنديخاني نه ژوندی راووت مګر کوم مظالم چې ده لیدل تحمل ئې ده ته ډېر ګران و او په همدغه وجه له څلویښتو ملګرو سره له بصرې نه بیدیا ته لاړ او دا تعهد ئې په خپلو مینځو کښې وکړ چې د ظلم او تیري مخه به نیسی، عدل او صلاح ته به خلک رابولي، نه به په چاتعرض کوي نه به د چامال لوتی له فساد نه به ځانونه ژغوري. د قتل اقدام به نه کوي مګر که چادوی وژل نومدافعه به کوي. ابن زیاد چې خبر شونو اسلم بن

زرعة ئې له دوه زره تنو سره واستاوه چه ابوبلال له خپلو ملگرو سره راوړي. اسلم په اسك كښې له ابوبلال سره مخامخ شو او ورته ئې وويل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زياد اطاعت ته غاړه كېږدئ. ابوبلال وويل مونږ ديوه فاسق او ظالم اطاعت نه منو اوله تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنگ د اسلم د لښكر له خوا شروع شو او ابوبلال دفاع كوله دخداى قدرت وچه څلويښتو تنو دوه زره تنو ته ماتې وركړه او ابن زياد په داسې حال كښې چه اسلم ابن زرعة ئې ډېر زيات و راته عباد بن احضرئې له څلور زره لښكر سره په ابوبلال پسې واستاوه له دې لښكر سره هم د ابوبلال جنگ په همدغه ډول شروع شويغڼې لومړى تعرض د عباد لښكر له خوا و او ابوبلال دفاعي جنگ شروع كړ. دغه سخت جنگ ډېر دوام وكړ او ابوبلال متوجه شو چه دماز ديگر لمونځ قضا كېږي ځكه ئې پيشنهاد وكړ چه دلمانځه اداكولو دپاره جنگ متوقف كړو او پس له لمانځه بيا پيل كوو. عباد هم دا خبره ومنله او دواړه جانب په لمانځه مشغول شوه مگر عباد په لمانځه كښې يا ډېره چالاكي وكړه ياد اچه لمونځ ئې قطع كړ او جنگ ئې په داسې حال كښې شروع كړ چه ابوبلال او ملگري ئې په لمانځه ولاړو خو دجنگ دپاره ئې لمونځ پرېښود او ادامه ئې وركړه ځكه څوك په قيام، څوك په ركوع او څوك په سجده شهيدان شوه او په دغه ډول څلور زره لښكر په څلويښتو تنو بريالى شو.

دا و د اسلامي اخلاقو مظاهر چه د نمونې او مثال په ډول په مختلفو ساحو كښې وښودل شوه او دا څرگنده شوه چه اسلام د سياست او ادارې په ډگر كښې لكه ابوبكر او عمر او د جنگ په ډگر كښې لكه ابو عبیده او خالد ممتاز شخصيتونه جوړ كړه، په تجارت او مالي مسايلو كښې ئې خپلو پيروانو ته د صداقت او ايماندارۍ درس وركړ او د حق په مجادله او مبارزه كښې ئې علي او حسين ابراهيمي قربانۍ ته تيار كړه او د ابوبلال د كار نامو په شان ډېرې حيرانوونكې كارنامې ئې تاريخ ته وسپارلې.

د صدر اسلام نيكان او صالحان به پرېږدو گڼه گاران به ئې وگورو چه څنگه خلك و او اسلامي تربيه پرې څه اثر كړې و؟ په اصحابو او لومړنيو مسلمانانو كښې هم ځينې كسان د نفسي خواهشاتو په تقاضا د گناه مرتكب شويدي مگر خپله پټه گناه ئې دخپل ضمير او وجدان په حكم ښكاره كړيده او هغه جزائې د ځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاكلي وه. په دغه جمله كښې د ماعز ابن مالک قصه ډېره مشهوره ده. بريده روايت كوي چه ماعز ابن مالک رسول الله (ص) ته راغى او وئې ويل: دخداى رسول له ماله گناه څخه پاك كړه هغه ورته وفرمايل: لاږشه! له خدايه بخښنه وغواړه او تايب شه! ماعز ولاړ اولږه شيبه وروسته بيا راغى او هماغه څه ئې بيا وويل: رسول الله (ص) هم خپله خبره تکرار كړه او دغه سوال و جواب ادامه پيدا كړه ترڅو چه څلورم ځل ماعز بيا راغى او د (تطهير) مطالبه ئې وكړه. رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته داخل وفرمايل: له كومې گناه نه دې پاك كړم ماعز وويل له زنا څخه پيغمبر پوښتنه وكړه چه مجنون خوبه نه وي، ورته وويل شوه نه مجنون نه دى بيائې تپوس وكړ آيا شراب ئې څكلي دي؟ يوتن ورنزدې شو او ويې ويل د شرابو بوى ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعز بيا په زنا اقرار وكړ نو رسول الله صلى الله عليه وسلم د رجم حد پرې جاري كړ او د ماعز ژوند ختم شو.

دوه يادړې ورځې وروسته رسول الله (ص) وفرمايل: ماعز ته د مغفرت دعا وكړئ هغه داسې تايب شو چه كه توبه ئې په ټول امت تقسيم شي گنجائش لري، تردې وروسته يوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله (ص) څخه د ځان د طهارت غوښتنه وكړه پيغمبر ورته د استغفار او توبې توصيه وكړه، هغې وويل ما هم د ماعز په شان ردوې زه له زنا څخه حامله شوي يم.

رسول الله (ص) ورته وويل: ترهغه وخته انتظار وكاږه چه د حمل وضع وشي او دغه ښځه ئې د انصارو يوه تن ته وسپارله چه د ولادت تر وخته ئې وساتي، كله چه د ښځې اولاد وشو هغه سړى راغى او د حمل د وضع اطلاع ئې وركړه، رسول الله (ص) وفرمايل اوس ئې نه رجم كوو چه اولاد ئې صغير پاتې كېږي او څوك نشته چه شودې وركړي. د انصارو له جملې څخه يوتن پاڅيده او د طفل درضاغت مصرف ئې په غاړه واخيست پس له هغه رسول الله (ص) د رجم حكم صادر كړ او دغې ښځې هم خپله گناه پخپلو وينو ووينځله.

ما عز ابن مالک او دغې ښځې ته دخپلې گناه دغه سزا معلومه وه چه رجم دی مگر سره له دې دواړو اصرار کاوه او پخپله ئې دغه جزا دځان دپاره غوښتله.

هغه باطني شعور چه اسلام او ايمان په دوی کښې پيدا کړی و په دوی حاکم او شرعي حدثې پرې جاري کاوه. داسلامي اخلاقو له بحثه وروسته داسلامي تصوف بحث ضروري معلومېږي. اسلام، اخلاق او تصوف يوله بله معنوي تړون لري او يو بحث بل ته منتهی کېږي.

هغه کسان چه دين ته په مادي نظرگوري او د اقتصادي ايجاباتو او ضرورتونو مولودئې گڼي وايي: دين په دوهمه مرحله کښې يعني کله چه له خپل مادي اصل او زماني ضرورت څخه لرې کېږي او تخذيري حالت پيدا کوي نو تصوف ترې جوړېږي او عرفاني شکل اختياروي. ددوی په خيال تصوف د اسلام د دين منحرف او مخدر شوی شکل دی. ځينې وائي تصوف دسامي دين يعني اسلام په مقابل کښې دآريايانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور او فشار په دوی باندې اسلام تحميل کړی او تصوف دهمدغه فشار نتيجه ده.

يوه فرضيه داده چه دتصوف منشا نوې افلاطوني فلسفه ده چه دافلاطون دخير محض، ښکلا او مثل له نظريې سره تعلق لري. ځينې کسان دتصوف ارتباط بودائيت او هندي روحانيت سره ښيي او ځينې ئې له زردشتيت سره تعلق ته گوته نيسي او څوک ئې له مسيحيت څخه ماخوذ گڼي مگر اصلي او صحيح خبره داده چه په اسلام کښې زهد او تقوی دتصوف لومړۍ مرحله ده چه د رسول الله صلى الله عليه وسلم په سيرت کښې ئې د اعتدال په حالت کښې وينو د حضرت محمد (ص) زهد او رياضت، روژې نيول، تهجد او عبادت کول او له خوندورو خوراکنونو څخه ځان ژغورل او نفس خوارول يو داسې حقيقت دی چه څوک ترې نه انکار نشي کولی مگر دغه زهد او رياضت په ده کښې داسې ضعف نه دی پيدا کړی چه دی ئې له جهادونو څخه عاجز کړی وي يائې دده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.

د رسول الله (ص) ځينو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او رياضت ئې کاوه چه اهل صفة پکښې ښکاره مقام لري. همدغه زهد او رياضت داسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئې ځينې مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نورڅه هم راگلښه او دنوروفلسفو او مذاهبرنگ ئې واخيست او مسيحي رهبانيت ته نژدې شو مگر بيا هم داسلامي اصیل تصوف تشخيص او تمیز کيدی شي او دغه تصوف د عرفاني شخصيتونو او د ډېرو صالحو او مصلحو افرادوپه جوړولو کښې موثر نقش لري او داسې رجال ئې وروزل چه د علم ومعنی او دروحانيت سطحه ئې ډېره اوچته کړه او داسلامي نړۍ له مفاخرو څخه وگڼل شوه.

اسلامي تصوف

صوفيان په دين کښې درې درجې او مرتبې مني: اسلام، ايمان، احسان. د لاله الا الله محمد رسول الله شهادت ادا کول، لمونځ کول، روژه نيول، زکات ورکول او حج کول اسلام دی. دمسلمانۍ دغه پنځه بنا ددين ظاهري شکل او صورت دی چه داسلام ارکان بلل کېږي.

ايمان چه ددين روح ئې بولي په خدای، په ملا يکو، په ټولو پيغمبرانو دقيامت په ورځ او د خدای له لوري دخير او شر په قدر باور لرل دي.

احسان چه ددين حقيقت ئې گڼي دا دی چه سړی په اقوالو او اعمالو او په خاطر اتوکښې له خدای سره تعلق ولري او په هرڅه او هر حال کښې ئې حاضر او ناظر وگڼي چه مراقبه الله هم ورته وايي.

په دغه باب کښې ددوی سند هغه حديث شريف دی چه مسلم ئې له سيدنا عمر ابن الخطاب څخه روايت کوي او هغه دادی:

(بَيْنَمَا نَحْنُ جُلُوسٌ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ (ص) ذَاتَ يَوْمٍ إِذْ طَلَعَ عَلَيْنَا رَجُلٌ شَدِيدُ بَيَاضِ الثِّيَابِ شَدِيدُ سَوَادِ الشَّعْرِ لَا يُرَى عَلَيْهِ
اَثَرُ السَّقَرِ وَلَا يَعْرِفُهُ مِنَّا أَحَدٌ حَتَّى جَلَسَ إِلَى النَّبِيِّ (ص) فَأَسَدَ رُكْبَتَيْهِ إِلَى رُكْبَتَيْهِ وَوَضَعَ كَفَّيَهُ عَلَى فَخْذَيْهِ وَقَالَ:
يَا مُحَمَّدُ! أَخْبِرْنِي عَنِ الْإِسْلَامِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ الْإِسْلَامُ أَنْ تَشْهَدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ وَ
تُؤْتِيَ الزَّكَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحِجَّ الْبَيْتَ إِنْ اسْتَطَعْتَ إِلَيْهِ سَبِيلًا.

قَالَ: صَدَقْتَ! فَعَجَبْنَا لَهُ يَسْأَلُهُ وَيُصَدِّقُهُ.

قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِيمَانِ؟

قَالَ: أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، مِنْ بَالِ الْقَدْرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ.

قَالَ: صَدَقْتَ!

قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِحْسَانِ؟

قَالَ: أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ.

قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ السَّاعَةِ؟

قَالَ: مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ.

قَالَ: أَخْبِرْنِي عَنْ أَمَارَاتِهَا؟

قَالَ: أَنْ تُلِدَ الْأُمَّةُ رَبَّتَهَا وَأَنْ تَرَى الْحُقَاةَ الْعَرَاةَ الْعَالَةَ رُعَاةَ الشَّاءِ يَتَطَاوَلُونَ فِي الْبُنْيَانِ... ثُمَّ انْطَلَقَ...! فَلَبِثْتُ مَلِيًّا ثُمَّ

قَالَ يَا عُمَرُ! أَتَدْرِي مِنَ السَّائِلِ؟

قُلْتُ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ.

قَالَ: إِنَّهُ جَبْرِيلُ أَتَاكُمْ يُعَلِّمُكُمْ دِينَكُمْ!

يعني مونږ يوه ورځ د رسول الله (ص) په حضور كېني ناست وچه يوسړى راغى جامې ئې ډېرې سپينې وې وينستان ئې
ډېر تور و د سفر گرد او اثر پرې نه ليدل كېده. زمونږ هيڅ يوه هغه نه پيژانده، پيغمبر ته مخامخ كېناست زنگونه ئې
دهغه په زنگونو لگول خپل دواړه ورغوي ئې دهغه په وړنو كېنيښودل او ويې ويل:

اى محمده! له اسلامه مې خبره كړه، رسول الله (ص) ورته وويل اسلام دا دى چه داسې شاهدي ادا كړې: اَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ اومونغ ادا كړې، زكات وركړې درمضان روژې ونيسيې اود بيت الله حج وكړې كه دلارې
توان ئې ولرې.

هغه وويل: صدقت رښتيادي وويل.

مونږ تعجب وكړ چه هم سوال كوي او هم تصديق بيا ئې وويل له ايمانه مې خبر كړه، رسول الله (ص) ورته وويل: ايمان
دادى چه الله او دهغه په ملايكو، پيغمبران او د آخرت په ورځ ايمان راوړې او د قدر په خير وشر مومن اوسي.
هغه صدقت وويل.

بيا ئې وويل: له احسانه مې خبر كړه.

رسول الله (ص) وفرمايل احسان دادى چه دخداى بندگي داسې وكړې لكه چه ته ئې وينې او كه ئې نه وينې نو هغه خودې
وينې. هغه وويل: له قيامته مې خبر كړه.

پيغمبر وويل: پوښتل شوى له پوښتونكي څخه زيات عالم نه دى.

هغه وويل: د قيامت له نښو نښانو مې خبر كړه، رسول الله (ص) وويل: چه وينځه خپله باده وزيږوي او چه ووينى پښې
ابل، برېښه، اې، مېړې او اوزې څروونكي كسان چه په كورونو جوړولو او لوړولو كېني زياتى كوي. وروسته تردې هغه
لاړاوله يو څه درنگ نه وروسته رسول الله (ص) وويل: اې عمره! وپوهيدې چه سايل څوك و؟

ما وويل: الله او رسول ئې ښه عالم دى. رسول الله (ص) وويل هغه جبريل و، تاسوته راغى چه دين مو درزده كړي.

له دې حديث څخه صوفيانو دامفهوم واخيست چه جبريل عليه السلام د دين تعليم د اسلام ايمان او احسان په بيانولو مونږ ته راكړ او دغه درې درجې يا مرحلې ئې را په گوته كړې څوك چه د احسان مقام ته رسيدلى وي هغه به اړومرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مگر هر مسلم به مومن نه وي او نه هر مومن ته د احسان په درجه قايليدلى شو.

د اسلام او ايمان فرق په قرآن كريم كښې هم په واضح ډول ويناو په سورت حجات كښې دا آيت: (قَالَ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمُ الْحَجَرَاتِ آيت ۱۴). وويل د عربو باديه نشينانو مونږ ايمان راوړى ووايه! (ورته) تاسو ايمان نه دى راوړى مگر اسلام ته مو غاړه ايښې ده مسلمان شوى ئې خوا ايمان موزړونو ته نه دى ننوتى.

ددین له دغو درو درجو نه صافيانو درې شيه استخراج كړه: شريعت، طريقت، حقيقت. شريعت د ظواهر و د اصلاح دپاره، طريقت د ضمانيرو د اصلاح دپاره او حقيقت د سرايرو د اصلاح دپاره. لومړنۍ اصلاح په توبه، په تقوى او په استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق او طمانيت غواړي، د سرايرو او ارواحو د اصلاح دپاره مراقبه، مشاهده او معرفت په كار دى. علم هم د صوفيانو په نظر كښې په دوو ډولودى: يو د وراثت علم بل د درست علم. تدريسي علم هغه دى چه په زده كړه او تعليم له استاذ څخه يعنې د ځان غوندې انسان نه زده كېږي. علم وراثت هغه دى چه بې ظاهري وسيلې او واسطې د خداى له لورې د عبادت او ذكر و فكر له لارې د چاپه نصيب شي. د وراثت علم صوفيانو له دې نبوي حديث څخه رايستلى دى:

(مَنْ عَمِلَ بِمَا عِلَّمَ أَوْ رَتَّهُ اللَّهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ) په دې حديث كښې ويل شويدي څوك چه په علم باندې عمل وكړي نو خداى ورته په ميراث دهغه څه علم وركوي چه دى پرې علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وايي چه ذكرى په دې آيت كښې شويدي: (وَعَلَّمَائِهِ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا الْكَهْفِ آيت ۲۵) دا علم د خضر عليه السلام په برخه و چه موسى عليه السلام ته نه و وركړ شوى يعنې موسى عليه السلام ته د شريعت ظاهري علم حاصل و او خضر د باطني علم لرونكى و چه قصه ئې په قرآن مجيد كښې راغلې ده.

صوفيان وايي: جبريل اول ځل شريعت راو وچه د ټولو دپاره دى كله چه شريعت تقرر و موند نوييائي حقيقت د خواصو دپاره نازل كړ چه د دين اعلى مرتبه ده. وايي چه د حقيقت تعليم اول ځل حضرت على كرم الله وجهه ته و شو چه پيغمبر ته ډېر نژدې و اوله كوچنيتوب څخه ئې در رسول الله (ص) تربيت حاصل كړى و.

در رسول الله (ص) په اصحابو كښې يو شمير داسې كسان و چه اهل سرگنل كيده لكه حذيفه يمانى، سلمان فارسى او نور چه له حضرت على (رض) سره ئې خاص ارتباط درلود. د تصوف مختلفې طريقې چه نن رايجي دي سلسله ئې بالاخره حضرت على كرم الله وجهه ته رسېږي او سر حقله دى گنل كېږي. اصحاب صفه يعنې هغه اصحاب چه له دنيا سره ئې علايق قطع او ځانونه ئې زهد و عبادت ته وقف كړي و، د تصوف د لومړۍ مدرسې بنياد دوى كېښود چه رسول الله (ص) ئې پالنه كوله او د دوى د حال مراقب و، په دغه جمله كښې ځينې اهل سرهم شامل و.

د اهل سرله جملې څخه حذيفه يمانى زيات معروف و او پخپله له ده څخه روايت شويدي چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وويل:

اې حذيفه! ماته ووايه چه په ما كښې څه نفاق شته او كه نه؟ دى وايي ما ورته وويل: اې امير المومنينه! په تا كښې څه نفاق نشته.

بله دا چه كوم وخت دا آيت د عبید الله بن ابى له مرگه وروسته نازل شو: (وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُمْ مَّتَّ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آيت ۸۴) او په منافقانو باندې د جنازې د لمانځه ادا كول منع شوه، نو حضرت عمر به د ډېر احتياط له مخې د مجهول الحاله كسانو د جنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او

۱- بې خدايه بل معبود نشته. (په لومړۍ مرحله کېنې)

۲- بې خدايه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کېنې)

۳- بې خدايه بل موجود نشته. (په دريمه مرحله کېنې)

کوم تفسیر چه صوفيانو په کتاب الله او نبوي احاديثو کېنې کړيدي دظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ئې ورته پام شویدی.

ابن عربي وائي کتاب الله او نبوي احاديث دخلکو د فہم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي اوله دينه علاوه نور مفاهيم دهغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.

په يوه حديث کېنې راغلي دي چه آيتونه ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تراو و بطنويا اوييا بطنوپورې. دايت ظاهر عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بنادي او معقوله جنبه لري.

باطن ئې الهي عرفان او مطلع ئې هغه معنی ده چه ظاهر او باطن پکېنې يو کېږي.

امام غزالي هم پخپل تفسیر جواهر القرآن کېنې د مشابهو آيتونو تفسیر کېنې باطني مفاهيم بيانوي اوييا وايي: که ته په دغو معناگانو نه ئې پوهیدلی نو په قرآن کېنې بې ظواهر و او پوستکونوره برخه نلري لکه څاروی چه په درمنده کېنې له بوسو پرته څه برخه نلري:

(قَالَ لَمْ تَفْهَمْ الْمَعْنَى كَذَا لِكَ قَلِيلٍ لَكَ نَصِيبٌ مِنَ الْقُرْآنِ إِلَّا فِي قُشُورِهِ كَمَا لَيْسَ لِلْبَهِيمَةِ نَصِيبٌ مِنَ الْبُرِّ إِلَّا فِي قَشْرِهِ) څنگه چه غزالي په قرآن کریم کېنې ظاهر او باطن بوس او دانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي داسلام لوی صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کېنې دغه مطلب داسې افاده کوي:

ما ز قـرآن مغـز را برداشـتیم پوست را بـدا دیگـران بگذاشـتیم

په شریعت باندې ډېر ټینګ صوفیان په اسلامي فقه کېنې په احسن او افضل عمل کوي او له رخصت نه عزیمت د ځان د پاره د پیروۍ وړ گڼي یوازې د فرایضو ادا کول اوله محارمو څخه اجتناب کافي نه گڼي لایعني هم ترک کوي، په ډېر لږ څه قناعت لري د نفس و هوۍ متابعت پرېږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسوی الله نه پاک ساتي.

وايي چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست و چه یو صوفی (شیبان الراعی) راغی. احمد وویل غواړم له ده څخه څه پوښتنې وکړم. امام شافعی ورته وویل دا کار مه کوه، هغه وویل کوم ئې. امام احمد شیبان ته وویل که څوک څلور سجدې په څلورو رکعتونو کېنې هیږي کړي څه پکېنې وایي؟

شیبان وویل هغه زړه غافل دی او تادیب ئې واجب دی په دې خبره امام احمد بیخوده شواو لږ غوندي وروسته بیرته په حال شو، دا ځل ئې وویل: که څوک څلویښت پسونه لري زکات ئې څومره دی؟ شیبان وویل: زموږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستا په مذهب خوپه څلویښتو پسونو یو پسه دی او زموږ په مذهب بنده دخپل مالک په مقابل کېنې دهیڅ شي مالک نه دی: (إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ التوبة آیت ۱۱۱).

د صوفیانو اجتهاد د فقهاوله اجتهاد نه فرق لري دوی وایي داسلام مجتهدین (ابوحنیفه، شافعی، مالک، اوحنبل) دي. د ایمان مجتهدین اشعريه یعنی د علم کلام علما دي. د احسان مجتهدین صوفیان او مشایخ دي. که یو روژه دار (صایم) د ورځې څه شی و خوري د شریعت په حکم ئې روژه ماتېږي. که غیبت وکړي نو د طریقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، که ئې په زړه کېنې ماسوی الله وگرزیده نو د حقیقت له مخې ئې روژه فاسده شوه.

یو فقیه په اسلامي احکامو کېنې ظاهرته گوري او په ظاهر عمل کوي ځکه وایي چه شرع ظاهرته گوري، صوفي له ظاهر نه هغه خوا حقیقت په نظر کېنې نیسي او حال ته گوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وایي چه مشهور فقیه (ابو یوسف) به د کال په آخر کېنې خپل مال، خپلې ښځې ته وبانښه چه یو کال ئې پوره نشي او په دغه شرعي حيله له زکات نه خلاص شي دا حکایت چا امام ابوحنیفه ته وکړ هغه وویل: دی د فقهې له علم څخه دغه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوی مگر د آخرت ضرر ئې د دنیا له گټې څخه زیات دی.

په فقه کښې ځينې شيان شرعاً جاييز دي مگر د يانتا جاييز نه دي، د فقيه اوصوفي فرق په دغسې مسايلو کښې ډير زيات دی. کله يوفقيه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حیلوله ځان سره ساتي مگر يوصوفي يوازې د زکات ورکړه کافي نه گڼي خپل ټول مال دخداي گڼي اود خداي په لاره کښې ئې صرفوي يوازې قوت لايموت د ضرورت په حکم ځانته ساتي او بس. د رسول الله (ص) په اصحابو کښې هم ځينې وچه دلکونو روپو نقد، جنس جايدادونه ئې لرل او يوازې د زکات ورکړه ئې په ځان لازمه گڼله مگر داسې کسان هم وچه په کور کښې به ئې ډېر لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راوړ چه په جهاد کښې ئې ولگوي يائې دخداي دپاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکر صدیق به هم همدغسې کول. ابوذر غفاري پدې خبره ډېره مجادله وکړه چه يوازې د زکات په ورکړه سړی نه خلاصېږي بايد ټول مال صدقه کړي او ځانته ديوه کال له عادي او معمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي. د کنزيعني د سرو اوسپينو ذخيره کول او زياته بډايي ناروا گڼله او په دې آيت باندې ئې استناد کاوه.

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت ۳۴) حضرت علی به هم ويل چه له څلوروزو درهمونه لږ مال نفقه ده او تردې زيات په کنز کښې حسابېي. سلمان فارسي هم چه څه له بيت المال څخه اخيستل هغه ئې ټول دخداي په لار کښې صدقه کول او خپله نفقه ئې په کار او کسب ځانته پيدا کوله. ده هم په کور کښې دکال له خرڅ نه زيات څه نه ساتل. صوفيان د زمان او مکان دا اختلاف په وجه په مختلفو فرقو ويشل شويدي او هر راز خلک، هر راز خبرې او راز راز عقيدې پکښې پيدا شويدي.

ځينې په شرعي مسايلو کښې غلط شوي او ځينې په اصولو او اساساتو کښې بې لارې شويدي چه علما او فقها ئې په اسلام شکمن شوي او يونيم ئې لاد کفر او الحاد په تور په مرگ هم محکوم کړيدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعي او ابن الجوزي بغدادي د صوفيانو ډېر شديد مخالفين دي.

امام فخر رازي د صوفيانو ځينو فرقو ته بد وائي. مگر اصحاب حقيقت دلورې درجې او مرتبې خاوندان گڼي او فرق پکښې کوي.

ځينې نور لکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرايني صوفيان عموماً ښه گڼي او په ډېر ښه نظرونه گوري ځينو خبرو ته ئې ښه تاويلونه پيدا کوي او معذور ئې بولي. امام غزالي د اسلام لوی صوفي هم وائي ډېر صوفيان غوليدلي اولاره ئې ورکه کړيده ابو الحسن شاذلي هم وييلي دي زموږ په طريقه کښې نجات موندونکي لږ دي او هلاک شوي ډېر دي.

ابونصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطۍ په گوته کوي چه په فروعاتو کښې مينځ ته راغلي دي او ضلالت ورته نه ويل کېږي بيا هغه غلطۍ ښيي چه په اصولو کښې پيښې شويدي او د ضلالت موجب گرزيدلي دي لکه: ۱- د عبوديت او حریت په معنی ۱ کښې غلطيدل. ځينې لار ورکې صوفيان داسې پوه شويدي چه ترڅو دخداي او د بنده ترمينځ د عبوديت او بندگۍ رابطه قايمه وي عبد او بنده ورته ويل کېږي کله چه خداي ته وصل شي نو بيا حر او آزاد بلل کېږي او عبوديت له مينځه ځي.

۲- بله لار ورکې فرقه هغه ده چه ولايت له نبوت نه افضل گڼي او هغه وليان چه دوی ئې مريدان او پيروان دي له انبياو نه خداي ته نژدې او وړاندې بولي.

۳- حلوليه فرقه پدې عقیده ده چه الله تعالی ځينې اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي په چاکښی چه خداي حلول وکړي دهغه بشری جنبه له مينځه ځي او د ربوبيت شان او مقام ومنزلت پيدا کوي. دوی په دغه عقیده کښې دومره غلو کړيده چه چا پخپله ځان خداي گڼل او انالحق ئې ويلى دی.

۴- ځينې د جبر په مسئله کښې هغه حد ته رسيدلي دي چه پخپل حرکت او عمل کښې ځانته په هيڅ اختيار نه قايلېږي اوله شرعي حدود نه خپل تجاوز غير اختياري گڼي هيڅ راز ملامتي په ځان نه مني او هر څه کوي ځان ورته گنهگار نه ښکاري.

۵- اباحیه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه دشرع تغرئې ټول کړې او حرام ئې هم حلال گرزولی دی. دوی وائې خدای زمونږ عمل ته هیڅ احتیاج نلري نو ولې پخپل نفس مشقت راوړلو. دغه راز خطاگانې او غلطۍ په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې داسلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ویلی.

مذهبونه په اصل کښې یو راز وي او په تطبیق کښې بل راز شي که ښه غور وکړو د فارسي مزدکی مذهب څخه اباحیت دنصرانیت څخه حلولیت، دهندي مذهب څخه بشریت فنا، داسلامي تصوف په وروستیو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته راننوتل او شيعي او سني تصوف هم خپلې نیلې او ریښې یوله بله سره وتړلې.

وائې بایزید بسطامي (ابویزید طیفور بن عیسی بسطامي چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار دهندوانو د تصوف د عقیدې له تاثیر لاندې راغلي و. او حسین بن منصور حلاج د مسیحیت د حلول څخه متاثر شوی و چه ده (انا الحق) ویل او دهغه ویناوه (لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَأَعْبُدُونِي سُبْحَانِي مَا أَعْظَمَ شَانِي) ځینې صوفیان د شریعت ظواهر و ته په اصلي ارزښت قایل ندي او داسې فکر کوي چه شرع حق ته درسیدو وسیله ده کله چه عارف حق او حقیقت ته ورسېږي نو بیا وسیلې ته څه حاجت نه پاتې کېږي.

مولانا جلال الدین بلخي هم د مثنوي په دریم دفتر کښې دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او دیوه عاشق داستان رانقلوی چه خپلې معشوقې ته رسېږي او په وصل کښې ورته د خپل عشق هغه سندرې وائې چه په هجران او فراق کښې ئې دهغې په مدح کښې ویلې او د خپل عجز او نیاز او اشتیاق اظهار ئې پکښې کړیدی. معشوقه مقابلتاورته داسې وایي:

گفت معشوق این اگر بهرمن است	گاه وصل این عمر ضایع کردن است
من به پیشست حاضر و تو نامه خوان	نیست باری این نشان عاشقان

بل ځای همدغه مفهوم داسې افاده کوي:

چونکه بامعشوق گشتی همنشین	دفع کن دلالگان را بعد ازین
هر که از طفلی گذشت و مرد شد	نامه و دلاله بروی سرد شد

شیخ محمود شبستري هم دشرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، دمبتديانو د کمال وسیله گڼي او داسې وایي:

ولی تا ناقصی ز نهار ز نهار قوانین شریعت را نگه دار

د صوفیانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښې دي که په فروعو کښې ډېر سببونه لري چه یو مهم سبب ئې سیاست او سیاسي اغراض دي. د فقهاو، متکلمینو او صوفیانو اختلاف چه اوږد تاریخ لري د سیاسي، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو او حالاتو په تقاضا کله شدید شوی دی او کله ضعیف شوی دی.

تصوف په ابتدا یعنی د حسن بصري په زمانه کښې ساده او بسیط و چه په لږ و خلکو پورې محدود گڼل کیده. وروسته ئې د آدابو او تعلیماتو د ایره پراخه شوه او عمومیت ئې وموند.

دا حرکت په دوهم او دریم هجري قرن کښې د زهد په نامه پېژندل کیده. په څلورم او پنځم قرن کښې ئې د کشف و معرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښې ئې د وحدۃ الوجود او د ادیانو د اتحاد بڼه پیدا کړه.

د صوفیانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښې اوه مقامه دي او په دې ډول دي:

توبه، ورع، زهد، فقر، صبر، توکل، رضا، په هر مقام کښې صوفي ته یو نفسي حالت او باطني تاثیر پیدا کړې چې (حال) ورته وایي او مجموعاً (احوال) بلل کېږي.

احوال لس دي او هغه دادي: دمراقبې حال، دقرب حال، دمحببت حال، دخوف حال، درجا حال، دشوق حال، دانس حال، داطمینان حال، دمشاهدې حال، دیقین حال.

دتصوف مقامونه اکتسابي دي او دسالک له اختیار او ارادې لاندې دي. مگر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو او د نفسي مخصوصو کیفیاتو له مقولې څخه دي چې دانسان په اختیار کښې ندي بلکه الهي مواهب دي چې دخدای له لوري دسالک زړه ته نازلېږي.

دتصوف طریقي مختلفې او متعددې دي چې ضیا الدین ئې په (جامع الاصول) کښې ۷۳ بنیي. جهاد یا مجاهده، شیخ نیول، او دنفس معرفت ددغو ټولو طریقو مابۀ الاشتراک یعنی مشترک څیزونه دي.

مجاهده په لغت کښې دمحاربې په معنی ده او په شرع کښې دخدای له دښمنانو سره محاربه ده، مگر دصوفیانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد او مجاهده بلل کېږي. دخدای په لار کښې مجاهده خدای ته درسیدو ډېره مهمه لاره او وسیله ده.

الله تعالی وایي: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا الْعَنكَبُوت آیت ۶۹) سبل دسیبل جمع ده دلارې او طریقي په معنی چې دطریقت قرآني اساس ئې بللی شو. له نفس سره مجاهده ډېرې لارې لري چې باید شیخ او پیر ئې دمرید دپاره انتخاب کړي لکه چې یو ډاکټر دهر مریض دپاره دهغه له حال سره مناسب بیله بیله دوا تعینوي. دتصوف له (۷۳) طریقو څخه ځینې طریقي چې زیات عمومیت لري دادي.

۱- قادريه:

داطریقه چې دجنید دمکتب له اغېزې لاندې ده موسس ئې شیخ عبدالقادر جیلاني دی چې په ۴۷۰ هجري کښې زیږېدلی او په ۵۲۱ هجري کښې وفات شویدی.

په شرعي علومو کښې دتبحر خاوندو او په ۱۳ علومو کښې ئې لاس درلود.

فقهې فتوی به ئې د امام شافعی او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډېر کرامات ده ته منسوب دي ځینې ئې دادي: دده له مور څخه حکایت شوی چې دروژې په میاشت کښې به ده د ورځې دمورتي نه روده، یوه ورځ چې دخلکو دپاره مشتبه وه چې روژه به وي که بوزه نو د عبدالقادر دمورنه تپوس وشوهغې وویل تی نه روي، وروسته بیا خلکو ته معلومه شوه چې هغه ورځ د روژې ورځ وه.

په خپله له ده څخه حکایت شوی چې په افق کښې ئې ډېر عظیم نور ولید چې یو صورت پکښې ښکاره شو او ویل ئې: ای عبدالقادره! زه ستا رب یم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه ده ورته وویل: ورک شه! لعینه! لدې وینا سره هغه نورپه تورتم بدل شو او هغه صورت لوگی وگرځید چې بیاني ورته وویل:

ما په دغه ډول او یا تنه دطریقو خاوندان گمراه کړیدی مگر تانجات وموند. چاله ده نه پوښتنه وکړه ته څنگه پوه شوې چې داشیطان دی؟

شیخ عبدالقادر وویل دحرامو په حلالولو.

وايي یوه ورځ په نظامیه مدرسه کښې ډېر فقها او علما راغونډ ؤ او شیخ عبدالقادر دقضاوقدر په باب خبرې کولې یو مار له چت څخه راولوېد او ټول وتښتیدل یوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کمیس لاندې ننوت او په جسد باندې ئې تېر شو له گریوانه ئې راووت بیاني له غاړې نه تاو شو او دده په حال کښې هیڅ تغیر رانغی مار بیرته ځمکې ته ښکته شو او مخامخ ورته په لکۍ ودریده څه غږ ترېنه پورته شو مگر څوک چې له کوټې نه دباندې و، یوهم پوه نشو چې څه ئې وویل، مار بیرته لاړ او خلک کوټې ته راننوتل. له ده څخه ئې دغږ په باب پوښتنه وکړه چې څه ئې ویل؟

شیخ په جواب کښې وویل مار راته وویل ما پر اولیا په دغه شان ازمویلی دي مگر ستا ثبات می په بل چا کښې ندی لیدلی. ما ورته وویل ته یو چینجی بې چه قضا او قدردی په حرکت راوړی اوبس. د شیخ عبدالقادر تصوف سني او طریقه ئې په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخیر، شفقت او تواضع بنا ده. نهه څلویښت اولاده ئې درلوده چه یو ولسو تنو ئې دده لارښودنه او طریقه د آسیا په غرب او مصر کښې خپره کړه. ده له فقیرانو، صغیرانو، وینځو او غلامانو سره مینه او ناسته ولاړه درلوده مگر د دولت اعیانو او اکابرو ته هیڅکله نه پاڅیده اونه د وزیر او د سلطان دروازی ته ورته.

۲- رفاعیه:

دا طریقه سید احمد رفاعی ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجری کښې وفات شوی دی. بني رفاعه د عربو یوه قبيله ده چه رفاعی ورته منسوب دی. په ده کښې رحم او شفقت ډېر زیات و او په حیواناتو هم ډېر زهېروختی چه کله به ئې د جامو په پیڅکه پیشو ویده وه او د لمانځه وخت به شو هغه پیڅکه به ئې له خپلو جامو نه غوڅه کړه او چه له لمانځه نه به بیرته راغی او پیشو به پاڅیدلی وه نو بیرته به ئې په جامو پورې وگڼدله.

۳- احمدیه:

احمد بدوي د مصر له لویو اولیاءو څخه دی چه په ۵۹۲ هجری کښې زیږیدلی د احمدیه طریقه مرشد دی. دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب و. دده طریقه هم په قرآن او سنت اتکا لري او د تعلیماتو اساسي ټکي ئې دادي: د نورو په مصیبتونو به نه خوشحالېږئ، گوندیو ته به ضرر نه رسوئ، د بدیو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، برېښه پټوئ. په یتیمانو او ضعیفانو به مهرباني کوئ.

۴- د سوقيه:

د ابراهیم د سوقي طریقه ده چه په ۲۷۲ هجری کښې د ۴۳ کالو په عمر وفات شوی دی طریقه ئې په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئې تمسک درلود، شریعت ئې اصل او طریقت ئې فرع گانه، د ټولو خلکو مینه ئې د کمال ضروري شرط او د مرید راس المال شمیره.

۵- اکبریه:

دا طریقه ځکه اکبریه بولي چه شیخ اکبر (محي الدين ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شیخ د وحدة الوجود د مدرسې زعيم (۲۳۸ هجری) دی چه له وحدة الوجود څخه و حدة الاديان ته رسیدلی دی. ده ټول دینونه یو دین گانه چه هغه د محبت دین دی. د ده طریقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالی، گونښه توب، لوږه، بیخوبی. په دې طریقه کښې پیر خپل مرید ته امر کوي چه له ټول صغیره او کبیره گناهونو څخه توبه وباسي پس له هغه ئې بیا لاس په لاس ږدي او ورته وایي چه خپلې سترگې پټې کړه. اول درې ځله پیر لا اله الا الله وایي او مرید ئې اوري بیا ئې مرید وایي او پیرو رته غوږ نیسي.

وروسته بیا تبرکاً د آیت شریف وایي: (إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ) تر (أَجْرًا عَظِيمًا) پورې. پس له هغه مرید هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله دږه په حضور او د معنی په پوهه وایي، بیا سل ځله (الله) ورپسې سل ځله دا درود وایي: (اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ إِمَامِ الْهُدَى وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلِّمْ عَدَدُ كُلِّ ذَرَّةٍ أَلْفَ أَلْفٍ كَرَّةً)

۶- شانلیه:

ددې طريقې مؤسس او باني ابو مديان و او ابو الحسن علي شاذلي تونسي په خلکو کښې رايجه کړه ځکه ئې شاذليه بولي. علي شاذلي په ۵۹۳ هجري کښې زيږيدلى او په ۲۵۲ هجري کښې وفات شويدي. دا طريقه د علم په طلب او ډېر ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډېر نښت نلري.

۷- مولويه:

دمولانا جلال الدين رومي طريقه ده چه په ۲۷۲ هجري کښې په قونيه کښې مدفون شو. ده رقص او موسيقي د ذکر په طريقه کښې شامل کړه او عالمي شهرت ئې وموند.

۸- نقشبنديه:

شيخ بهاؤ الدين محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددې طريقې پيشوادی دی بخاراته نژدې په يوه قريه کښې په ۲۱۸ هجري کښې زيږيدلى او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شويدي. نقشبنديه طريقه هم لکه شاذليه سهله او اسانه طريقه ده چه په مريد باندې ډېرې سختۍ نه راوولي.

۹- چشتيه:

مؤسس ئې معين الدين چشتي دی.

د تصوف درې مدرسي

۱- د زهد مدرسه ۲- د کشف او معرفت مدرسه ۳- د وحده الوجود مدرسه

لومړۍ مدرسه:

يعنی د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد ايښودل شويدي.

ددې مدرسي مميزات دادي:

د خدای عبادت، د دنيا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، د صالحو اسلافو متابعت او محبت.

په دې مدرسه کښې سړی له خلکو څخه گوښه په خلوت کښې د خدای عبادت کوي. حسن بصری (۱۱۰ هجري) د ځينو په قول ددې مدرسي لومړی فرد دی چه زهد ئې د خدای له خوف سره دخپل حیات په هنداره کښې منعکس کړيدی.

رابعة العدوية:

چه په (۱۳۵ يا ۱۸۰ يا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شويده زهد ئې د خدای په محبت بنا دی ځکه ئې ويل: (وَعَزَّتْ مَا عَبْدْتُكَ خَوْفًا مِنْ تَارِكٍ وَلْتَارَغِبَةً فِي جَنَّتِكَ بَلْ كَرَامَةً لَوْ جَهَكَ الْكَرِيمَ وَمُحَبَّةً فَيَكُ).

ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت درته ندی کړی او نه مې د جنت لپاره. بلکه زه ستا دمکرم مخ (رضا) دپاره او ستا دمحبت په خاطر چه راسره دی عبادت کوم.

ددې له ويناؤ څخه يوه داهم ده چه ويل به ئې: (زموږ استغفار هم استغفار ته محتاج دی).

ابن خلدون د زهد مدرسه د تصوف د بنا اساس بولي او د دغه مذهب په تشریح او تحليل کښې وايي:

انسان له نورو حيواناتو نه په ادارک بيلېږي او ادارک ئې په دوه ډوله دی:

يو د علومو او معارف ادارک د يقين، گمان، شک، او وهم په صورت. بل د احوالو ادارک لکه خوشحالی، غم، قبض او بسط، رضا، غضب، صبر، شکر او داسې نور، دا دوه ادارکه اوس د عقلي حیات او شعوري حیات په نامه يادېږي.

د ابن خلدون له بحث څخه د نتیجه په لاس راځي چه د صوفيانو طريقه په وجداني حیات او د نفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه او نفسيي مواجد پيدا کوي او له عقلی حیات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجيد هغه اذواق او احوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبير نشي کولی.

صوفيان وايي انسان دوه ولادت لري يو ولادت ئې هغه دی چه د مور له گيډې څخه دنيا ته راځي او (ثاني ولادت) د يوه نوي معنوي خلق په پيدا کولو صورت مومي يعنې د ژوند د طريقې او سلوک بدلون د تصوف په اصطلاح (ولادت) ثاني دی.

د دې مدرسې ځينې غړي:

ابراهيم بن الهم:

په (۱۲۱ هجري کښې متوفی) دی د بلخ شهزاده و او دوهم زېږنده (ولادت ثاني) يې په دې ډول وه: يوه ورځ بنسکارت ته وتلی و او خپل آس يې په بنسکارسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غیبی غږ تر غوږه شو: ابراهيمه اياته دهمدې دپاره پيدا ئې؟ لږه شيبه وروسته ئې دغه غږ بيا واوریده او د هاتف د غواو ازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې يوه شپانه ته وسپاره دهغه کوڅو ئې واغوست د بيت الله شريف لورته ئې مخه کړه دنيا ته يې شا کړه مگر دومره کسب او کار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پيدا کړي او نور وخت په طاعت او عبادت تېر کړي.

سفیان ثوري:

په (۱۲۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی د علمي شخصيت خاوند و او په زهد کښې ئې نظريه په دې ډول وه: زهد دانه دی چه سړی زېر او شېل لباس واغوندي او دښو خوراکو نو له خوړلو ځان وساتي بلکه اميدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. يو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقير وي او دنيا ته به ئې رغبت زيات وي يعنی زاهد به نه وي.

دی پدې عقیده وچه د ډېر وښځولل زهد ته څه زيان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډېر زاهد و مگر څلور ښځې او نولس مينځې ئې درلودې. ده حکام بد گڼل اوله ويناو څخه ئې يوه داده: ((که يو شرطي يعنې امنيت ساتونکی (دنن په اصطلاح پوليس) موليد چه ويده دی اولمونځ ترې قضاء کېږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بيا خلکو ته زيان رسوي او خوب ئې بهتر دی)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عيال ته د نفقې پيدا کولو دپاره په کار لگياوي او جماعت ته په حاضریدلو سره په هغه کار کښې نقصان پېښېږي نوڅه به کوي؟ سفیان ثوري ورته وويل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

(په ۲۹۷ هجري کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مگر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې د معرفت د مذهب تمهيد کيښود. دی د سنتو په متابعت کښې ډېر ټينگ و او د شريعت له احکامو ئې هيڅکله غاړه نه غړوله مگر معاصرین ئې پرې بد گمانه و او د کفر و زندیقتوب تور پرې ولگول شو ځکه دی د محاکمه کيدو دپاره له مصر نه بغداد ته راوستل شو او خليفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.

هغه ترېنه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زندیقتوب په باب ويل شويدي ته پکښې څه وايي: ذوالنون غلی و او هيڅ ئې نه ويل دوهم ځل بيا ترېنه دغه پوښتنه شوه، ده وويل: که انکار وکړم نو مسلمانان به مې دروغجن کړي وي او که تصديق ئې وکړم نو ځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه د ځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پرېښود او دغه تور ئې بې حقيقته وگاڼه.

ابوالقاسم جنید:

(په ۲۹۷ هجري کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زیږېدلی دی. دی له ډېرو لویو صوفیانو څخه و او د کتاب الله او سنت ډېر ټینگ پیرو و چه په تصوف ئې هیڅ راز طعن نه دی ویل شوی. هغه حریت چه ځینې نور صوفیان ئې په معنی کښې غلط شوي دي دی پرې ډېر ښه پوهیدلی دی او ډېره ښه معنی ئې ورته پیدا کړیده. دی وایی له ماسوی الله نه د زړه آزادي حریت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت د غزاگانو او فتوحاتو په وسیله له نورو ملتونو او مدنیتونو سره گډون وموند اوله نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسیحی، زردشتی، مزدکی او مانوي مذهبونو شيعي حرکت او دهند بودايي تعليم فنا (نیروانا) په اسلامي تصوف کښې خپله اغیزه څرگنده کړه او ځینې نوي خبرې راپیدا شوې. په دریم هجري قرن کښې د اتحاد او حلول فکر مینځ ته راغی چه د کشف و معرفت مدرسې اوبیا د وحدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئې گڼلی شو.

ابن خلدون وایی: د صوفیانو اسلاف د حجاب د کشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعایت لازم گناه او له شرعي حدود څخه ئې تجاوز نه کاوه مگر څه چه راتلونکي دي هغه راځي او څوک ئې مخه نشي نیولی. دین او مذهب هم د تطور لاره په مخکښې لري او له یوه حاله بل حال ته انتقال کوي.

په ۲۴۳ هجري کښې حارس محاسبی خپله رساله (رعاية حقوق الله) د طریقت د معاملو په توضیح کښې ولیکه چه د خدای په مینه کښې استغراق د خدای د معرفت وسیله گڼي ددې رسالې خطي نسخه په اکسفورد کښې موجوده ده چه مارگریټ سمیت په ۱۹۴۰ م کښې نشر کړه.

امام غزالي د کشف او معرفت د مدرسې زعيم د خپلې طریقي په وضع کولو کښې په همدغه رساله ټيکه کوي. هغه فلسفي اساس چه د کشف او وحدت نظريات پرې بنادي خلاصه ئې دا ده:

الله تعالی (ج) انسان په خپل صورت پیدا کړ (خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ) او انساني نفس دومره وسعت لري چه عالم پکښې ځای شي، په عالم احاطه وکړي او د کل صورت پکښې متجلی شي. الله تعالی په ټولو شیانو احاطه لري او په ده باندې هیڅ شی محیط ندی.

عالم انسان کبیر دی او انسان عالم صغیر دی.

علی ابن ابیطالب چه ځینې نور مورخین ئې لومړی شخص گڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړیدی دغه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:

وتحسب انک جرم صغیر و فیک انطوی العالم الاکبر

وايي چه عارف په هر ځای او هر څه کښې خدای لټوي او په دغه ریاضت کښې هغه استعداد او هغو حقایقو ته هم متوجه کېږي چه د ده په نفس کښې دي. دلته ده ته یو دهشت او غرور پیدا کېږي اوله خولی ئې (انا الحق) او (مافی الجَهة غیر الله) را اوزي چه حلولیون همدغه کسان دي.

غزالي وایی: نصرانیانو مسیح ته وکتل او د خدای نور ئې پکښې په ځلیدو ولید لکه څوک چه ستوری په هنداره یا اوبو کښې و ویني او گمان وکړي چه ستوری په هنداره یا په اوبو کښې دی.

دوی هم په همدغسې غلطۍ کښې واقع شوه او وغولیدل. حلولیون دهندانو د تصوف دفنا او اتحاد له تاثیر لاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښې د حیواني قواؤ وژل اوله بشري طبیعت نه ځان خلاصول فناده.

په اسلامي تصوف کښې د کشف او وحدت د تعلیماتو په ضمن کښې د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغیزه لیدل شو مگر بیا هم اسلامي صفت پکښې غالب دی چه اساس ئې دغه قدسي حدیث دی: (مَا تَقَرَّبَ إِلَى عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ إِدَا مَا قَرَضْتُ عَلَيْهِ وَلَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّىٰ أُحِبُّهُ وَمَنْ أَحَبَّهُ كُنْتُ لَهُ سَمْعًا وَبَصَرًا وَيداً وَمُؤَيِّدًا) د اتحاد او حلول صحیح تفسیر د اسلامي تصوف په نظر هغه دی چه (جمع او فرق) ورته وایي.

هر کله چه پاک خدای انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندې د احاطې قابلیت و موندنو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف و معرفت مخه نیسي او د هغو صفاتو ساتل دي چه انسان د هغه علم اهل گرزوي چه خدای یې ورپه برخه کوي. د اتحاد او حلول په خاوندانو کښې بایزید بسطامي دهندوانو د تصوف په فنا متاثر شوی ؤ او حسین بن منصور حلاج د مسیحت د حلول د عقیدې له اغیزې لاندې راغلی و.

بایزید بسطامي (ابویزید طیفور بن عیسیٰ بسطامي) په یوه قول په (۲۲۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳۴ هجري) کښې مړ شوی دی چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډېر اقوال منسوب دي چه د صوفیانو په اصطلاح (شطحات) بلل کېږي. (لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِي سُبْحَانِي مَا عَظُمَ شَانِي).

ابو مغیث حسین بن منصور حلاج په ۲۴۴ هـ په فارس کښې زیږېدلی او په عراق کښې لوی شوی دی. مشایخ دده په باب اختلاف لري، ډېر ئې ردوي اولرئې قبلوي. دی د حلول و اتحاد ډېر مشهور سړی دی. دده آرا غامض او تیاره دي، د انالحر ویناده ته منسوبه ده، ځینې کسان ئې له دغې وینا سره بیا هم د اولیاؤ او شهداؤ په ډله کښې شمیري.

غزالي دده یو شمیر اقوال راغونډ کړيدي او دی ئې د سلفو او د اهل سنتو له عقیدې نه مخالف گڼلی دی. د خلیفه مقتدر په عصر کښې چه دده د محاکمه کولو د پاره د فقهاو یو هیئت تشکیل شو دهیئت ځینو غړو دده د تکفیر په فتوی کښې خپل تردد څرگند کړ ځکه چه آرائې غامض و او یقیني فتوی صادرول ئې مشکل کار و گانه.

وايي چه دده محاکمې موجب څلور اتهامه و:

۱- دده تعلق له قرمطیانو سره.

۲- انا الحق ویل.

۳- دده په الوهیت باندې دده د پیروانو عقیده.

۴- د حج په باب دده مخالف نظر.

وايي حلاج دبیت الله الحرام حج فرض نه گانه او په پته ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.

دده له وژل کیدو نه نهه کاله وروسته قرمطیانو په مکه حمله و یوړه او حجر الاسود ئې ترېنه په اختطاف و یووړ. حلاج په کیمیا او تصوف کښې د تالیفاتو خاوند دی او معتزله ؤ ته ئې تمایل درلود.

ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړی و چه دده نفوذ ئې په بغداد کښې دده په په اتباعو باندې قوي کړي و. حتی چه د خدایي حدته ئې رسولی و او دده په باب دا عقیده موجوده وه چه مړه ژوندی کولی شي، غیب کشفولی شي او په یوه وخت کښې ځان څو ځایه څرگندولی شي.

ده د فارسیټ سیاسي غایه درلوده او په سړ و اخفا کښې ئې د شیعه گانو جمعیت سره قوي ارتباط درلود. ده له محی الدین ابن عربي او د هغه له شاگرد ابن فارض څخه درې قرنه دمخه د ادیانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې د قدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعیم ابو حامد محمد بن محمد غزالی په (۴۵۰ هـ) کښې زیږېدلی په طوس او نیشاپور کښې ئې خپل تعلیم سرته رسولی دی. په شرعي علومو په منطق فلسفه او حکمت کښې استاذ شو او د بغداد په نظامیه مدرسه کښې د مدرس په حیث ومنل شو.

د هغه وخت خلک ئې فضيلت، فصاحت، دقت او حسن کلام ته حيران پاتې و او ډېر شهرت او محبوبيت ئې په برخه شو. خلور کاله ئې په دغه ډول تېر کړه. او د ۴۸۸ هجري د رجب په مياشت کښې يوشاذ او نادر نفسي حالت ورته پېښ شوچه ژبه ئې کلي شوه او له تدريس نه محروم شو. قوائې ضعيفه شوه او طبيبانو ئې څه علاج ونشو کړي. دى له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، رياضت او مجاهده کښې دنفس په تزکيه تېر کړه او دخداى په ذکر ئې زړه روښانه شو. بيا له دمشق نه بيت المقدس ته لاړ او پس له هغه د حج په نيت حجاز ته لاړ او يوولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډېر څه کشف شوه. دى وايي دتصوف لومړى شرط له ماسوى ۱ الله نه د زړه کامله تصفيه او بيا دخداى په ذکر کښې کامل استغراق او بالاخره په کلي ډول فناى الله کيدل دي. دى دانساني ادراک په باب وايي: انسان ته خداى د ادراک قوه ورکړه چه د موجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي. ادراک دغه اطلاع د حواسو په وسيله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشنا کوي. له ادراک نه پورته ذوق دى چه انسان ته د تمیز قوه بخښي او په دغه وسيله له محسوساتو نه علاوه ذوقي پوهه پيدا کوي چه هغه د حس په وسيله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دى چه د امورو ادراک پرې کېږي او د واجباتو، مستحيلا تو، جايز او ناجايز پيژندگلوې ورپورې تړلى ده.

په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پېژندل کېږي په ذوق ئې پېژندنه نشي کيدى او هغه څه چه ذوق يې درک کوي حواس ئې درک نشي کولى، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسېږي سترگې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترگو ئې احساس کوو په لمس ئې نشو کولى. له عقل نه پورته يو بل حالت دى چه هلته نورې سترگې د غيب ليدو ته پيدا کېږي او دغه ادراک د عقل د پاره ميسر ندى. همدغه ادراک دى چه د کشف او معرفت په نامه يادېږي او له عقله ماورا دى.

د غزالي په نظر رښتينى خوبونه (روياى صادق) هم د غيب کشف دى. د جذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړى، بيهوشه وي او احساس ترې نه زایلېږي د غيب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه د معرفت ادراک پرې ولاړ دى غزالى ترې په قلب او روح يا نفس تعبير کوي. د علم په باب وايي: علم يا تعليمي وي يا الهامي.

تعليمى علم هغه دى چه په اکتسابي ډول د زده کړې په وسيله حاصلېږي او الهامي علم د قلب په تصفيه او دنفس په تزکيه د الهى کشف په وسيله پيدا کېږي. تعليمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلى کوي چه قلب له ماسوى الله نه بالکل پاک شي او دخداى په ذکر او فکر کښې دومره مستغرق شي چه دفناى الله مرتبې ته ورسېږي.

د غزالي په نظر د رسول الله (ص) لومړنى حال همدغه و چه د حرا غارته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې د زړه معامله يوازې له خداى سره وه. غزالي په دې عقیده دى چه په حس باندې کامل اعتماد په کار نه دى او محسوسات له غلطۍ نه په امان کښې نه دي.

سترگې او نظر چه يوه قوي حاسه ده د يوه ديواله سيورى ځاى په ځاى ولاړ وينې او غير متحرک ئې گڼي مگر يو ساعت وروسته د تجربې او مشاهدې له مخى معلومېږي چه له پخوانه اوږد شوى او حرکت ئې کړيدى. دا حرکت دفعتاً او بغتاً ندى پېښ شوى بلکه په تدريج سره ذره ذره امتداد مومي او په ځاى نه درېږي مگر نظر ئې په هر آن کښې احساس نشي کولى او ظاهراً ورته ځاى په ځاى ولاړ ښکاري. يو ستورى زمونږ په نظر کښې د يوه دينار په اندازه کوچنى معلومېږي مگر هندسي دلايل دا ثابتوي چه له ځمکې نه لوى دى.

دغه ډول حکمونه چه د حس حاکم ئې کوي د عقل حاکم ئې ردوي او غلط ئې گڼي. چه د حس دغه حال دى د عقل به ولې نه وي، کيدى شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوايو بل حاکم وي چه د عقل احکام رد کړي او غلطې ئې څرگنده کړي. تاسو په خوب کښې څه وينئ او هغه درته واقعيتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هيڅ شک نلرئ کله چه راوېښ شئ پوهېږئ چه هغه محض خوب او خيال و او حقيقت نه و نو هغه څه چه په ويننه د عقل او حس په وسيله واقعيت گڼئ ښائې

په تاسې یو بل حالت راشي چه دغه ویستوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم یو خوب او خیال و.

صوفیان فکر کوي بلکه یقین لري چه که څوک له خپلو دغو حواسو څخه غایب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلومېږي.

ښايې چه مرگ هم دغسې حالت وي او نسبت دغه ژوند ته هغه ویستوب وي لکه چه رسول الله (ص) فرمايي: (الناسُ نيام فاذا ماتوا انتبهوا) خلک ویده دي کله چه مړه شي نو راویښېږي.

امام غزالي فلاسفه په درې ډلو ویشي: دهریون، طبیعیون، الهیون. دهریون هغه بولي چه دخالق له جودنه منکر دي او په ماده ایمان لري. ددوی په زعم عالم همیشه بی صانع بنفسه موجود دی چه تل تر تله حیوان له نطفې نه او نطفه له حیوانه پیدا کېږي.

طبیعیون هغه دي چه دخدای (مدبر قوت) په وجود قایل دي مگر له بعث او حسابه منکر دي، جنت، دوزخ او قیامت نه مني.

نه طاعت ته په ثواب قایل دي او نه معصیت ته په عذاب.

الهیون دیونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستی امام دی او ابن سینا او فارابی ددوی فلسفه عربي ته رانقل کړیده.

غزالي په تفصیل سره د الهیونو په فلسفه کښې بحث او مناقشه کوي.

په طبیعی فلسفه کښې هغه څه قبلوي چه له دین سره منافات نلري او په ځینو معینو مسایلو کښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئې په خپل کتاب (تهافت الفلاسفه) کښې بیان کړي دي. په همدغه کتاب کښې غزالی د الهیونو (۱۷) مسئلې رد کړيدي. کله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه ورسره خپله مناقشه پای ته رسوي، دباطنیه فرقي له تعلیماتو سره منافشه شروع کوي.

باطنیه فرقه دفاطمي شيعه گانو یوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئې سیاسي غایه موجوده وه، ده د باطنیه فرقي په رد کښې پنځه کتابه (المستظهری، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرج المرقوم بالجد اول، القسطاس المستقیم) ولیکل چه له ډېر دقت نه ئې پکښې کار اخیستی دی او ډېر موفق دی.

یو امریکائی عالم (پروفیسر ماکدونالد) په خپل کتاب (تطور الفقه الاسلامی) کښې وایي: غزالي تراوسه څنگه چه ښائي هغسې چاندی پیژندلی.

دقاهرې په جامعه کښې دتصوف استاذ (دوکتور محمد مصطفى حلمي) دغزالی په باب وایي: دغزالي په شخصیت کښې جلال او قوت په مذهب کښې عمق او دقت په هغه اندازه وچه پخپل عصر او په خپلو معاصرو ئې استیلا وکړه او هغه اهل سنت ئې هم له تاثیر لاندې راوستل چه وروسته ترده راغلل.

هغه لوی خطر چه تصوف ته پېښ و او د زندیقوتوب په نظر ورته کتل کیده یعنی له کتاب الله او نبوي سنتو څخه مخالف بلل کیده او د شيعه گانو، اسماعیلیانو او باطنیه و عقاید پکښې را گډ شوي و غزالی ئې مخه ونيوله او تصوف ته ئې نوی ژوند وښانه، دخلکو ښه نظر ئې ورته جلب کړ او د صحیح دین په ښودنه ئې د دین لوی خدمت سرته ورساوه. ده وکړی شوه چه خپل رسالت دایمان په حرارت د بیان په بلاغت د اسلوب په براعت او قوي حجت پای ته ورسوي او اوسني تصوف ته نجات ورکړي.

دریمة مدرسه (وحدة الوجود):

د تصوف وروستی مرحله د وحدة الوجود مرحله ده. په دې مرحله کښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود کښې محوه کېږي او ماسوی الله له مینځه ځي ځکه د توحید د کلمې معنی هم تغیر کوي یعنی لا موجود الا الله د لاله الا الله معنی ده.

د وځده الوجود معتقدین وایي ماده بالذات وجود نلري اوله الهی قوت څخه وجود کسبوي.

دمادي وجود، د ادراک په قوي پورې تړلی دی که ادراک نه وي د موجوداتو تفصیل او تحدید به هم نه وي دوی وایي همدغه الهی قوه ده چه له ذرې نه نیولی تر لور و موجوداتو پورې هرشي کښې وجود لري نو الله تعالی په هرشي کښې دی او هرشي له ده څخه دي.

ابن دهقان ددغه مذهب په تائید کښې وایي ددې مذهب د خاوندانو وینا د حکماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنگونو په باب وایي درنگونو وجود په رڼا پورې تړلی دی که رڼا ورکه شی درنگونو موجودیت له مینځه ځي. همدارنگه د محسوساتو وجود د حسي ادراک د وجود اغیزه ده لکه چه د معقولو او موهومو موجوداتو وجود د عقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم یقین نه پورته د علم د پاره په دوو لورو مرتبو قایل دي چه علم عین یقین او علم حق یقین ئې بولي.

علم یقین داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواتر په وسیله دا علم لري چه په مکه کښې بیت الحرام وجود لري چه کعبه ئې بولي.

هغه څوک چه بیت الله ته لاړشي او په سترگوئې ووینی نو علم یقین ئې په علم عین یقین بدل شي او عقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پیدا شی.

همدغه سړی چه د کعبې له لید و وروسته الله تعالی (ج) ته ددې بیت په نسبت او کیفیت او نورو خصوصیاتو کښې عمیقه او دقیقه پوهه حاصله کړي نو دغه علم ته د حق یقین علم ویل کېږي.

په بل عبارت علم یقین هغه دی چه له صحیح دلیل څخه لاس ته راشي او څه شک او شبه پکښې نه وي. د عین یقین علم هغه دی چه په کشف او مشاهده پیدا شي، د حق یقین علم هغه وخت په زړه کښې ځای نیسي چه سړی د مشهود امر په باطن او حقیقت پوه شي. په دغه اساس په یوه شي باندې علم لرل درې مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې یقین موجودی مگر لومړی یقین نسبي دی، دوهم افتراضي او دریم حقيقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب گڼي.

دوی په نورو مواردو کښې هم دغو درو مرتبو ته قایل دي. د تقوی په باب وایي: دعوا مو تقوی په ژبه ده، د خواصو تقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.

همدارنگه: دعوا مو صدق په اقوالو کښې، د خواصو صدق په افعالو کښې او خاص الخاص صدق په احوالو کښې دی. ایمان هم درې ډوله دی: د قول تقلیدي ایمان، د فهم استدلالی ایمان، د معرفت شهودي ایمان چه مقلدین ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان یې په ذهن کښې تصور کوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي. د مقلد مؤمن، د مستدل مؤمن او د عارف مؤمن ایمان دمومن به په لحاظ یو دي او اختلاف ئې یوازې په ظهور کښې دي. محی الدین ابن عربی: (په ۶۳۸ هجري کښې متوفی)

د وځده الوجود د مدرسې زعیم همدغه شخص دی چه مستشرقین ئې د اسلام د دیني فلسفې لوی عبقری مفکر گڼي اوصوفیانو ده ته د شیخ الاکبر لقب ورکړی او په خاتم الاولیا هم شهرت لري.

د بحث او تحقیق خاوندان وایي: ددې مدرسې له برکته د اسلامي تصوف تعلیمات تکمیل شوه او تصوف قایم بالذات علم وگرځیده چه په اروپا، آسیا او افریقا کښې ئې د صوفیانو طریقې خپرې کړې.

ددې مدرسې پیروان عالم د الله تعالی د وجود مظهر بولي چه ددې مظاهرو شاته یو حقیقت موجود دی لکه چه د عقایدو او مذاهبو تر شام یو حقیقت وجود لري چه له نفس سره جهاد او خدای ته د رسیدو هڅه ده. کوم حقیقت چه د شریعت له ظواهر و نه هغه خوا ځای لري هغه د شریعت باطن او د شریعت روح دی.

دوی د الله تعالی په کتاب او نبوي احادیثو کښې ظاهر او باطن ته قایل دي. په همدغه اساس ابن عربی قرآن کریم تفسیر کړی چه له ظاهري تفسیر څخه پکښې انکار نه دی شوی مگر نوي مفاهیم ئې کشف کړي دي. علم حقیقت ئې له علم شریعت څخه بیل گڼلی چه شریعت لکه ونه او حقیقت ئې میوه بولي.

شعراني په دغه مورد کښې وايي: تصوف په شرعي احکامو باندې د عمل کولو لېاليت دى. چاچه تصوف مستقل عمل گڼلى او چاچه د شرعي احکاموله علم سره يوگڼلى دواړه حق په جانب دي او مثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني او بيان څوک مستقل علم بولي او څوک ئې دنجوي د علم جز بولي. ابن عربي وايي: د کتاب الله او سنتو تفسير چه متصوفين ئې کوي له ظاهر څخه ئې عدول مه گڼئ آيت او حديث دخلکو د فهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مگر دنورو فهمونو دپاره نور مفاهيم هم پکښې شته چه دهر چا نه نصيب کېږي. په يوه نوي حديث شريف کښې هم راغلي دي چه هرايت ظاهر او باطن، خداو مطلع لري تراوواو بيا بطنوپورې. په دغه اساس يو ولي اوصوفي هيڅکله نوى شريعت نه راوړي بلکه په کتاب او سنت کښې نوى فهم راوړي. ابن عربي ټول موجودات په حقيقت کښې يوشى گانه چه هغه دالله تعالى حق وجود دى يعنې الهي حقيقت ئې حقيقي وجود او عالم ئې دهغه ظاهري وجود گانه. دابن عربي د وحدة الوجود نظريه د اهل کلام له ډېرو مناقشو سره مخامخ شوه چه دى ئې دخپل اصلي وطن اندلس په پريښودو مجبور کړ چه لومړى مصر ته لاړه او بيا له يوه ښار نه بل ته اوله بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق کښې په ۶۳۸ هجري کښې وفات شو. ابن عربي خپل مذهب د کامل انسان په حقيقت بنا کړ چه د ده د تعليماتو محور وه. دى په هر موجود کښې دخداى يو صفت متجلي گڼي او يوازې انسان ته په دې حيث قايل دى چه ټول الهى صفات پکښې هغه وخت تجلى کوي چه دخداى پاک په وحدانيت مستغرق شي، د انسان کامل اصطلاح له همدې څخه نشات کړيدى او اساسى ځاى ئې نيولى دى. ابن عربي په خپل کتاب (فصوص الحکم) کښې وايي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع کښې اکمل موجود دى ځکه اول او آخر گڼل شويدي. دى هغه وخت نبي و چه آدم بين الما والطين ؤ او وروستى نبي (خاتم النبیین) هم دى دى. پدې کتاب باندې ډېرو متصوفو فيلسوفانو شرحې او تعليقات ليکلي دي، په دغه موضوع کښې لومړنى مرجع همدغه کتاب دى. دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤ و کتابونه اورسالي ليکلي دي چه ډېر ئې ضايع شويدي. دا دوه کتابونه (فصوص الحکم - فتوحات مکيه) د وحدة الوجود او انسان کامل په موضوع کښې لومړنى اهميت لري. ځينې مسيحي ايمه ؤ د ابن عربي پيروي کړې او دانتې دايطاليا مشهور شاعر په خپلو ځينو اثارو کښې دده مديون او مرهون دى. دغه اسلامي صوفي فيلسوف په خپلو ځينو نظرياتو اروپايي فيلسوفان مسحور کړي چه په راس کښې ئې (سپينوز - او هگل) واقع دي. سيد جمال الدين افغان هم دابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې له اتباعو څخه دى او دهغه شاگرد شيخ محمد عبده هم ددغې مدرسې پيرو و چه (رسالة الواردات) لومړى تصنيف ئې په وحدة الوجود باندې بحث کوي. شيخ محى الدين ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې باني د يوه واحد حقيقت په لټه کښې هغه حد ته ورسیده چه د ټولو اديانو حقيقت ئې يوگانه او د دوستۍ او محبت د واحد دين اساس ئې کيښود چه ډېر پيروان ئې پيدا کړه. دده دا بيتونه دغه مفهوم ډېر ښه اداکوي چه وائي:

لقد كنت قبل اليوم انكر صاحبى	اذا لم يكن دينى الى دينه دان
فاصبح قلبى قابل كل صورة	فمرعى الغزلان ودير الرهبان
ومعبداو ثان وكعبة وطايف	والواح توراة ومصحف قرآن
ادين بدين الحب كيف توجهت	رکائبه فللحب دينى وايمانى

مطلب ئې دادى چە پخوا به که دچا دين زما دين ته نزدې نه و نوز به ئې منکروم. اوس مي زړه هر صورت قبلوي دغزالانو ورشو، درهبانانو دپاره دير، دبتانو دپاره معبد، دطواف کوونکو دپاره کعبه، دتورات الواح اودقرآن مصحف زما زړه دی. هرې خواته چە مخه کوم دين می دمحبت دين دی او ايمان مي هم محبت دی.

مولانا جلال الدين:

دمولويه طريقي خاوند هم دمذاهبو او اديانو اساس يوگني او په دې عقیده دی چە دمختلفو اواز راز دینونو دا اختلافاتو منشا دا ده چە دمختلفو هیوادونو او ښارونو خلک یو د بل په ژبه نه پوهېږي او په لفظي نزاع اخته دي. دامفهوم مولانا په مثنوی کښې په سمبولیک او کنائي شکل دمختلفو هیوادونو د خوتنو په هغه داستان کښې بیانوي چە یو دینار ئې درلود او ټولو غوښتل چە انگور پرې واخلي مگر په ژبه سره نه پوهیدل او هر چا په خپله ژبه دانگورو مفهوم په بل لفظ ادا کاوه او په الفاظو ئې مشاجره وه ترڅو چە یو داسې سړی پیدا شو چە د ټولو په ژبو پوهیده او دغه منازعه ئې دانگورو په اخیستلو له مینځه یوړه.

تصوف دمختلفو مدارجو او مراحلو په طی کولو دمعرفت او حقیقت ډېر پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډېر نوي معاني او مفاهیم ئې په اسلامی عرفان کښې خوندي کړه. دوکتور (مارتن لنبرخ) چە دقاهرې په جامعه کښې دانگلیسی استاذ و او داسلام له منلو وروسته (ابوبکر سراج الدین) وبلل شو وایي: زه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانیت او ذوقي اداب چە په تصوف کښې شته په بل ثقافت کښې نشته.

ابن سینا د بلخ مشهور فیلسوف هم په اخر عمر کښې تصوف ته مخه کړه او په خپل کتاب (اشارات) کښې ئې مهمه برخه تصوف ته تخصیص کړه.

ابن خلدون مشهور مورخ اولوی محقق په تصوف کښې د ډېر عمیق او دقیق نظر خاوند چە عرفاني او نفسیاتي تحلیلان ئې ډېر لوړ معنوی ارزښت لري تصوف ته په ډېر درانه نظر گوري.

دغه راز ډېر محققین او مفکرین په هر ځای او هروخت کښې شته چە تصوف دانسانی کمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي او ډېره نمانځنه ئې کوي.

دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه:

په تیرو بحثونو کښې دا څرگنده شوه چە تصوف له قرآن کریم او سنتو څخه ماخوذ دی حتی چە تصوفي اصطلاحات هم په قرآن کریم کښې ذکر شوي دي داهم وویل شوه چە دتصوف شروع له زهد او ریاضت څخه شویده او درسول الله (ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډېر ټینگ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژو نیولو، په لوروتیرو لو او په قیام اللیل دزهد او ریاضت عملي تعلیم خپلو اصحابو ته ورکړ یعنی دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام یادگار دی او د پیغمبر زاهدانه او فقیرانه ژوند ئې ډېر ښه سرمشق دی.

ځینې آیتونه او نبوي احادیث چە دتصوف د دوهمې مدرسې (کشف و معرفت) بنیاد ټینګوي او دباطني علم اساس بلل کېږي هغه هم په خپل ځای کښې توضیح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث او مذاکره یانور. د دغو ټولو اسنادو او مدارکو په نظر کښې نیولو سره ځینې نور آیتونه او نبوي احادیث هم شته چە ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري یا تصوف مقید کوي.

دتصوف په لومړۍ مدرسه یا په زهد او نوافلو باندې څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ویل پکار دي چە زهد او نفلي عبادت باید د اهل و عیال دنفقې پیدا کولو او نورو حقوقو مانع نشي اونه دځان دومره ضعیفه کولو موجب شي چە د ژوند فعالیت غیر ممکن وگرځوي، په دغه مورد کښې دا حدیثونه ذکر وړ دي:

۱- عبدالله بن عمر وایي: زه له رسول الله (ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمايل: هغه ته ئې چه وایي شپه په قیام او ورځ به په صیام تیروي، ما وویل هو! ما دا ویلی دي. رسول الله صلی الله علیه وسلم وویل: (قُمْ وَتُمْ وَصُمْ وَافْطِرْ وَصُمْ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَلَكَ مِثْلُ صِيَامِ الدَّهْرِ) یعنی د شپې یا خپره او ویده کېږه روژه کېږه او بوزه کېږه. په هره میاشت کېنې درې ورځې روژه نیسه او دابه ستادپاره داسې وي لکه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کېنې وویل: زما طاقت تردې زیات دی. رسول الله (ص) وویل نویوه ورځ روژه اوسه او دوه ورځې بوزه ابن عمر بیا وویل: تردې مې هم طاقت ډېر دی. رسول الله (ص) وویل یوه ورځ روژه او یوه ورځ بوزه اوسه، دا د داود علیه السلام روژه او عدله روژه ده.

هغه بیا خپل طاقت زیات وښود او رسول الله (ص) وفرمایل تردې افضله او بهتره بله روژه نشته.

۲- ابی برده روایت کوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلی الله علیه وسلم بیبيانو ته ورغله چه هیئت او سر و صورت ئې ښه نه و بیبيانو ورته وویل: په تاڅه شوی دی؟ په قریشو کېنې خوستا ترمیره بډای سړی بل نشته، د عثمان ښځې وویل هغه شپه په قیام تیروي او ورځ په صیام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بیبيانو چه دغه حال رسول الله (ص) ته ووايه او هغه عثمان بن مظعون ولیده ورته ئې وویل: آیا تا په ما پسې اقتدا نده کړې؟ هغه وویل څنگه نه؟ رسول الله (ص) وفرمایل: ته د ورځې روژه او د شپې ولاړ اوسې؟

عثمان وویل هو! زه همدغسې کوم. رسول الله (ص) وفرمایل:

(لَا تَصِفْ عَمَلَكُمْ أَنْ لِنَفْسِكُمْ عَلَيْكُمْ حَقًّا وَإِنْ لَاهِلِكُمْ عَلَيْكُمْ حَقًّا فَصَلِّ وَتُمْ وَصُمْ وَافْطِرْ) یعنی داسې مکوه، نفس دې هم په تاحق لري جسد دې هم درباندي حق لري او اهل دې هم. مونځ هم کوه، ویده کېږه هم روژه هم نیسه، او خوره ئې هم. د کشف و معرفت په باب دا سوال پیدا کېږي چه د صوفیانو دا ادعا چه دوی د تصوفي مقاماتو او احوالو په طی کولو د غیب په کشفولو بریالي کېږي له ځینو آیتونو سره ظاهر اموافقت نلري ځکه چه د غیب علم په خدای پاک پورې خاص دی او پیغمبران ئې هم دغه نده کړې په دغه مورد کېنې دا آیتونه د ملا خطې وړ دي:

۱- (قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنَّا تَبِعُوا إِلَّا مَا يُوْحَىٰ إِلَيَّ - سورت انعام آیت ۵۰) ترجمه: ووايه نه وایم تاسو ته ماسره د خدای خزائې دي او نه وایم په غیب پوه یم او نه وایم تاسو ته زه ملک یم پیروي نه کوم مگر دهغه څه چه وحی راته شوي وي.

پدې آیت شریف کېنې دا څرگنده شویده چه پیغمبر علم غیب نلري مگر چه وحی ورته وشي، په وحی کېنې د غیب کشف شامل دی او کیدی شی چه د وحی په وسیله غیبی پوهه ورته حاصله شی.

۲- (وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ - سورت انعام آیت ۵۹) د غیب کلې گانې له خدای سره دي بې له هغه څوک پرې نه پوهېږي.

۳- (قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ - سورت نمل آیت ۲۵) ووايه! په غیب باندې نه پوهېږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمکه کېنې دي مگر الله پاک (ج).

ټول علم غیب یوازې د خدای پاک سره دی او بالذات په ده پورې اختصاص لري چه بې له الهي څخه چاته نه نصیب کېږي. که الله پاک وغواړي نو ځینې بندگان په ځینو غیبی چارو خبروي مگر هغه ته عالم الغیب نه ویل کېږي. له علم الغیب څخه مراد محض ظن او تخمین نه دی او نه هغه علم چه له قراینو او دلایلو څخه حاصلېږي بلکه هغه علم دی چه په قرینه او دلیل بنا نه وي. نو دغه راز آیتونه چه په ظاهري نظر د صوفیانو د کشف د شهود له اصل سره منافي معلومېږي څه حقیقی مخالفت ورسره نلري. څوک باید د افکر و نکړي چه تصوف له قرآنی نصوصو سره مخالفت لري اوضد واقع کېږي.

دغه راز آیتونه چه د غیب علم په الله تعالی پورې مختص گني او هغه آیتونه چه د وحی او الهام په صورت غیبی پوهه د خدای له لوري انسان ته د ورکړې قابله گني یو له بله مخالفت نلري او څه تضاد پکېنې نشته. الهامی پوهه چه خدای

پاک ئې د چاپه برخه کوي او په دغه وسیله انسان ته کشف الغیب حاصلېږي معنی ئې دانه ده چه انسان ته بالذات علم الغیب حاصل شوی دی بلکه دالهی علم یو جزئې پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت رانقل شوی دی او عالم الغیب یوازې خدای پاک دی اوبس. الله تعالی ته هم عالم الغیب په دې لحاظو وایو چه غیبی شیان زموږ له نظر دي که داسې نه وي نو خدای پاک ته خو هیڅ شی غایب نه دي لکه چه تصوف د زمانې په تېریدو مختلف مراحل طی کړي او په هیئت او ماهیت کښې ئې تغیر راغلي دي په صوفیانو کښې دغه بدلون لا ډېر محسوس او مشهور دی. دنن ورځې صوفي دپرون صوفي ندی بلکه ضد ئې دی. دپرون صوفي ابراهیم ادهم دجاه و جلال په بهاصوفي توب حاصل کړ او دنن صوفي په صوفیتوب د دنیا جاه و جلال حاصلوي.

هغه صوفي ځان دخدای باله او داصوفي خدای دځان بولي. صوفي اوس هم ورپښې جامې اغوندي او پخواني هم اغوستي مگر دا وړی او هغه وړی ډېر تفاوت لري.

چیرته هغه شپږه زیږه صوفیانه شری چیرته دا د پت نفیس وړین توکر چه بې بڼه ایا نو ئې بل څوک نشي اغوستی. تصوف او متصوف هم لکه دنن او پرون صوف وگڼي. صوفي اوس هم پرهیزگاری دی او پخوا هم و خودا پرهیز او هغه پرهیز یونشوگنلی. هغه له خوندنو او مزو پرهیز کاوه اودى له بیخونده او بې مزې شیانو پرهیز کوي.

هغه ځان خواراوه اودى خلک خواروي. دپرون صوفي دباطن صفائي درلوده او دنن صوفی په ږیره او جامو کښې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بې نیازه و اودى هم. خو هغه داستغناپه وجه او دى ډېرې غناپه وجه هغه دنیا ته شا کړه او ده په شا کړه.

پخوا به هم صوفیانو زیاته شپه په وینښه تیروله او اوس ئې هم تیروي. فرق تش همدومره دى چه هغوى په طاعت او عبادت مشغول و اودوى په عیش و عشرت.

دپرون صوفي لکه دیو جانس دسکندر سیوری په خپل سر نه قبله وه. مگردنن صوفي ئې ظل الله گڼي او سرپرې ماتوي. لکه چه اوسنى صوفي پخوانی صوفي نه دى دغه شان ددې وخت مسلمان هم دصدر اسلام له مسلمان څخه ډېره فاصله لري. یو زراوڅو سوه کاله بعد څه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس دیوه رسم په حیث رسمیت لري او په عمل کښې ئې یوازې د عبادت جنبه عادت گرځیدلى ده. داسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکو کښې د تطبیق وړ نه گڼل کېږي او اصلي منظوري له نظره لویدلى دى او اوسنى دماغ داسې فکر کوي چه اسلام باید په اجتماعي نظام کښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حیث دیوې غیر عملي مفکورې په شان وساتل شي.

اوس په اکثر و اسلامي هیوادو کښې اسلام سیاسي شوى او دسیاسي مصلحت پاسباني کوي. ډېرو اجتماعي نظامونو د تاریخ په اوږدو کښې دسیاسي اسلام حمایت او رعایت ترهغه حده کړې چه دسیاست او سیاسي اقتدار په گټه و او هغه اسلامي روحیه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدار او مطلق العنانی. سره ئې مبارزه او مجادله کوله.

هو! دا روحیه ئې وژله مگر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډېرو شاندارو مراسمو خاورو ته سپارله او معابد او زیارتونه ئې ډېر مجلل جوړول له اجیرو او مجبورو ملایانو ئې دخپلو غوښتنو مطابق فتواگانې اخیستې او تحریفونه، بدعتونه ئې په اسلام کښې راگډول.

همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کښې متضاد حکمونه او متناقض مسائل راپیدا شوه او دصحيح او غلط تشخیص له هر مشکل نه مشکل کار شو. سربیره په دې ځینو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کښې له جعل کاری نه کارواخیست او جعلی اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ، او د عمل په ژبه ئې دا وښودله چه له اسلام نه هر څه جوړیدی شی حتی چه دکفر خدمتگار هم.

قادیانیت دجعلي اسلام یوه څرگنده نمونه ده.

په اسلام کښې دمختلفو فرقو او مختلفو عقاید و ظهور د خلفای راشدینونه وروسته شروع شو او علاوه دشیعه اوسني په دښمنۍ نورې فرقې او تفرقې هم راژوندۍ شوې.

د امویانو او عباسیانو په وخت کښې د متکلمینو معارضې او مجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وویشل شوه چه یوه معتزله او بله اشعریه یا اشاعره بلل کېږي. د همدغو دوو فرقوله اختلافونو او استدلالونو څخه علم کلام را پیدا شو او عقلي دلایل په دیني مسایلو کښې دخپل شوه چه شک او تردید ورسره ملګري و.

متکلمین او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخر کښې مسلمانان په اسلامي عقایدو کښې لکه: توحید، تجسم، جبر او اختیار، معاد، ایمان، اوداسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقیدې خاوندانو دخپلې عقیدې د اثبات دپاره عقلي دلایل پیدا کول ددغو دلایلو راغونډول، تصنیف او تالیف د علم کلام اساس وګرځید او د عقل مذهب په دین کښې حلول او نفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډېره درنه برخه لري.

حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سر کښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شویو شاګرد ئې (واصل بن عطا) وچه په یوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بیل ځای ونیوه او اعتزال ئې اختیار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وویل: (اعتزل واصل عنا) یعنې له مونږ څخه لیرې اوبیل شو. واصل بن عطا لږ څه وروسته دخپل استاذ د یوه بل شاګرد عمرو بن عبید په ملګرتیا یوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه یعنې د صوفي شاګرد معتزلی شو او معتزله فرقه ئې تاسیس کړه. معتزله د متکلمینو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځینو عقایدو کښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکر دي او په آیتونو تاویل او تفسیر نه مني.

لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه د ګناهګارانو مسئله وه. مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کښې دوه ډلې و. ځینو د کبیره ګناهونو مرتکبین کافر ګڼل ځینو نورو فاسقان بلل. حسن بصري ورته منافقان وبل چه له کافرانو نه ډېر بتر دي.

واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذ سره مخالف شو او ویې ویل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بین المنزلتین منزلت لري او د کفر او ایمان په برزخ کښې واقع دي.

دغه د منزلت بین المنزلتین عقیده معتزله وچه په نورو مواردو کښې هم تطبیقوله لکه د حضرت عثمان (رض) قتل، د جمل اوصفین واقعه او داسې نور او دا د امویانو په ګټه وه ځکه دوی هم د اعتزال مذهب ته راو اوښتل. د معتزله فرقې په مقابل کښې د متکلمینو بله فرقه اشعریه یا اشاعره وه.

د معتزله فرقې یو تن (ابو الحسن بن اسماعیل اشعري) چه له عبدالوهاب جبائی معتزلی څخه ئې زده کړه کوله دیوه خوب دلیدو په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځیده او له فلسفي روش څخه ئې درسول الله صلی الله علیه وسلم سنتو او اسلامي سني فقهې ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختیار کړ. ده وویل زه دخدای په کلام او د پیغمبر په سنتو یعنې په هغو احادیثو تمسک کوم چه اصحابو او حدیثو امامانو ئې روایت کړی دی.

اشعریه یا اشاعره فرقه همدغه ابو الحسن اشعري ته منسوبه ده چه د معتزلی شاګرد و. اشعریه په حقیقت کښې د کوم نوي مذهب پیروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حدیث پرې عقیده لري. علم کلام چه دیني مسایل په عقلي دلایلو ثابتوي او معتزله فرقې د اشاعره وچه خلاف دغه علم ته ډېره توسعه ورکړه منبع ئې یوناني فلسفه ده.

متصوفین دغه علم ته ښه نظر نلري او ځینې ئې که ډېر مخالف ندي ډېر موافق هم ندي. امام غزالی وایي: (قرآنی دلایل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او د متکلمینو دلایل لکه دواړنځورانو ته په کار ده.) ابن عباد هم علم کلام لکه طب ګڼي او وایي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.

جنید مشهور صوفی یوه ورځ په لاره تېریده چه هلته متکلمین ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وویل دا هغه خلک دي چه دخدای تنزیه او له عیبونو څخه پاکوالی په عقلی دلایلو ثابتي. جنید وویل: (تَقَى الْعَيْبَ حَيْثُ يَسْتَحِيلُ الْعَيْبَ عَيْبٌ) یعنی هلته چه عیب محال دی د عیب نفی کول هم عیب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهې امامان سفیان ثوري او اکثر و محدثینو دغه علم تحریم کړی دی. لکه چه دمخه وویل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې او مناظرې څه په خپله د مسلمانانو ترمینځ اوڅه دنورو مذاهبو د پیروانو له خوا دامویانو او عباسیانو په وخت کښې زیاتې شوې او کله چه خلیفه منصور عباسی فرمان صادر کړ چه د جهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شوو کتابونو په لوستلو د مسلمانانو په عقایدو کښې نوره گډوډي هم راغله او د عقلی دلایلو بازار تود شو.

د هارون الرشید پلار خلیفه مهدي چه دنوي پوهې ټینگ طرفدار و امرئې وکړ چه اسلامي پوهان د اسلام د مخالفانو په ځواب کښې کتابونه ولیکي او اعتراضونه ئې رد کړي. ابوالهذیل (۱۳۱-۱۳۵ هجري) لومړی سړی و چه په علم کلام کښې ئې ډېر کتابونه ولیکل.

له خلیفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشید په ابتداء کښې علم کلام ته په بد نظر کتل او له متکلمینو سره ئې رویه سخته وه مگر ډېر ژر ئې په یوه خبره علم کلام ته نظر ښه شو او علاقه ئې ورسره پیدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا یو خط هارون الرشید ته ولیکه چه مسلمانانو خپل دین د تورې په زور په خلکو ومانه که چېرې د اسلام اثبات په دلیل او برهان کولی شی یو عالم راولېږي که زه ئې قانع کړم اسلام به ومنم. هارون الرشید یو فقیه ورو لېږه او د مهاراجا له خوا د مباحثې دپاره یو نماینده وټاکل شو چه فقیه ته ئې وویل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقیه وویل: هو! دخدای یو صفت قدیر دی او کامل قدرت لري.

د مهاراجا نماینده وویل: آیداد ځان په شان خدای پیدا کولی شي او دخپل مثل په پیدا کولو هم قادر دی. فقیه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پورې ارتباط لري او مونږ دغه علم او دغه راز بحثونه بد گڼو. هارون الرشید وروسته تر هغه متکلمین راوغوښتل او له هغوی څخه ئې معمر بن عباد د مباحثې دپاره انتخاب کړ. دامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسیده او معتزله و د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئې درلود د علم کلام علمي تدوین ته ئې اقدام وکړ.

وا ئې چه د علم کلام نوم په دغه علم ځکه کیښودل شو چه یو مهم بحث پکښې په الهی کلام باندې و او ډېرې خبرې په دې باندې کیدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځینې وائي د فلسفې یو شاخ منطق دی او کلام د منطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کیښودل شو.

دا نوم د عباسیانو په وخت کښې وضع شو او پخوا تر هغه کلامي بحثونه (فقه الدین) بلل کیده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابو حنیفه هغه کتاب چه په عقایدو کښې ئې ولیکه (فقه الاکبر) و بلل شو. په علم کلام کښې د معتزله و اشعریه ځینې مهم اختلافونه دادي:

وعد او وعید:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډېر ځایونه نیکانوته د اجر او ثواب وعدې ورکړيدي او گناهکاران ئې په زجر او عذاب ویرولي دي د عدالت تقاضا هم همدغه ده چه انسان دخپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه و مومي او د بدیوسزا ورکړه شي.

دلته دا سوال پیدا کېږي چه آیا په خدای باندې د وعدو او وعیدونو په ځای کول حتمي او لازمي امر دی که نه دی. یعنی الله تعالی په عدل مکلف دی او که نه؟

اشاعره وایي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال مایشا دی او کولی شي چه مطیع او فرمانبردار ته سزا ورکړي. او گناهکار ته د رحم او کرم له مخې اجرونه ورکړي.

امام غزالي وايي: الله تعالى ټول کافران بخښلي شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چې خدای د ټولو او د هر څه مالک دی نو په خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.

معتزله وايي: دمطیع دپاره اجر او دگنجهکار دپاره (چې بې توبې مړ شي) زجر په خدای واجب دي. که داسې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چې مونږ ته ئې خبر راکړی دروغجن شي (العیاذ بالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وايي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آیت ۲۹) یعنی زه په بندگانو ظالم نه یم.

احباط:

په طاعت او عبادت او په ښو عملونو د گناهونو محوه کیدل او په بدو عملونو او گناهونو د نیکۍ له مینځه تلل هم اختلافي مسئله ده.

په قرآن کریم کښې د اهرام راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ سورت هود آیت ۱۱۴) یعنی حسنات سیئات له مینځه وړي.

له بلې خوا دا هم په قرآن کریم کښې خوځایه راغلي دي چې شرک او کفر نیک عملونه ضایع کوي او له مینځه ئې وړي مگر په صورت حجرات کښې د پیغمبر په حضور کښې په جگ او ازغږیدل او داسې په جهر غږیدل لکه چې مسلمانان په خپلو مینځو کښې یوله بل سره غږېږي دا کار هم چې شرک او کفر ندی بیا هم د اعمالو احباط (حبط کول) او ضایع کیدل گڼل شوي دي.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آیت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وايي: که یو مومن د گناه مرتکب شی نیک عمل ئې له مینځه ځي او په ښه عمل باندې بد عملونه مینځل کېږي نو په دغه اساس دانسان وروستی عمل اعتبار لری او محوه شوی عملونه په حساب کښې نه راځي.

اشاعره وايي: ښه او بد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کېږي. د اشاعره وپه نزد د تیرو اعمالو محوه کیدل یعنې (احباط) په انکار پورې ارتباط لري او د کفر په صورت کښې پخوانی نیک عملونه له مینځه ځي او بس. لکه چې الله تعالی فرمائي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آیت ۶۵) یعنې که څوک مشرک شي نو عمل ئې حبط کېږي. اشاعره وايي: د مومن او مسلمان حسنات او سیئات تلل کېږي که بدې ئې زیاته وه داسې به وې لکه چې هېڅ نیکي ئې نه وي کړي که د نیکۍ پله ئې درنه وي بې گناه به وگڼل شي دا ځکه چې اکثر په لږو غالب وي او اقل له مینځه وړي.

صاحب المواقف وايي: د چانیکي او بدې که مساوي وي امکان لري چې ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چې دواړه فرقې پکښې اختلاف لري.

اشاعره وائي: پیغمبر د کبیره گناه د مرتکبینو شفاعت کوي چې له عذابه یې خلاص کړي او نجات ومومي. معتزله وايي: د شفاعت معنی دانه ده چې د عذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر او ثواب خاوند ته د اجر او ثواب زیاتول د شفاعت معنی ده او پیغمبر د هغه چا شفاعت کوي چې د ثواب مستحق وي چې خدای ئې په اجر کښې زیاتول وکړي او درجه ئې لوړه کړي.

په قرآن کریم کښې دا واضحه ده چې د کافرانو شفاعت نشي کیدی او نه شفاعت څه فایده ور رسوي: (فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آیت ۴۸) همدغه معنی افاده کوي.

په ځينو آيتونو كېنې شفاعت دخداى په اذن پورې موقوف گڼل شوى لكه پدې آيت شريف كېنې: (مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ الْبَقَرَةُ آيت ۲۵۵) يعنې څوك دى هغه چه دخداى په نزد شفاعت وكړي مگر دهغه په اذن. په بل آيت كېنې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِّن قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمْ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ - الْبَقَرَةُ آيت ۲۵۴) په دې آيت كېنې مومنانو ته ويل شويدي چه خپل مالونه دخداى په لاره كېنې نفقه كړئ پخواتر دې چه هغه ورځ راشي چه نه پكېنې خريد او فروش شته نه دوستى اونه شفاعت.

د پيغمبرانو عصمت:

د انبياؤ په معصوميت كېنې هم د نظر اختلاف موجود دى. معتزله وايي: كيدى شي چه انبيا د نبوت نه دمخه دلويو او وړو گناهونو مرتكب شوي وي او وروسته له نبوت نه هم د وړو گناهونو مرتكب شى، يعنى دوى پس له نبوت نه انبيا له كېره گناهونو نه معصوم گڼي. اشاعره وايي: پخوا له نبوت نه دا امكان موجود دى چه انبيا دلويو او وړو گناهونو مرتكب شي او وروسته له نبوت نه هم كيدى چه سهواً دلويې گناه مرتكب شي مگر په قصدي او عمدې ډول غټه گناه نه كوي يعنى له كېره گناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دى.

معجزه او نبوت:

معتزله لكه چه د اولياؤ له كراماتو څخه منكر دي دغه شان د انبياؤ له معجزو ښكاره كولو نه هم انكار كوي اونه ئې مني. اشاعره وايي: نبوت يو مقام دى چه دخداى له لوري دخلكو د هدايت دپاره وركول كېږي او پيژندنه ئې پدې كېنې كېږي چه خداى په خپل قدرت د معجزې ښكاره كولو توان پيغمبر ته وركوي. دوى معجزه د نبوت شرط گڼي او د معجزې د پيژندلو دپاره دا شرطونه تعيينوي: دخداى فعل دې وي، خارق العاده دې وي، بل څوك دې هغه كار ونكړى شي. د نبوت د مدعي لخوا دې عملي شي. له دعوي سره دې موافق وي، د پيغمبرانو او دده د دعوي په ضد دې نه وي. د معجزې په خارق العاده توب كېنې ځينې پوهانو ويلي دي چه كه د خارق العاده كار معنى دا وي چه د طبيعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهر وي دا راز كار هيڅ ممكن ندى او كه دغسې نه وي نو خارق العاده ويل ورته څه معنى لري او نه ښائي چه د معجزې اساسي شرط وگڼل شي. د اشعريانو مشران لكه امام رازي او امام غزالي چه د متكلمينو دغسې ايرادونو ته متوجه شوه نو د خرق عادت قيد ئې لغوه كړ لكه چه په شرح مواقف كېنې ليكل شويدي: (وَالْمُعْجَزَةُ عِنْدَنَا مَا يَقْصُدُ بِهِ تَصْدِيقُ مُدْعِي الرِّسَالَةِ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ خَارِقًا لِلْعَادَةِ) يعنى زموږ په نزد معجزه هغه ده چه د نبوت د مدعي تصديق پكېنې مقصود وي كه څه هم خارق العاده نه وي.

امام فخر رازي وايي: په نبوت باندې باور لرونكي دوه ډوله دي: يو هغه چه معجزه د پيغمبري شرط گڼي بل هغه چه وايي مونږ بايد اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقايد او كارونه كوم دي او بيا وگورو څوك چه خلك يوه دين ته رابولي په خبرو او تعليماتو كېنې ئې دنيكى او حقيقت خومره اثر شته او دا بلنه خلك تر څه اندازې له باطلونه حق ته راگرځوي كه چيرې دا يقين حاصل شي چه هغه پيغمبر دى نوبيا ئې اطاعت لازم او واجب دى.

امام رازي وايي: (د معجزې نفى له قرآن څخه صراحتاً معلومېږي چه فهم ئې مشكل ندى.)

الله تعالی په سورة انعام کښې وايي: (وَمَا تُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آیت ۴۸) یعنې نه لېږو پیغمبران مگر زیږي ورکوونکی او ویروونکی.

دا مطلب په قرآن کریم کښې څو ځله مکرر راغلی چې د پیغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چې د بنو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زیری ورکړي او د بدو کاروله عواقبه څخه ئې ویروي. د پیغمبرانو وظیفه همدغه ده او نور د خلکو کار دی چې مني ئې که ردوي ئې. په دین کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ویل شوی دی چې ته د خلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چې تا ته وحی کېږي هغه خلکو ته رسوه اوبس.

په دغه اساس معجزې ته هېڅ ضرورت نه پیدا کېږي چې د رسالت شرط ئې وگڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وایي: (قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبُ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِن أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ أَلِي - سورت انعام آیت ۵۰) یعنې ووايه، نه وایم تاسو ته چې ماسره د خدای خزانی دي او نه وایم چې په غیب پوه یم او نه وایم تاسو ته چې زه ملک یم، پیروي نه کوم مگر د هغه شي چې وحی ئې راته شویده.

هرکله چې پیغمبر د خدای له لوري مامور دی چې خلکو ته ووايي چې ماسره نه خزانی شته، نه علم غیب او نه زه ملک یم بلکه تاسو غوندې بشر یم او د وحی پیروي کوم نو بیا د معجزې لرلو سوال څنگه پیدا کیدی شي.

په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امر کوي: (قُلْ لَا أَفْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبُ لَأَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آیت ۱۸۸).

یعنې ووايه! مالک نه یم د ځان د پاره د نفع او نه د ضرر مگر هغه چې د خدای رضاوي که زه په غیب پوهیدلی هرگوره به مې ډېر جمع کړي ؤ، د منفعت له جنس څخه او نه به رسیدله ماته هېڅ بدي.

نه یم زه مگر ویروونکی او زیری رسوونکی د داسې قوم د پاره چې ایمان لري. دغه راز واضح بیانونه چې په قرآن کریم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چې ووايي قرآن معجزه په صراحت نفی کړیده. له معجزې نه خو معتزله چورمن کړدي او اشاعره هم پکښې دوه ډلې دي چې یوه ډله ئې د نبوت شرط نه گڼي یانې خارق العاده توب لازم نه گڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مینځه ځي او یوه مشکله موضوع د حل لاره پیدا کوي. که چیرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کار او د نبوت شرط وگڼل شي او دا ټکی هم ورسره شي چې بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بیا علاوه په عقلي او علمي استحاله چې د طبیعت او فطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلې نه بهر څه نشي کیدی دا مشکل هم پېښېږي چې اشاعره د پیریانو او شیاطینو په وجود او دانسان په بدن کښې د دوی په حلول او نفوذ هم عقیده لري او د امنی چې د بنیاد په وجود کښې د پیریانو حلول ددې باعث کېږي چې له دغه شخص نه خارق العاده چارې څرگندې شي او د تعجب وړ وي. نو پدغه صورت کښې به دیوه پیریاڼي او سحر کار فرق چې د نبوت ادعا وکړي له رښتیاڼي نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسانو لکه: عبدالله بن مقفع، حکم بن عطا مزدک چې پخپل وخت کښې حیرانوونکي خارق العاده کارونه کړيدي یا اوس د مسمریزم او هیپنوتیزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنگه بیلوو او تشخیص به ئې کوو.

عبدالله بن مقفع دوه میاشتی د نخشب په شاوخوا کښې ځلانده سپوږمۍ له ځانه راویستله چې تر څلورو فرسنگو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.

مزدک هم څه داسې وسیله پیدا کړې وه چې د اور له مینځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چې که ووايو چې بل څوک دې هغسې کار ونه کړی شي که ددې خبرې معنی دا وي چې د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نو بیا باید عبدالله بن مقفع پیغمبر وگڼل شي ځکه چې هغه وخت بل چا دغه کار نشو کولی او که مقصد دا وي چې د جهان تر آخره څوک ونکړی شي دا پېشگوئې به څوک څنگه وکړي چې دا کار په وروستیو زمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاگانې چې د عیسیٰ (ع) معجزه وه اوس د هیپنوتیزم او مسمریزم په وسیله کیدی شي چې له کله معجزه کوم خاص علت نلري

د همدغسې ملاحظاتو په وجه د متکلیمنو مهم اشخاص: امام غزالي، امام فخر رازي، ابن رشد، راغب اصفهاني او شاه ولي الله يا معجزه د رسالت شرط نه گڼي يائي له خارق العاده توب څخه مجزا کوي او د عقلي استدلال په حيث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزليانو او اشعريانو ځينې مهم اختلافونه چې په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصرې صوفي سره د هغه د شاگرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلي منشا او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نور هم ډېر اختلافونه راروان و او په مختلفو نومونو، مختلفې فرقې په اسلام کښې راپيدا شوې چې مظاهري ئې ډېر څرگند او ښکاره دي.

هماغسې چې په عيسوي دين کښې پروتستان (په پاپ باندې عقیده نه لرونکي) کاتولیک (د پاپ پیروان) او ارتدکس (په دين کښې رښتوني او د صحيح دين پیروان) پيدا شوه په اسلام کښې زيات شمير مذهبونه او مسلکونه مينځ ته راغلل او د اسلام تطبيق د زمان او مکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه او صورتونه پيدا کړه. قرآن کریم که څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحريفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مگر د تفسير او تاويل له لارې پکښې راز راز تعبيرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وگرځیده.

د اسلام دين چه تقريباً خوارلس سوه کاله دمخه دنيا ته راغی او اوس پرې ډېرې پېړۍ تیرې شوي دي، ډېره اوږده زمانه ئې طی کړيده او په دې کښې شک نشته چه د زمانې دغومره ډېر تغير د ژوند په ټولو خواو کښې ډېر بدلونونه راوستي دي او دين هم له دغو تغييرونو څخه مصئون نه دی پاتې.

ځينې پوهان وايي د اسلام دين د نورو ادیانو په شان يوه اجتماعي پدیده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ او تکامل په لوريو قوي او مفيد حرکت و او ډېر اصلاحات ئې وارد کړه مگر څومره چه تولید او توليدي وسايل ژر ژر تغير کوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او اديان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د تولید له څرنگوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقیاتو په مخکښې سد کېږي او دا ضرورت مينځ ته راځي چه بايد مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او تولید تر مينځ نسبي تطابق مينځ ته راشي خوسره له دې بالاخر خبره هغه ځای ته رسېږي چه بيا اصولاً دين له تولید سره هيڅ مطابقت نه کوي او له مينځه ځي دا خبره چه هر څنگه وي، وي به دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ايا د اسلام دين د زمانې تغيير ته څه اعتنا کړيده او که نه؟ آيا په ديني او شرعي احکامو کښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پرېښي ده که تلی بې ده؟

په اسلامي فقه کښې خود مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بېرته کړه او د زمان او محل په اعتبار ئې داسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.

د عموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مينځ ته راغله او: (الضُرُورَاتُ تُبَيِّحُ الْمَحْضُورَاتِ) يعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي يو مهم اصل وگڼل شو. (گر ضرورت بود روا باشد) په ديني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قياس وروسته له آيت او حديث څخه دوه مهم اصله گڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زمانې سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرور گڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.

په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورو مذهبو د امامانو په اجتهاد تدوين شوه او دخلکو د احتياج مطابق په شرعي احکامو کښې ډېره اضافه وشوه او ډېر نوي وسايل په عباداتو او معاملاتو کښې مينځ ته راغله او بيا لوڼې لوڼې فتاوې راووتې اوله اصولو او کلیاتو نه جزئيات استخراج شوه.

په شيعی فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدين د اجتهاد حق لري مگر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ايجابات او مقتضياتو ته ونه کتل شوه ښائې د اجتهاد د دروازې تړلو يوه وجه دا وي چه په اخره زمانه کښې د آخرې زمانې ملايان د دنيا ئې گټو د پاره غلط حکمونه صادر نکړي او په دين کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بيا هم ویلی شو چه په دين کښې د زمانې همدغه تاثير چه پخوا اجتهاد جايزو او اوس ناجايزی دی ډېر لوی تغير دی او ډير زيات اهميت لري که د آخرې زمانې د ديانت کمزوري د اجتهاد بندولو دليل کیدی شي نو بيا دا خبرې زمانې دنوو ايجاباتو او مقتضياتو د پاره د نوو

احکام و ضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشي کیدی. که څوک دا ووايي چه د اجتهاد حق يوازې په څلورو امامانو (ابو حنیفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصار دليل به څه وي؟

هغه وخت چه دغو امامانو د فقهې مسایل راويستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرینو او شاگردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد او ابویوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دین مخالفت نه گڼل کیده پخپله د څلورو مذهبو یوله بله اختلاف د انبيی چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهب د مختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بیا هم څلور واړه حق وگڼل شي او په یوه کښې هم څه غلطی نه وي. په همدغه وجه دامل شویده چه یو مذهب به صحیح وي او نور د اجتهادي سهوې په وجه معاف وگڼل شي یا به په یوه مذهب کښې ځینې احکام صحیح وي او په ځینو کښې به اشتباه پېښه شوې وي: (الشَّيْخُ تَارَةً يُخْطِئُ وَ تَارَةً يُصِيبُ) شیخ کله خطاکېږي او کله حق ته رسېږي یعنې دا نشي کیدی چه ټول مجتهدین په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د وروستۍ زمانې د ایجاباتو او مقتضیاتو رعایت په اسلام کښې معتبر گڼل شوی او پخپله دخدای په کتاب کښې داسې آیتونه شته چه د زمانې د تغیر په وجه د دیني احکامو تغیر رانېسي او په دې مو پوهوې چه دیوه وخت احکام په بل وخت کښې د شرایطو او حالاتو په بدلون منسوخ شويدي.

سربیره په دې د خلفای راشدینو په وخت کښې هم ځینې مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون څرگند وي. د رسول الله (ص) په زمانه کښې د اسونو زکات نه اخیستل کېږي مگر حضرت عثمان پخپل خلافت کښې د اسونو زکات و اخیست او دلیل ئې دا و چه هغه وخت اسونه لږ و او د جهاد د پاره و مگر اوس ډېر شويدي او تجارتي مال گرزیدلي دي چه باید زکات ئې و اخیستل شي. همدارنگه رسول الله (ص) د قرآن کریم په حکم مولفه القلوب د بیت المال په مال کښې د برخې خاوندان گڼل او دوی ته ئې برخه ورکوله مگر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت کښې مولفه القلوب ته څه نه ورکول او ویل ئې هغه وخت مسلمانان ضعیف و او د قلوبو تالیف ته ئې ضرورت درلود چه اوس ئې نلري.

په سورة انفال کښې الله تعالی خپل نبي ته امر کوي چه مومنان جنگ ته وهڅوه او ترغیب ورکړه چه که ستاسو شل تنه صابران وي په دوو سوو غلبه مومي او که له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندې بریالی کېږي: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا سورت انفال آیت ۲۵)

وگورئ! په دې آیت کښې مسلمانان مکلف شويدي چه یو تن د لسو تنو کافرانو په مقابل کښې و جنگېږي خوڅه موده وروسته چه حالات بدلېږي یو بل آیت نازلېږي او مومنانو ته وایي اوس خدای تخفیف درکړ او پېټی موسپک شو. خدای پوهېږي چه په تاسو کښې ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبېږي او که زرتنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندې د خدای په اذن غلبه حاصلوي او خدای د صابرانو ملگری دی:

(الآن خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - سورت انفال آیت ۲۶) دلته یو مسلمان د دوو تنو کافرانو په مقابل کښې په مقاومت مکلف دی او د زمانې په بدلون په دیني تکلیف کښې ډېر کموالی راغلی دی د هجرت په آغاز کښې مسلمانان لږ و مگر دیني جذبه او روحیه ئې ډېره قوي وه چه یوبه د لسو په مقابل کښې جنگیده او بریالی کیده، حتی چه زرتنه مسلمانان له اتیا زره کافرانو سره جنگیدل او د موته په غزا کښې درې زره مسلمانان د دوو سوو زرو یعنی دوو لکو په مقابل کښې پایدار پاتې شوه، د هجرت له آغاز نه څه موده وروسته چه لومړنی مسلمانان بوډاگان او ضعیف شوه اونوی نسل د پخوانیو مهاجرینو او انصارو په شان معنا اورو حاقوي نه و او نه هغه کامل یقین ورسره و نو یو تن د دوو تنو په مقابل کښې په جنگ مامور شو یعنې د رسول الله (ص) په حیات کښې د ډېرو وخت په تېریدو په یوه قرآني

حکم کښې د غومره فرق او تغېیر راغی او علت ئې هم د زمانې تغېیر وښودل شو ځکه د تخفیف د آیت شروع په (الآن) باندې وشوه.

د اسلام ژوره، باریکه او صحیحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملگرې وي ډاډه راکوي چه اسلام په هروخت کښې د عصر له احتیاجاتو سره مناسب احکام وضع کولی شي او یوازې د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفیت لري چه بشري سعادت تامین کړي او بس.

پای

اسلام او د اسلام نقش

د فرد او جامعي په جوړولو کښې

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library